

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ

*Economics and
Management*

Югозападен университет "Неофит Рилски"
Стопански факултет
Благоевград

“ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ” е научно списание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски”. В него се публикуват статии по актуални проблеми на икономиката и управлението на глобално, регионално и местно равнище.

Главен редактор

проф. д-р Чавдар Николов

Зам. гл. редактор

доц. д-р Рая Мадгерова

Редакционна колегия

проф. д-р Васил Пехливанов
доц. д-р Георги Л. Георгиев
доц. д-р Георги П. Георгиев
доц. д-р Димитър Димитров
проф. д-р Зоран Иванович
(Университет в Риека, Р. Хърватска)
доц. д-р Людмила Новачка
(Икономически университет –
Братислава, Словакия)
проф. д-р Манол Рибов
проф. д-р Надежда Николова
проф. д-р Бьорн Паапе
(РВТУ-Аахен-Германия)
проф. д-р Пол Леонард Галина
(Бизнес факултет „Улиямс“ на Университет
Бишъпс Шербруук, Квебек, Канада)
доц. д-р Стефан Бойнец
(Университет в Приморска
Факултет по мениджмънт – Копер, Словения)
Академик Татяна Константинова
(Директор на Института по екология и
география на Академия на науките, Молдова)
доц. д-р Ченгиз Демир
(Факултет по икономика и административни
науки, Университет ЕГЕ, Измир, Турция)

Отговорен редактор

доц. д-р Десислава Стоилова
доц. д-р Преслав Димитров

Технически редактор и дизайн

Лъчезар Гогов

Chief Editor

Prof. Dr. Chavdar Nikolov

Deputy Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Raya Madgerova

Editorial Board

Prof. Dr. Vasil Pehlivanov
Assoc. Prof. Dr. Georgy L. Georgiev
Assoc. Prof. Dr. Georgy P. Georgiev
Assoc. Prof. Dr. Dimitar Dimitrov
Prof. Dr. Zoran Ivanovic
(University of Rieka, Croatia)
Assoc. Prof. Dr. Ludmila Novacka
(University of Economics -
Bratislava, Slovakia)
Prof. Dr. Manol Ribov
Prof. Dr. Nadejda Nikolova
Prof. Dr. Bjorn Paape
(RWTH Aachen, Germany)
Prof. Dr. Paul Leonard Gallina
(Williams School of Business, Bishop's
University Sherbrooke, Québec, Canada)
Assoc. Prof. Dr. Stefan Bojnec
(University of Primorska
Faculty of Management Koper – Slovenia)
Acad. Tatiana Constantinova
(Dir. of the Inst. of Ecology and Geography
of Academy of Sciences of Moldova)
Associate Prof. Dr. Cengiz Demir
(Faculty of Economics and Administrative
Sciences EGE University, Izmir, Turkey)

Production Editor

Associate Prof. Dr. Desislava Stoilova
Associate Prof. Dr. Preslav Dimitrov

Technical Editor & Design

Lachezar Gogov

Основатели:

доц. д-р Рая Мадгерова, проф. д-р Надежда Николова и проф. д-р Чавдар Николов

◆◆◆ 2005 г. ◆◆◆

Списание се разпространява чрез международния книгообмен на Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий” в следните библиотеки и институции: Slavonic and East European Section – Oxford, England; Library of Congress – Washington, USA; United Nations – New York, USA; Square de Meeus – Brussels, Belgium; Российская государственная библиотека – Международный книгообмен – Москва, Россия; Институт научной информации по общественным наукам Академии наук РФ – Москва, Россия.

Адрес на редакцията:

Списание “Икономика и управление”
Стопански факултет при ЮЗУ “Н. Рилски”
2700 Благоевград, ул. “Крали Марко” 2
e-mail: economics_management@abv.bg
тел.: 073/ 885952

Editor's office address:

Magazine “Economics & Management”
Faculty of Economics – SWU “Neofit Rilsky”
2 “Kraly Marko” Street, 2700 Blagoevgrad
e-mail: economics_management@abv.bg
Tel: (+35973) 885952

БЛАГОЕВГРАД-БТ АД

BLAGOEVGRAD-BTAD

НАУЧНО СПИСАНИЕ НА СТОПАНСКИЯ ФАКУЛТЕТ
ПРИ ЮЗУ “НЕОФИТ РИЛСКИ” – БЛАГОЕВГРАД ГОД. VII, №2, 2011

JOURNAL FOR ECONOMICS AND MANAGEMENT SCIENCE OF
FACULTY OF ECONOMICS–SOUTH-WESTERN UNIVERSITY –
BLAGOEVGRAD VOL. VII, №2, 2011

СЪДЪРЖАНИЕ

CONTENTS

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

1

TO OUR READERS

МЕЖДУНАРОДЕН ТУРИЗЪМ

INTERNATIONAL TOURISM

МАНОЛ РИБОВ

MANOV RIBOV

ПРИОРИТЕТИТЕ В УПРАВЛЕНИЕТО НА
ТУРИСТИЧЕСКАТА ФИРМА

2

THE PRIORITIES IN MANAGEMENT OF A
TOURIST COMPANY

ИРЕНА ЕМИЛОВА

IRENA EMILOVA

ТВОРЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ В
ТУРИСТИЧЕСКАТА ИНДУСТРИЯ

12

CREATIVE DIMENSIONS IN THE TOURIST
INDUSTRY

**ОРИОЛА ТЕОДОРИ
ЕЛЕЙНА КИРИЧИ**

**ORIOLA THEODHORI
ELEINA QIRICI**

ВЪЗПРИЕМАНЕТО НА ИНТЕРНЕТ
МАРКЕТИНГА ОТ АЛБАНСКИТЕ
ТУРИСТИЧЕСКИ АГЕНЦИИ

17

THE ADOPTION OF INTERNET MARKETING
BY ALBANIAN TRAVEL AGENCIES

РЕГИОНАЛНИ РАЗЛИЧИЯ

REGIONAL DIFFERENCIES

**СТАНКА ТОНКОВА
МАРГАРИТА БОГДАНОВА**

**STANKA TONKOVA
MARGARITA BOGDANOVA**

РЕГИОНАЛНИ РАЗЛИЧИЯ В БЪЛГАРИЯ
ПРЕДИ И СЛЕД ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО
НА СТРАНАТА В ЕС

24

REGIONAL DIFFERENCES IN BULGARIA
BEFORE AND AFTER THE COUNTRY'S
ACCESSION TO EU

СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА**AGRICULTURAL POLICY****НЕДКА ИВАНОВА
МАРИЯ ПЕНЕВА****NEDKA IVANOVA
MARIA PENEVA**ВЛИЯНИЕ НА АГРАРНАТА ПОЛИТИКА
ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ЦЕНИТЕ НА
ОСНОВНИ ЗЕМЕДЕЛСКИ ПРОДУКТИ В
БЪЛГАРИЯ ДО 2020AGRICULTURAL POLICY IMPACT ON
MAJOR FARM PRODUCTS PRICES
DEVELOPMENT IN BULGARIA UP TO 2020

39

**МЕЖДУНАРОДНИ ИКОНОМИЧЕСКИ
ОТНОШЕНИЯ****INTERNATIONAL ECONOMIC
RELATIONS****АЛЕКСАНДЪР ТАСЕВ****ALEXANDER TASSEV**ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ НА БЪЛГАРИЯ
СЪС СТРАНИТЕ ОТ ОНД В ПЕРИОДА
НА ПРЕХОДАFOREIGN TRADE OF BULGARIA WITH CIS
COUNTRIES IN THE TRANSITION PERIOD

54

ЕВРОПЕЙСКА ИНТЕГРАЦИЯ**EUROPEAN INTEGRATION****ИВАН ТОДОРОВ****IVAN TODOROV**ИНТЕГРАЦИЯТА НА НОВИТЕ СТРАНИ
ЧЛЕНКИ В ЕС: МАКРОИКОНОМИЧЕСКИ
ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ПОЛИТИКИINTEGRATION OF THE NEW MEMBER
COUNTRIES IN EU: MACROECONOMIC
OBJECTIVENESS AND POLICIES

68

ФИНАНСИ И ОДИТ**FINANCES AND AUDIT****СВОБОДА ТОШЕВА****SVOBODA TOSHEVA**ВЪТРЕШНИЯТ ОДИТ: ГАРАНЦИЯ ЗА
ДОБРО УПРАВЛЕНИЕINTERNAL AUDIT: A GUARANTEE FOR A
GOOD MANAGEMENT

87

МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ**INTERNATIONAL RELATIONS****НИКОЛАЙ ПОПОВ****NIKOLAY POPOV**ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ
ПОЛИТИЧЕСКИ ИДЕОЛОГИИ И ПРАВОINTERRELATIONS BETWEEN POLITICAL
IDEOLOGIES AND LAW

96

ЗЛАТКА ГЕРГИНОВА**ZLATKA GERGINOVA**ОСНОВНИ МОМЕНТИ В БЪЛГАРСКАТА
ВЪНШНА ПОЛИТИКА В ПЕРИОДА 2005
– 2011 Г.BASIC MOMENTS IN THE BULGARIAN
FOREIGN POLICY DURING THE PERIOD
2005 – 2011

101

МАРИЯ ХАДЖИПЕТРОВА-ЛАЧОВА**MARIYA HADZHIPETROVA-LACHOVA**ОСНОВНИ НАПРАВЛЕНИЯ НА
ФРЕНСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА В
СРЕДИЗЕМНОМОРСКИЯ РЕГИОНBASIC TRENDS OF THE FRENCH FOREIGN
POLICY IN THE MEDITERRANEAN REGION

108

**ИНФОРМАТИКА И
ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ**

**INFORMATICS AND
INFORMATION TECHNOLOGIES**

ИВАНКА ГЕОРГИЕВА

IVANKA GEORGIEVA

WEB ТЕХНОЛОГИИТЕ В
ИНДУСТРИАЛНИТЕ СИСТЕМИ ЗА
АВТОМАТИЗАЦИЯ

WEB TECHNOLOGY IN INDUSTRIAL
AUTOMATION SYSTEMS

112

**СНЕЖИНА КАБАИВАНОВА
РАДИ КАБАИВАНОВ**

**SNEJINA KABAIVANOVA
RADI KABAIVANOV**

ИНФОРМАТИЗАЦИЯТА – ПРЕХОД КЪМ
ПОСТИНДУСТРИАЛНО ОБЩЕСТВО

INFORMATIZATION – TRANSITION
TOWARDS POST- INDUSTRIAL SOCIETY

124

РЕЦЕНЗИИ

REVIEWS

ПЕНКА НАЙДЕНОВА

PENKA NAYDENOVA

ТЕОРЕТИЧЕН И ЕМПИРИЧЕН ПРИНОС
В СТАТИСТИКАТА И ДЕМОГРАФИЯТА

THEORETICAL AND EMPIRICAL
CONTRIBUTION IN STATISTICS AND
DEMOGRAPHY

128

НОВИ КНИГИ

134

NEW BOOKS

Настоящият брой на списание “Икономика и управление” се издава с финансовата подкрепа на авторите.

Всяка една от статиите, публикувани в списание „Икономика и управление”, издание на Стопанския факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски”, след предварителна селекция от редакционната колегия, се рецензира от двама хабилитирани рецензенти, специалисти в съответното научно направление.

Each of the articles published in the “Economics & Management” Magazine, edition of the Faculty of Economics at the SWU “Neofit Rilski”, after preliminary selection by the Editorial board, is a subject of preliminary review by two tenured reviewers, specialists in the respective scientific domain.

Всички права върху публикуваните материали са запазени.
Възгледите на авторите изразяват личното им мнение и не ангажират редакцията на списанието.

Уважаеми читатели,

На Вашето внимание е списание "Икономика и управление". Списанието е печатен орган на Стопанския факултет при Югозападния университет "Неофит Рилски" – Благоевград и издаването му е свързано с по-нататъшното развитие и обновяване на научните изследвания и учебния процес във Факултета в контекста на членството на България към Европейския съюз. Стопанският факултет вече второ десетилетие се изяснява като център за образователна, научна и научно-приложна дейност в Югозападна България.

Тази многостранна дейност на Стопанския факултет определя и целта на настоящото списание "Икономика и управление" - да популяризира научните новости и да удовлетворява потребностите на практиката. Редакционната колегия счита, че в списанието определено място трябва да намерят актуалните проблеми на:

- националната и регионалната икономика;
- управленските подходи и механизми;
- европейската интеграция и глобализацията;
- качеството и конкурентноспособността;
- икономиката на знанието;
- икономическият растеж и устойчивото развитие.

Публикациите в списанието обхващат научни сфери, съответстващи на научната и образователната проблематика и профилирането на специалности в Стопанския факултет – мениджмънт, маркетинг, финанси, счетоводство и контрол, социално-културни дейности, туризъм, социална политика, инфраструктура и други.

Списание "Икономика и управление" се явява среда за среща на мненията и оценките на учени, изследователи и специалисти от сферата на науката и на стопанския живот.

Редакционната колегия се стреми да поддържа високо равнище на научните и научно-приложните разработки и същевременно да предоставя възможност не само на утвърдени и авторитетни български и чуждестранни учени, но и на начинаещи преподаватели и докторанти да публикуват своите идеи. На страниците на списанието могат да споделят свои виждания и специалисти от стопанската практика.

Вярваме, че отговорното отношение на авторите ще съдейства списанието да отговаря на съвременните критерии и изисквания. Списание "Икономика и управление" ще разчита на мненията и препоръките на читателите.

От редакционната колегия

проф. д-р МАНОЛ РИБОВ

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО (УНСС), СОФИЯ

ПРИОРИТЕТИТЕ В УПРАВЛЕНИЕТО НА ТУРИСТИЧЕСКАТА ФИРМА

THE PRIORITIES IN MANAGEMENT OF A TOURIST COMPANY

Prof. Dr. MANOV RIBOV

UNIVERSITY OF NATIONAL AND WORLD ECONOMY (UNWE), SOFIA

Abstract: The increasing role of science in human life normally sets forward many questions, regarding its role in defining the future of mankind. To be able to generate new knowledge, the science research how people become successful, what makes them happy, by what means it turns out so that generation, after generation the mankind manage to come into possession of being healthier than before and to be much more prospective, than ever before. All this science achieves, when following those sings and objectives, which generate **the change**. Even if not visible at a first glance, they often show completely unexpected phenomena, when it is known how they to be understood in a specific environment.

Key words: tourism management, strategies, conceptual change

The increasing role of science in human life normally sets forward many questions, regarding its role in defining the future of mankind. To be able to generate new knowledge, the science research how people become successful, what makes them happy, by what means it turns out so that generation, after generation the mankind manage to come into possession of being healthier than before and to be much more prospective, than ever before. All this science achieves, when following those sings and objectives, which generate **the change**. Even if not visible at a first glance, they often show completely unexpected phenomena, when it is known how they to be understood in a specific environment.

FINDING THE MEANING OF THE FUTURE

Only there, where there is development and functioning, where the new and the old appear, there are problems which at some point are developing into **social situations**. As a result – the future opens its way when finding solutions in different situations. This requires that we have to count in what way the decisions that we make today placed in different social situations, influence the

future. The consideration of this dependence is very important for our future perspective in order not to face a future, which is accidental and undesirable.

The demographic changes, the changes in healthcare, security, production and commerce lead to changes in the human activity. In this specific case, the question is in the need of detailed look forward in order to be able to define those novelty and trends, which form the future. To draw **the map of the future** different tools are used - starting with marketing research and computer modeling and ending with the capability of the human intellect. In this process different ways are found to take a look into the future and to be understood this, what in short-, medium- and long-term will come into reality. The developed forecasts are used for **decision making** in strategy planning, investment, incorporating new products, manufacture development, the limit of the risk and **social politics**. These abilities are based on the talent and skills the inner logic of the events to be settled, the connections between them to be found and the possible results to be foreseen. A synchronized look into the different, at first glance unrelated tendencies of the human activity, provides a

possibility to achieve more accurate forecasts for the future. But the question is what necessary information is required in order for the right decision to be taken, especially considering the factors which we are not able to control. These are – climate, energy resources, terrorism, unfavorable gene heritage etc. The answer is, that we are able to manage with all the “X” factors if in decision making we take into account all of the information network available. Most of the people, even not conscious, are making future forecasts every day. Almost each substantial act or important decision is connected to the hope or expectation, that this will have a positive influence into the particular activity. This is the first step for understanding not only the future, but also its beginning and all this improves the ability to forecast the development of the human activity. It's necessary not only to show the **basic tendencies** in the specific activity, but also to specify how they to be forecast and how the basic tendencies to be determine from the secondary ones. The development of the ability to forecast the future means, that we should know where to look, what to see and how to make the best use of what we have seen. Too often we focus our attention to the basic tendency, not taking into account the rest of them. This way we ignore the fact, that there is a reciprocity that is a symbiosis of different power that causes the future. The most of the people are known with their **post fact um thinking**. They think, that the future is a mix of events, which are non predictable and non controllable until the moment they are happening and they could be understood only after they have been already happened. Just the other way round, there are people, who believe, that the future could not only be foreseen, but if it is seen as a series of events and the private choice and forecast influence on them, this could be a powerful engine for the development of the specific activity. The people, who are living as a passive victim of the future can never understand, that they are able to change in case they start treat it different way. They could influence on this

future if they have clear idea what they want and how to reach it. We have in mind the **goal**, that they pursue and the **strategy** for its achieving. Here we put also the instruments that we need to find followers who also believe in the rightness of the chosen goal and strategy. Here we put also the need of **effective acts**, for the realization of the strategy and the achievement of the goal.

On the other hand the analysis of the situations, related to the foreseen of the future shows, that their solution begins with the clarifying of this how this activity will look like in 10 – 15 or more years time, how will be implemented, what results will show, how they will be realized, who will use them and with whom they will be in a competition taking into account the **tendencies** which appear at that moment. After we create a clear idea for the situation of the researching activity we can turn back and organize the development and realization of the plans, scenario and strategies for achieving this vision for the future.

The wisdom, obtained by the people through the ages, how to manage, make them more rich, ensure them better health and longer life. Of course this should not be taken for granted. It is enough to take a look at the undeveloped nationalities, where the people live the same way, like during the Middle Ages to realize, that our prosperity is not guaranteed. In fact it is very tender, but as always happens in life, we take the success as something, what is guaranteed and we don't take care about the gloomy view of it. The most of the people don't think about their future enough to take the necessary actions at present, which are able to bring them to the future they dream for. They don't have a clear idea for what they would like to achieve and this makes their success not possible.

The strategic planning and management has its **disadvantages**. It is not always objective and with clear information, concerning the decision making and it is possible to affect important activities and to have harmful results. But it is also possible the specific activity to be planned ant to be

clear, and this could lead in the future to results that we don't want. This way the real problems could be foreseen and this will make us to take decisions for their minimizing and elimination. This makes clear also the attention that we pay to the social, technical, political, cultural and religious concussions that we have nowadays. Most of them and also their influence over the specific activity could be forecast and should be taken in mind, because their changes may cause chaos in the specific activity as well, as an economic change.

The treats to the specific activity make the science to research the reasons, which make the people to do this and that and to find the ways they react when they face some difficulty. The science researches the choice that the people make, when they have limited number of alternatives and answers the question why the people leave one alternative because of another. The science settles the mistakes, that they have made in the past and shows how not to make them anymore. Daily, the people are focused only on the present, but those, who have the excellent sense for the future and abilities to see, what will happen are the most successful. Every day they take decisions and make strategic plans which define the future of the specific activity. They understand the trends, which will form the future and plan their activity the way it could benefit from them. In a few words – these are the people, who see the **markers** of the future, those signs, which show the direction of the specific activity development. Every one of them has the ability to foresee the expected trends and results, which will meet the needs.

Interesting for the research of the trends is the **map making of the future**. These are the so called maps of the future. They are elementary, but convenient instrument to show the trends, which form the future. Some of them are simple schemes, another – computer models with connection to the internet information. These maps are useful for decision making, strategies development and future planning. With them we are able

to find the new powers, which could form the future situation of the specific activity and show what is the risk and what are the benefits in the competition. They include the future difficulty and change possibilities. This is achieved thanks to a simple scheme, which illustrates the forecast processes, adapting, development and innovation. In this scheme – in the transition from one process to another we actually make a transition from one research program to another - all of them needed to define the future of the specific activity.

The strategic thinking, related to the perspective of one activity needs periodical thinking about the markers **of the future**. The reason is that there is new information all the time and changes should be made. The most of the traditional research methods are concentrated in specific factor and this makes the picture of the future one-dimensional. On the other hand it is clear, that not all of the factors that influence the research activity can be covered. There is no question, that taking into account of as much factors, as possible is the way new possibilities to be found for the better development of this activity¹.

The Conceptual Sudden Change in the Organization and Management

In the past the nations were supported by the government, law, educational system, church and family. They were a symbol of the institutions, which the people respected and trusted, allowing them to manage and control them. In the new century the conditions were changed,

the myth of the institutions lost its meaning. Today these sources of authority are broken from the new technologies and ideologies. Exactly they are the reason, the authority to change its focus from the institutions to the individual. For all this help also the conditions of insecurity, the changes in the economy – not focused to

¹ Buerk, S. Economics as a Science, New York, Mc Graw-Hill, 1993, p. 31

the earth, materials, and money any more, but on the individual funds.

In fact, the past was always divided in a lot of periods, but related to the transformational changes in history the real turning points are only a few and all of them are connected with the appearance of different **systems for enrichment**. After the agrarian, industrial and technical revolution and all of the enrichment systems, related to them is clear, that the economic activity will be renewed and should minimize the hierarchy. In the past, the change was a matter of generations. After one generation was left, another was coming to create new organization and new possibilities. But today, the economic activity is changing very fast. We are witnesses of a terrible competition and markets, which are not secured, where the clients have free access to products, services and information. In this situation, the companies should have an **adaptive organizational structure**, easy accommodated to the market situation. The winners in the competition are those companies, which succeed to transform its organizational structure the way, allowing them to react in short term to the changes in business, to the needs of the clients and competitors. Here we should say that such a structure is not possible to be developed with partial improvements, but only with general change of the whole organizational management model¹.

It is also necessary to have a **vision**, how the company will be developed in the future. Nowadays a lot of companies are focusing their efforts to the effectiveness of the work and they do not have a strategic direction in their development.

The result is that they miss benefits and may fall into crisis situation. It is not necessary to prove, that the reconstruction, standardization, the quality control and minimizing the expenses in manufacturing are very important for the surviving of the company. However to be good at this, what we are doing means, that we should keep

the leading position in the competition, not just to be good at our field of work.

The modern companies are full with contraries and surprises and they will become even more in the future. And this is understandable, because to survive in the new atmosphere they should be at the same time centralized and decentralized, global and local, differentiated and integrated, strong organized and free, to plan their activity in a long term of time and at the same time to be flexible, their employees to work in a team and at the same time to be independent. This is a reason for trouble, but if we understand its meaning we could be able to manage it.

As a rule, in the future company will have few key activities, with their tasks and employees for their assignment and they will form the so called **main body of the company**. Around it, there will be free and flexible space, made from employees, suppliers and consumers of the product that is offered. Actually, this will be one flexible main body of key employees with network of **partnerships**, connected companies, suppliers, part time employees, free professionals and clients. This organization of the work will be more into the **federalism** principals, executed to the state management. The main thing in it is that there is a main, powerful center; however there is enough space for personal decisions. The contradiction in it is, in some ways it is centralized and regulated and at the same time decentralized and deregulated.

The future **companies**, which make their efforts to follow the federalism, will create working groups, where the employees will be responsible for well defined tasks, and at the same time they will have freedom in their work, so they will be able to react the way, they believe is the most appropriate. The result will be – a few main bodies in the company, where the responsibilities to be shared in a few departments for decision making. However, there will be always one main body – to coordinate all of the activities and to take care for the functioning of the whole structure.

¹ Kelly, P. Age of Social Transformation, New York, Harper and Row, 1998, p. 134

The federalism principals are applicable to the individual. If the company management wants to hire employees, who are professionals and think by them self should delegate them wide range of authorities and responsibilities. Otherwise they will not be satisfied, because they will not have the chance to show their potential. Actually this is the practice from the past, when there was only one main body and no organizational space around it. Everyone has a similar job description and it doesn't give any chance for self-induction. Nowadays there is another situation, which is also not appropriate – only organizational structure, without a main body, but this doesn't give a chance for any structure and security. Much more dangerous is when the organizational territory has no limit, because this way the tasks and the job responsibilities may have no end. No matter what kinds of explanations are given, something is clear – it depends on the future to define the **job wallet way of work**. This means, that the work will be a sum of different activities, just like a wallet of stocks. Part of this wallet will be from basic activities, done in the company and the rest will include additional activities, done in the company and outside of it. The people will work more by themselves, outside the company. They will be hired for part time job, only for concrete tasks. This way their own wallets will become more and more wallets from different activities for different clients. This means that they should be aware how to sell their services, or to find an agent to do this instead of them. They will learn how to plan their future, to update their skills and to learn new ones, to have their goal in life, because just they and nobody else is responsible for it.

In the past the companies were managed, based on the foresee ability, planning and control. But today **almost nothing is sure**. And even if it is possible to have an idea about the direction which will take the economy, in fact it is not possible to be defined what will be the direction in this future. Under this conditions sometimes it is needed decisions to be

made for ten years period of time and it should be allowed, they to be changed and left if it occurs, they are not appropriate. This means that today we live in indefiniteness and it is necessary to find the way new guarantees to be ensured. The new insurance should be more or less psychological and should be implemented in the convenience that if some kind of activity is developing not the right way we could change it with another one. Obviously the insurance we should try to find in the mutual help and this means, that it has collective measures.

Today the faith of the managers in vertical integration, synergy and economies from the measure, hierarchy administration and control in the working process step back to the new understanding for measure minimizing, creating of new centers for profit, networks and other different forms of organization. New system for profit was approved, based on the **learning economy**, where key role have the education and the knowledge. In general this is an active ready to produce results, includes educational and innovative products, which could be exported with high profit.

In the context of the present understanding for learning economics the company should be defined as a **knowledge wallet** from fundamental strong sides and not just like a business wallet. This is because the structure sections are focused on the products and markets and the basic knowledge is focused on the profit for the client. Following all this it is necessary the basic knowledge to be defined. They give the possibility new products to be developed and success in the economy to be achieved. It is also important with what is the strategic advantage the company will come into the future and what should be done, different from the this what the competitors have done¹.

¹ Bradford, T. The New Global Economy, London, Lonely Planet Publications, 2000, p. 28

The logic of learning the future could not bring us to the Sigma-shape or S-shape curve. It defines the vital cycle of the product and of the organizational structures that had created it. In it we have decrease in the beginning, after that increase and the curve line grows up and again begins to fall down. The way to achieve continual increase in the future is to draw a new curve line before the first one to start going down and this demand spirit of invention and creativity from the managers. The managers themselves often think that they are responsible most of all for the finding the right decision of the problems. It happens often before finding the problem and starting with its decision the company to drop behind its competitors. The point is, that we shouldn't wait until the situation grows into a problem. As a rule, the situation appears under specific conditions of contradictions and exactly they show the need of change. This is the time when the managers should regulate the processes, until they still are able to, with the management methods and instruments available and to find the answer of the contradictions which appear. This means that we should think about the S-shape curve from the beginning.

In the new century competitive will be those companies which are able to go forward on the way of the curve of changes and continue the innovation of their activity, looking for new markets, create the new competition rules, change their own status. In a few words – the winners in this competition will be those companies which not only react to the environment, but these which contribute to the developing of appropriate economic environment. In case the companies do not look for new markets, do not find new activities and do not ensure new benefits it will occur, that their activity is not effective and they keep trying to stop the decrease of the benefit. The limits of this activity are very well defined; it is known who the suppliers are, the clients and who the competitors are. However in the new markets it is not possible to understand who the suppliers, clients and

competitors are. Before it was assumed that the traditional economic activity has clear characteristics. But today the activities from different spheres are much more **integrated**. The **development activity** is combined with the **production, commercial and transport activity**. It is not clear any more what is the product and what is its value for the client. We assume we could plan the future in a long term period of time. However in the competition process so many changes are made that this became more difficult to be realized. To be able to cover all of the activities related to the product supply, from the manufacturing, producing and realization, much difficulty need to be wade through. This is the reason why the managers avoid the integrated processes and activity merger.

The goal for the most managers is to reach the competitors and to be more close to the product, offered by them. This benchmark steps back before the new realization possibilities of the economic activity. Today the companies are offering products with not lower quality comparing to the competitors. However this strategy does not make them **leaders on the market**. To be leader on the market it is necessary to make an investment in a new economic activity.

For the manager it is not enough only to imagine the future of the company, the manager should be able to create it. This means that the manager should be active in developing the project for the future activities of the company. There are managers able to foresee the development of the company, but they are not able to put this ability in practice. This is the reason to talk about architectonics of the company. The architectonics makes possible to put into the ideas about the future in reality and shows what should be done now, what kind of **new knowledge** ensure new competences which should be generated in order to the company success. In general this is the new functioning for finding new competences, for reconstruction of the connections and interaction with clients.

The managers of the future will take care about the competition and will settle the occurring **trends and new possibilities**. They will act as researchers implementing new activities and products. The technologies will give them interactive connection in real time with their products. This doesn't mean they shouldn't follow their intuition. These managers will know how to use the advantages of the discontinuity and will be ready to make changes working for improving the corporate culture. In the process of creation of new generation of managers they will be able to decentralize the authority and democratize the strategy including in it people from and outside the company.

The competition for the future is a competition for shares of possibilities and not for market shares and it may include not only the specified activity, but also informational, financial, insurance and other services. The questions that occur for this kind of shares are what from the future possibilities could be used with the existing wallet of basic knowledge or what kind of new knowledge is necessary to be generated, so it would be possible to maximize the shares in this future possibilities.

The competition for the future means that it is necessary to keep looking for new knowledge and inventing new benefits. This means undertaking with creation of new economic activities and new products. This is the reason why in case we care about the continuity and change, it is necessary to pay attention on the resources. Precondition for them are the high levels of profit from the company activity. They are obligatory, but the ability to reinvest in knowledge and model of the market development is also important. The pursuit of the managers of maximum profit is risky for the employees. This requires a **success circle** to be established where new activities to be created and also the possibilities for leverage and benefits from the economic activity to increase continually.

New understanding for the management is against the role of the managers in the traditional functions and tasks. From this point of view should be clarified if the managers have only basic knowledge and what kind of new once should be created. It is important to be defined also what is the role of the **hierarchy**, how the **administrative borders** are developing between the management level, functions and structural sphere, between the company and its suppliers.

The future could not be only exploitation of the past. This fact is not very acceptable for the top managers, who have created **the past** and still have a few **emotional investments** in it. To get over the gravitation of the past it is necessary to regenerate the basic knowledge and to give a new meaning of the fundamental ideas about the company competition. It is necessary to have the feeling that we don't have to delay, to realize that the future success of the company is not guaranteed. It is obvious that to create the future, the company does not need to forfeit the past. The company should be **able to select**. It could happen that the strategies from the past are not applicable to the future. For example the quality was a source of competitiveness during the Second World War. It was the goal of a lot of companies. However in the new century the quality will be the price that we have to pay for entering the market, not reach competitive advantage. This advantage will be possible when generating new products.

Strategies of the future

Nowadays the world face a situation, where there are unnecessary manufacture opportunities and over offering. Under these conditions and to be able to face the future changes the managers should over and over encourage the creativity of the employees and to reform the company they manage. The main issue in front of them is how to maximize the working process in a way to change the working places and instead of decreasing the company measure, to be able to reorganize it offering

new opportunities. This requires them to encourage their employees about their skills, to make them look for improving and enlarging their activity. This way, the managers will be able to use the maximum of the working skills of the company for new positions which are productive and beneficial. This means that the tomorrow's managers will have to learn how to organize a team who does not accept the change as threat, but as an opportunity. It is obvious that this is connected to the company intellectual capital matter, but this also should be seen as a much more creative version.

In the literature there is a requirement the managers to be enough **consciousness and self-accused** to realize when it is necessary the competences of the employees to be **renewed** and they not to be scared from changes. The point is in their diagnostic ability allowing them to understand what from the present organization and management should be ignored and what should be done with flexibility so they could be changed.

It is possible to go forward and to require from the managers to ensure much more communication of the company with the external environment. We mean the suppliers, the clients and the society. This will allow the changes in this environment to be settled on time and to work for the adaptation with them before the competition do this. Here we face an important moment – the companies should have **strategic intentions**. These means shared aspiration, clear goal and fascinate the employees to want much better results from these they have already shown. The company needs general aspiration. This will allow the available resources to be over grown and to have the feeling for the right direction, for general goal, for vocation. The strategic intention is not the definition of the direction, but the goals. The instruments should be found during the working process and all the employees to be engaged. Little costs should be used for the experiments and the market lessons should be learned.

It is important also partners to be involved and this will minimize the **risk**. On the other hand should be influenced the implementation of working standards for minimizing the risk. The practice shows that there are a lot of ways for minimizing the risk and it is possible the company to remains a pioneer in the specific economic activity. For the companies which successful in the competition and in the future is typical the ambition outside the available company resources. Very often they are successful in the competition with much less resources than their competitors. Their ambitions are more than their available resources and this is very important for the creation of new advantages. These companies see the future as a process of activities assimilation. The need of this kind of assimilation is as necessary as bigger the company is and as complicated as the economic technology is.

The advantage in front of the other companies and keeping this advantage is the basic strategy for competitive priority. The strategy is the company **to be determinate from the competitors**. This means that the product should not be only with high quality, but also to be different from the competitors products. It is clear that the approach should be different for each company. No strategy is effective for all of the activities the same way. It will be wrong in case the company uses general strategy, applicable also for the other companies. The good strategy is suitable with the structural evolution of the specific economic activity and ensures unique position on the market. In case it occurs that the company has inappropriate activity in an inappropriate time this position could not be ensured. This requires managers to research the dynamic of the company activity they manage. This is because big part of the success depends on the development of the economic activity.

In the future the **market leaders** will be those companies, which not only optimize their activity in the frames of a specific economic sphere, but they are able to reform and define again their field of work in

this sector. Instead of only react to the existing structure in the specific economic sector they also need to influence on it and even restructure it. Of course there are some limits in it, but the structure of the specific economic activity is not fixed, so the companies have their own field of action.

The good strategy makes the company different from its competitors. The good strategy ensures the company unique position and this position include the provision of specified combination of products for special group of clients – part from the market. The fundamental truth in the strategy is that the company could not be everything and to do it well. We choose the good strategy between some strategies available under defined criteria. The company managers should decide what kind of product they will offer and to whom. It is possible that they have a wide range of clients, but is is not necessary for them to offer everything their clients desire. The best way is to focus on the **dominant characteristics** of the need they would like to satisfy and to satisfy it **the best way**. At the same time the company shouldn't be different from the competitors in everything. The company should be different in some kind of products instead in all kinds. These are the products that will determinate the company from the competitors – by the way of satisfying the needs of the clients.

The most of the managers remain the other companies to take the risk and to find the way to the new technologies using the opportunities found but the pioneers. This is because they believe that the pioneers are taking to much risk and probably they will not be successful. The managers, whose thinking is of this kind, are **not enough involved** into the company success. In fact they do not know where the new opportunities are, they follow the other companies and do not have their own point of view for the successful innovations. These managers do not implement new knowledge leaving behind the tendencies in the economic activity of the company. They do not re-position or re-brand their logo,

they do not experiment on the market and they don't understand what the clients are in necessity of.

The other excess of the managers is their **overbooking**. This can be seen in their investments in new products before having enough information about their realization. Here comes the possibility to choose the less risky investment. This means that we should define how to localize the searching and what will be the right configuration of the product. There are different reasons a lot of companies to be unable to foresee the big opportunities of the specific economic activity. The main one is the **creativity of the employees** and this remains the development of the new company opportunities in the hands of the high managers.

The first and maybe the most important requirement to the development and use of the **unusual company opportunities** is to impute the **trouble feeling of the company** specific activities to the employees and to the management. It is important the employees to be aware that the company success is non-persistent, that the resource sooner or later will be exhausted. Normally the companies do not create mechanisms to be able to recreate before the crisis. That is the reason why the management should create completely new way of thinking about the **strategic direction of the company development**. These guidelines should be seen as alternative opportunities of the specific economic activity. Address to the competition – the competition should be seen as a process where the evolution of the new sphere will be created, not as a competition between the existing business activity borders. New meaning should be given to the simple point of view of the company as an organizational unit which is offering a product and to create a new fundamental point of view for the main field of knowledge, ensuring new competence for the employees. This requires formal work for finding where are the opportunities for fundamental thinking and radical renewal of the economic activity.

The competition today is not only the opposition of a product against another, but it is the opposition of one model of economic activity against another. The practice shows that the economic activity models are become old-fashioned faster. And no company can avoid this. This process will remove the old-fashioned models and will implement new ones. To win this competition the managers should realize that existing hierarchy in the most case is hierarchy of the **experience**, not **imagination** hierarchy. And there is a big difference between them. It never happened that the experience had less value and the imagination was never so important for the future success. The companies spent decades in optimizing their activity. The following decades they should concentrate their efforts in the **model of their economic activity**, not in improving the quality.

During a long time the managers tried to think about the future and concentrate their efforts in a wrong direction. The main focus was to forecast and identify the future and not to improve their thinking about the development suspensions which could be use to feed and manage the change. From this point of view the **unique opportunities** could be defined and created. And this is understandable, because this way everything could be learned and the future could be developed. There are also a lot of different levels of understanding of the different factors which are allowing the changes. Everyone has access to them, but

there are big differences in the abilities of the managers to understand them and to construct new opportunities which are convincing and full of imagination. It is true that some managers are more creative and have much more imagination than others. They pay attention to the new information much more than the others. Besides, the managers do not limit themselves to look for new opportunities in their **economic** activity, but they are aware that the most they have to learn about the future are outside this activity¹.

The science nowadays is much more confirm the need the **future company organization and management** to be foreseen. Today it is not enough only the need of information about the future to be underlined, so the tendencies which form the company organization and management to be fixed. Nowadays the real problem is the use of well-founded scientific tools, so the future company organizational and management models to be built before the competition. It is clear that these are not random organizational and management models which have been put into practice by accident. Each model is coming from the inside logic of the specific level of the scientific evolution. To this end the point is the need of one or another model to be realized, its appearance to be forecasted in such a way so that it could become a powerful stimulator and active driving force for the formation and the development of the organization and the enterprise management.

References:

1. Bradford, T. The New Global Economy, London, Lonely Planet Publications, 2000, p. 28;
2. Buerk, S. Economics as a Science, New York, Mc Graw-Hill, 1993, p. 31;
3. Cooper, M. Investment in Human Capital, New York, Free Press, 2001, p. 9-10;
4. Kelly, P. Age of Social Transformation, New York, Harper and Row, 1998, p. 134.

¹ Cooper, M. Investment in Human Capital, New York, Free Press, 2001, p. 9-10

гл. ас д-р ИРЕНА ЕМИЛОВА
НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ, СОФИЯ

ТВОРЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ В ТУРИСТИЧЕСКАТА ИНДУСТРИЯ

CREATIVE DIMENSIONS IN THE TOURIST INDUSTRY

Chief Assistant Prof. DR. IRENA EMILOVA
NEW BULGARIAN UNIVERSITY, SOFIA

Abstract: The culture-orientated tours hold a high percentage of the total number of tour on the international scale. Regarding content, culture as a basic motive for taking a tour is characterized with a diversity. On the other hand, regarding time, the tourists' expectations for cultural-cognitive tours evolve. In this sense the object of this research is the analysis of the essence of culture in the context of the tourist industry; the meaning of arts in the process of taking a decision for a tour; the role of the entertainment and activation of the tourists' creative abilities during their stay.

Key words: cultural tourism, arts, entertainment, creative work.

The culture in the tourism context

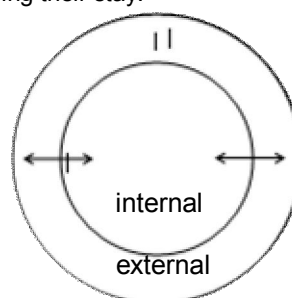
The European commission of Tourism¹ and The World Tourist Organization give definitions to the cultural tourism as it follows:

1. moving of tourists, more attracted by the culture of towns in other countries rather than these in their own countries, with a pronounced striving for getting new information and gaining experience, all this with one purpose – satisfaction of the cultural demand.

2. all movements of the tourists to places with a significant cultural history, with artistic and cultural activities, arts and theater, outside their native countries.

The clarification of the term – culture in the context of the tourist industry reveals two spheres of interaction – inner and outer one. The inner one characterizes the primary (traditional) elements of the cultural tourism, which could be grouped as a cultural-historical tourism (related to the artifacts from the past) and an art-tourism (related to the art, the performances and the visual art, the contemporary culture, literature, etc.

Fig.1 An interaction between the culture and tourism

In contrast to the inner one, the outer sphere presents all the secondary elements of the cultural tourism, which could be also divided into two groups – according to the way of living (belief, religion, cuisine, traditions, folklore, etc.) and a creative industry – fashion, graphic and web design, films, media, entertainment, etc. (Fig.1).

We should note that in most tourist destinations, according to the visitors' point of view, the discussed elements fit in with the cultural needs. In the big cities the national culture (historical heritage and arts) and the creative industry (fashion, design, entertainment) increase their influence and interdependence more and more, and these tourist centers secure integrated eco-systems or areas of all forms of the human creativity- artistic and cultural, technological and economic, simultaneously developing².

¹ <http://www.etc-corporate.org>

² Florida R., The Rise of the Creative Class, Basic books, N.Y., (2002), p. 130

According to the content, examining the elements of the cultural tourism, we should pay attention to the tourists' types too, both

in accordance to the basic tourist motive and the experience of the trip (Fig. 2).

Fig. 2 A typology of the cultural tourist

(McKercher, Bob and Hilary du Cros. Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management. New York: Hayworth Hospitality Press, 2002)

<i>Strong</i>	A purposeless Cultural tourist		A purposeful Cultural tourist	
	<i>Achieved experience</i>			
<i>Weak</i>	An accidental Cultural tourist	A casual Cultural tourist		A cultural tourist, who goes sight-seeing
	<i>A low level a high level</i>			
The meaning of the cultural tourism in the process of making a decision for a visit of a certain destination				

The purposeful tourist has a basic cultural motive to visit a particular tourist destination and gets a high level of experience. The tourist who is looking for sights only also has a motive for a cultural visitation of some tourist destination, but the level of his experience is lower. The purposeful tourist doesn't travel with a dear cultural motive, but receives strong cultural experience in the end of the tour. The occasional tourist has a weak cultural

motive for traveling and experience. The accidental tourist does not travel with a cultural motive, but takes part in some activities and he is poor satisfied regard to the experience.

It is of interest the grouping of separate towns – an object of tourist visitations on the basis of the product they offer. Elements of the tourist product are heritage, art and a creative industry (Fig. 3)

Fig. 3 Classification of the tourist places and the offered products

(www.world-tourism.org/)

A type of a tourist place A products' category	village	town	city	metropolis
A cultural heritage	Group 1	Group 2	X	X
A cultural heritage + arts	X	Group 3	Group 4	X
A cultural heritage + arts + creative works	X	X	Group 5	Group 6

The cultural heritage is inherent in places with prevailing supply of a cultural product. Arts concern to the contemporary performances and visual arts in the tourist destinations, and the creative work concerns to the creative industry as a

graphic design, fashion, contemporary architecture, etc.. The following table is not a strict classification of the tourist products' types, but it's a way for grouping of the towns according to the cultural motivation for tourist visits.

In addition to the former paragraph we'll look at some particular European towns, which contain different elements of the cultural tourist product (Fig. 4).

Fig. 4 A classification of some European cities (based on Fig. 3)

(<http://www.etc-corporate.org/resources/>)

Accumulation 2 (cities with cultural wealth)	Accumulation 3 (cities with cultural wealth and art)	Accumulation 4 (cities with cultural wealth and arts)	Accumulation 5 (cities with cultural wealth and art + creative industry)	Accumulation 6 (metropolis cities with cultural wealth and art + creative industry)
Avilla	Avignon	Athens	Amsterdam	Berlin
Bamberg	Basil	Antwerpen	Barcelona	Istanbul
Canterbury	Beirut	Eddinburg	Brussels	London
Cordoba	Bologna	Glasgow	Budapest	Madrid
Delphoi	Bruges	Hamburg	Copenhagen	Paris
Granada	Florence	Хелзинки	Dublin	Rome
Heidelberg	Krakow	Porto	Lisbon	
Oxford	Laibach	Prague	Lion	
Pizza	Ljubljana	Rotterdam	Milan	
Siena	Oslo	Salzburg	Munich	
Wurzburg	Riga	Sevilia	Naples	
York	Santiago de Compostella		Vienna	
	Tallinn			
	Venecia			

Entertainments in the tourist industry

The arts and tourism are characterized with complex connections and interactions. Often the institutions, that popularize the culture, encourage these two sectors to realize their activities by harmonizing them. As a term, the cultural tourism contains the arts, but offers more opportunities to the tourists. The tours with culture-cognitive purpose unite the pleasure of visiting the real and live arts, museums, galleries, historical sights, exhibition, public arts and architecture, festivals, films and other cultural events that are objects of the entertaining tourism.

The entertaining activities have a great contribution to the development of the tourist industry. In 2007 The World Tourism Organization accounted an approximate

share of 42% of the cultural tourism of the total number of the realized tours around the world and prognosticated growth of 15%¹ per year.

According to different researches in this sphere it's been ascertained that the tours with a purpose are the most growing ones in the tourist industry².

The tourists who start on such a tour like to take pleasure in exhibitions and performances, the local cuisine, to become acquainted with the local traditions and customs, to be absorbed in the atmosphere of the concrete tourist destination. They feel joy from the excitements, which activate their imagination and give them the

¹ <http://unwto.org/facts/eng/barometer.htm>

² <http://www.tram-research.com/atlas/otherreports.htm>

opportunities to get buried in and connected to the past.

In this context by the popularization of the destinations which are not in the first ranks of the top group of the most visited ones, turns the public interest to the architecture and brings to the fore new or already known sights.

On the other hand, there are conditions which define this moment as a perspective one for the development of tourism and the realization of its potential just through the entertaining industry.

Furthermore we should note that the tourists' experiences keep changing. A set of researches show that the tourists search more and more for an authentic experience. They want to gain broad and good knowledge of the tourist place, as well as to make their stay longer enjoying the atmosphere¹. For example, Great Britain remains unique to the tourist who visit it through the development of the trade-mark "The Experience called Great Britain". Besides the most precise words which could define the country as a tourist destinations are "profound, cordial and vital". They describe the tourists' expectations of the experience when visiting this country – historical wealth, warmth and spirit, combined with dynamics, which add to Great Britain a unique sense of a tranquility and leave great impressions in the tourists.

Through the entertaining industry the development of both arts and culture is possible in maintenance of the authenticity (the trade mark) of a concrete tourist destination. On the other hand, the cultural tourism adds thoroughness and a sense for the past of a particular nation.

The widely approachable heritage of the tourist destinations is presented by the wide range of entertainments – concerts, local festivals, craftsman's articles in the

authentic cottages, open exposures, supplied with places for meetings, etc.

In this connection some privileges of the Britain city Liverpool could be pointed out. This town was determined as a European capital of culture in 2008 and was awarded by UNESCO (in year 2004) with the title "a world heritage" due to its architecture of a world importance. This is a great chance for Liverpool to show its rich cultural life and to strengthen its position of a leading tourist center².

It's also of an interest the fact that in 2012 the capital of Great Britain London is going to play host to the Olympics and Para-olympics games.

The creative tourism

We'll pay attention to a new prospective, which concerns the development of the tourist industry through activating the creativeness of the tourists in an untraditional way – drawing, photography, poetry.

This new aspect of the entertaining tourism also deserves attention. The creative tourism is especially appropriate to the contemporary tourists and their growing demand for opportunities for self-development and improvement.

The tendencies in the development of the tourist industry show that its greatest potential opportunities are grounded on the prin to satisfy the non-material tourists' needs – for spare time, space, positive emotions and a sensation of self-confidence. Furthermore the consumers of tourist products show more and more increasing desire to associate together with one another as well as with the local residents. Such intentions are being achieved exactly through the development of the creative tourism.

The idea for the creative tourism originated in New Zealand and it's defined as a "more active form of tourism through which an authentic sensation for the local culture is being offered through the

¹Clarke, A., The power to define: meanings and values in cultural tourism. Reflections on International Tourism: Expressions of Culture, Identity and Meaning in Tourism (Business Education Publishing), 2006

² Richards G., Cultural Tourism in Europe, CABI, Wallingford, 2005

participation of the tourists in non-formal interactive cognitive seminars and trainings, characteristic of the concrete tourist destination¹.

The key aspect of the creative tourism is the opportunity, which truly allows the participation and the creation of something new. Among the needs of the tourists who visit the European region, it has been observed the increase of these needs which combine the pleasure of sight-seeing with the practice of hobby-interests like painting, photography and creative writing.

The meaning of the creative tourism gains a greater importance due to the following couple of reasons²:

- Through it the tourists receive experience with a higher level of satisfaction in comparison to the tours which offer visitations of interesting places related to the art or culture only;
- The creative tourism offers the visitors the opportunity to estimate more profound the nature and life of the local residents. The visitors want to draw, to photograph, to write poetry or novel, they

have the opportunity to get an inspiration from the atmosphere of the concrete destination;

- Such a transient holiday or rest creates the sensation of touching something new and gives the opportunity of gaining some new skills. The visitors search more and more for a chance to draw the line between their dynamic daily round and the satisfaction of some other way of living. Through the creation of their own souvenirs, they achieve an emotional intensity, which stimulates them to come back again and to spend more time in a particular destination.

In conclusion, the culture of a country, which is a significant tourist center, presents a synthesis of different elements each of which is a basic motive for starting on a tour – a historical heritage, art, creative works. It is namely these elements by means of which it is available the opportunity for a development of new untraditional forms of tourism and ways for offering and organization of attractive tours.

References:

1. Clarke, A., The power to define: meanings and values in cultural tourism. Reflections on International Tourism: Expressions of Culture, Identity and Meaning in Tourism (Business Education Publishing), 2006
2. Florida R., The Rise of the Creative Class, Basic books, N.Y., (2002), p. 130
3. Emilova I., The Creative Tourism: a report from 13th National Symposium "Quality, Competitively and Sustainability. Sofia: Publishing house of University of National and World Economy, 2009
4. McKercher, Bob and Hilary du Cros. Cultural Tourism: The Partnership between Tourism and Cultural Heritage Management. New York: Hayworth Hospitality Press, 2002
5. Richards G., Cultural Tourism in Europe, CABI, Wallingford, 2005
6. Robinson, M., The power to define: meanings and values in cultural tourism, Reflections on International Tourism: Expressions of Culture, Identity and Meaning in Tourism (Business Education Publishing), (2000)
7. Wilson J., Greg Richards, Tourism, Creativity and Development, Routledge, 2007
8. <http://www.etc-corporate.org/>
9. www.world-tourism.org/
10. <http://www.etc-corporate.org/resources/>
11. <http://unwto.org/facts/eng/barometer.htm>
12. <http://www.tram-research.com/atlas/otherreports.htm>

¹Wilson J., Greg Richards, Tourism, Creativity and Development, Routledge, 2007

²Robinson, M., The power to define: meanings and values in cultural tourism, Reflections on International Tourism: Expressions of Culture, Identity and Meaning in Tourism (Business Education Publishing), (2000)

докторант ОРИОЛА ТЕОДОРИ
УНИВЕРСИТЕТ НА КОРЧА, АЛБАНИЯ

д-р ЕЛЕЙНА КИРИЧИ
УНИВЕРСИТЕТ НА КОРЧА, АЛБАНИЯ

**ВЪЗПРИЕМАНЕТО НА ИНТЕРНЕТ МАРКЕТИНГА ОТ АЛБАНСКИТЕ ТУРИСТИЧЕСКИ
АГЕНЦИИ**

THE ADOPTION OF INTERNET MARKETING BY ALBANIAN TRAVEL AGENCIES

PhD Candidate ORIOLA THEODHORI
KORCA UNIVERSITY, ALBANIA

Dr. ELEINA QIRICI
KORCA UNIVERSITY, ALBANIA

Abstract: Technology had a great impact on different industries. Tourism is not exempted from that. Several firms have offered their tourism services on-line and claim that they offer better their services comparing with the traditional travel agencies. But what is important is the perception of their customers. In this research different determinantes of tourists' satisfaction in on-line tourism was investigated. Internet has changed the way travel business is conducted especially the patterns of traditional distribution of tourism products and services. The progress of technologies brings a number of issues for travel agencies to deal with. Internet present a powerful tool for travel agencies against to traditional agencies. These technologies can also contribute to minimizing transaction costs, lowering uncertainty, sharing market information and aiding in distribution channel efficiency. Providing computer systems that integrate travel businesses with supplier, distributor and retailers is the crucial first step toward developing successful e-commerce business model. The number of tourists who use internet to make booking or reservation online is growing up. Albanian travel agencies must understand these changes to adopt their business according to these changes.

Key word. Travel agencies, travel industry, electronic services, internet marketing.

1. Introduction

The benefits from the exploitation of new technologies in the promotion and marketing of tourist services arise from the kind of communication that the internet offers for organizations, enterprises, citizens and consumers. The internet is a channel allowing fast, easy and direct communication. An important advantage is the availability of tourist information continuously, on a 24-hour basis. The internet is also naturally used in tourism which, as a social experience, involves direct and indirect human interaction. Furthermore, according to all international studies, the number of travelers that access the internet to seek information for their travel and to select a destination is steadily

increasing. The quality of the presence of a destination in the internet (easiness to find and access content, structure, design etc.) is nowadays of crucial importance and constitutes a selection criterion. This also applies for Albania and was clearly shown in the results of the internet user's field research, where 52 % of the respondents said that they have used the internet to find information about tourist services. In the beginning, travel agency websites were simply used as an 'online brochure', in other words, providing static information for the online consumers to view. Today some travel agency websites are starting to find other uses of their websites, such as providing interactive functions and personalizing and customizing its contents

based on the characteristics of their target markets. Travel agencies have come to realize that their websites serve as extended office to their customers and represent the quality of their products and services as well as their reputation.

Studies on tourism website performance in the world have evolved over the years and it is very easy to find in the literature. The purpose of this paper is to introduce an approach and analyze of travel agencies websites in Albania. The approach involves applying, the extended Model of Internet Commerce Adoption (eMICA) developed by Burgess and Cooper. The eMICA model was used to evaluate the extent of travel agencies website development. The findings of the study contribute to a better understanding of the functionality used in travel agencies web sites and confirm in general the usefulness of the eMICA model for evaluating websites by travel agencies, with suggestions for improving the eMICA model in future research. In addition, this research provides recommendations for travel agencies and professionals on how to build well-constructed and effective websites in order to have a very powerful tools for marketing.

2. Methodology

2.1 Sampling Procedure

For the purpose of this study, was used the directory of the travel agencies published in the website of Tourism National Agency in Albania, (<http://www.akt.gov.al>). The directory contains the top 113 travel agencies in Albania, with different level of operational capabilities. Some travel agencies can only operate within Albania while others are registered for both domestic and international travel. Out of the 113 travel agencies, we select a total sample of 49 agencies which had developed their website.

2.2 Data Collection

Search engines, Google and (<http://www.akt.gov.al>) were used to find the corresponding websites. As the site performance may be influenced by the type

of browser, computer speed, internet speed, and time of a day, these external factors were controlled when conducting the content analyses of the sites.

3. Literature Review

Studies on the role and impact of the Internet have been conducted in recent years, particularly in the area of advertising and marketing. The Internet has proven to be an effective means of marketing, advertising, distributing goods, and information services. The Web is both the biggest challenge and the biggest opportunity for travel agencies in a long time. Furthermore, the travel and tourism industry is a very fragmented and an information-rich business, which makes it especially receptive for the benefits that the Internet offers. One of the characteristics of tourism products is that it is intangible, in other words, they can't be sampled before the purchase decision is made. The information-based nature of the tourism products means that the Internet, which offers global reach and multimedia capability, is an ideal communication vehicle for promoting and distributing tourism products and services.

How the Internet changed traditional tourism industry in developed countries has been studied by Burgess. However, there are only a few researches into the classification and evaluation of tourism websites in Albania, although in the case of general website assessment, some publications of results do exist but they do not specifically address tourism websites.

Many researchers have used content analysis to evaluate the websites of related industries. The model was developed on the basis of a conceptual framework which consisted of five major website dimensions, including information and promotion, reservations information, surrounding area information, and management of websites.

In relation to the above, Doolin and Cooper has described that commercial website development typically begins simply and evolves over time with the addition more functionality and complexity

as firms gain experience with internet technologies. The extended model of Internet Commerce Adoption (eMICA) was developed by Burgess & Cooper. It was based on this concept. They used the eMICA model to evaluate the level of website development was realized for the first time, in New Zealand's Regional Tourism Organizations and highlighted the utility of using interactivity to measure the relative maturity of tour-ism websites. Since then, the eMICA model has been used frequently. Larson & Ankomah employed it to evaluate the degree of sophistication of the websites of 20 US states/territories' tourism organizations. We have also used the eMICA model to study the electronic commerce application level of Albanian travel agencies.

Things have changed dramatically over the past several years in terms of website design and development methodology. Back in old days (a couple of years ago in internet years) it was quite acceptable, and the norm for an organization to pack all of its brochures, ads, direct-mail pieces, new releases and other marketing materials in box, drop it off at the web developer's office and after a short conversations ask when they might except the web site to be "done". The web developer would than take the marketing materials and digitize some, scan some and do some HTML programming to develop the site. By going through this process, organizations ended up with a web site that looked just like their brochure, so hence the term "brochureware". Brochureware is no longer acceptable on the web if we want to be successful. Sites that are successful today are ones that are designed around: Objectives of the organization; Needs, wants and expectations of their target market; Products and services that are being offered¹. Some of the most commonly primary objectives include: (1) Advertising product and services; (2) Selling product and services; (3) Providing customer

services and support; (4) Providing product or corporate information; (5) Creating and establishing brand identity and brand awareness or company identity and awareness.

This study uses the eMICA model developed by Burgess and Cooper. The eMICA model consists of three stages, incorporating three levels of business process which are: Web-based promotion, information and services, and transaction level. The stages of development provide a roadmap that indicates where a business or industry sector is in its development of internet marketing applications. E-MICA model incorporates a number of additional layers of complexity, ranging from very simple to highly sophisticated, within the identified main stages of of the model. The eMICA model is shown in Table 1.

¹ 101 Ways to Promote Your Website, p 2-8, Susan Sweeney, CA, CSP, HoF

Table 1. The extended model of internet commerce adoption eMICA

eMICA	Examples of functionality
Stage 1—Promotion	
Layer1 basic information Layer 2 rich information	Company name, physical address and contact details, area of business Annual report, email contact, information on company activities
Stage 2—Information and services	
Layer 1 low interactivity	Basic product catalogue, hyperlinks to further information, online enquiry form
Layer 2 medium interactivity	Higher-level product catalogues, customer support (e.g., FAQs, sitemaps), industry-specific value added features
Layer 3 high interactivity	Chat room, discussion forum, multimedia, newsletters or updates by email
Stage 3— Transactions	
Layer 1 transactions	Secure online transactions, order status and tracking, interaction with organization servers.

Promotion is the initial stage of web development, with static information which serves mainly to promote the business offerings. A second level is also presented where a richer variety of information is available on the web. In other words, this is an additional channel of marketing strategies, offering the company's information online. The second stage described what the eMICA model is when the company website *moves to a dynamic information system* with a web front end. Within this stage, are identified in three levels. Low level of interactivity is characterized by on-line catalogues, links to detailed information and on-line registration form. Medium level of interactivity is characterized with more complete product catalogues, on-line help for users and personalization as well as wider links to industry sites. High level of interactivity is completed by the sites that include chat rooms, discussion forums and multimedia applications.

The third stage identified in the eMICA model is where the web site has a functional maturity *which permits on-line transactions*. This requires a higher level of security than the previous stages as well as user identification. At this stage users will be able to purchase products and services across the web, maintain an individual

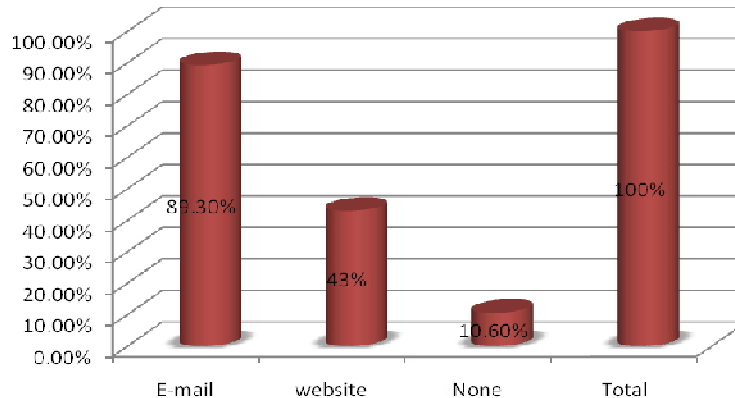
profile and obtain personal profiles matching offerings to the individual needs. This is the broadest and most complex ecommerce application since it enables the company to process multiple tasks such as online sales, online orders, online delivery (especially for digital products) and online payment.

4. The adoption of internet marketing by albanian travel agencies

Travel agencies use a variety of published and computer-based sources for information on departure and arrival times, fares, quality of hotel accommodations, and group discounts others specialize in travel targeted to particular demographic groups, such as senior citizens. Travel agencies who primarily work for tour operators and other travel arrangers may help develop, arrange, and sell the company's own package tours and travel services. They may promote these services, using telemarketing, direct mail, and the Internet. They make presentations to social and special-interest groups, arrange advertising displays, and suggest company-sponsored trips to business managers. The National Agency of Tourism in Albania, has started its activity since the year 2005 and serve as main online directory for travel agencies, hotels, restaurants, Night club, Guesthouse,

etc. There are 113 travel agencies in Albania. 43% of them have their own website, 89% have e-mail address and only

10% of them have none of them. Source: National tourism agency. (www.akt.gov.al).

This paper uses the eMICA model to study the travel agency website of Albania, because the model has been tested and used on tourism industry, and several surveys have been done for the USA, Europe and Australia regional tourism organizations. In this study, we change and modify the original model created by

Burgess and Cooper (2000). In evaluating the travel agency websites, some elements are omitted, but some new ones are added. Similar to the original model, the adopted one from us has three stages, but some of the elements are changed: Table 2

Table 2. The extended model of internet commerce adoption for travel agencies in Albania

Promotion stage:	
1.	Contact detail
2.	Images, photos
3.	Information for travel agency, products and services, touristic destination
Information and services	
4.	Systematic links to further information
5.	Product catalogs (accommodation, dining, shopping)
6.	Multiple value-added features (maps, location, news, photo gallery, e-zinnes, ads)
7.	Interactive value-added features (currency convertors, interactive maps, downloadable materials, special offers, guest books)
8.	Online customer support (FAQs, site map, site-search engine)
9.	Online bookings
10.	Advanced value-added features (Order form inquiry, multi-language support, multimedia, chat rooms and discussion forums)
Transactions stage	
11.	Secure online payment
12.	Services after payment

The Albanian tourism industry has developed its online services and obtained some initial experience. Albania has a different tourism ecommerce development environment in which barriers and challenges are still present. Out of the 49

travel agencies which had developed their website 10 of them are under construction or have technical problems. Each travel agency site was assigned an appropriate stage and layer in the eMICA model based

on the level of development of the site. The | results of the study are shown in Table 3.

Table 3. Results of the travel agency websites evaluated

	Stage of eMICA	Number of sites	Percentage of total sites
I	Promotion stage		
	Layer 1	2	5 %
	Layer 2	4	10 %
II	Information and services		
	Layer 1	5	13 %
	Layer 2	16	42 %
	Layer 3	6	15 %
III	Transactions stage		
	Layer 1	6	15 %
	Total	39	100%

Only 15% of travel agencies in Albania are located in the first stage of eMICA model. They provide information about agencies (agency name, physical address and contact details, area of business, information on company activities and contact detail); information for touristic destination and their product or services; images, photos. The majority of travel agencies, about 75% are in the second stage, have interactive value-added features such as key facts, maps, location, news, photo gallery, e-zines, ads, and site search engine. They offer systematic link for further information which enable customers to obtain the necessary information for their decisions. Certainly, considerable amount of websites do not have the overall systematic links and sometimes the page are under constructions or missing information. So the technical problems (by the side of travel agency) are evident. A good word-of-mouth viral marketing strategy enables a visitors or a recipient of e-mail to share the website or e-mail content with others with just one click of a button or link. Every travel agency should look to every repeat traffic generator for viral marketing. Repeat traffic generator like coupons, newsletters, e-specials and contests all provide ideal opportunities for "Tell a friend" or "Send a copy to a friend" links and buttons. Unfortunately only two

agencies have included these options in their websites.

Only 15% of travel agencies have attributes of the Transactions stage which is third stage of the eMICA model. In other words, only few websites have developed to that stage. This may indicate that many users of website are skeptic to online payment or they don't have credit card at all.

5. Conclusions

The number of websites continues to grow up and the travel agencies are looking for the better ways in order to satisfy the consumer's needs. The ability of websites to attract customers will become increasingly critical for business survival. According to this research, the main aspects of insufficiency of travel agencies services in Albania are:

1) The results show that online travel agencies in Albania have mainly moderate level of website development. On the other hand, most European travel agencies websites adopt or covered all three stages of eMICA model.

2) The content of the websites sometimes is not well designed. Generally, the designers of the websites will take in account some critical details such as what are the customer's needs and how can attract them to our sites. The pages are so filled with massive duties and some time

are poor of information or online service which customer really expect to get.

2) Some websites are not update. This is a big problem for the websites users.

3) Some travel agencies have used heavy videos as their front-page, but sometime this is not a good choice due of the technical problems in loading the page.

4) The key factor for developing a successful website is to correctly define user needs or requirements. Some travel agencies websites are not satisfactory. Therefore, as obtaining information is still the main aim of web users so improving the quality and level of web information are major tasks for travel agencies.

5) About 10% of travel agencies websites are constantly under construction, or even inactive, as mentioned in the focus groups discussions and also confirmed

during the field research. On the contrary, the others (professionals websites) show much better results, mainly due to their personal involvement and close following up of technological developments.

6) Some travel agencies websites doesn't have the option of booking and online payment. They are only information providers. Furthermore, exist a lack of services after payment. This layer which includes following services is not presented in eMICA model, but it is important and significant from our point of view because the travel agencies must develop continuous relations in long terms with their customers.

As was assumed, the websites of travel agencies must adopt all the element of eMICA model in order to get traffic and satisfy the consumer's needs.

References:

1. L. Burgess and J. Cooper, "Extending the viability of MICA (model of internet commerce adoption) as a metric for explaining the process of business adoption of internet commerce," Paper Presented at the International Conference on Telecommunications and Electronic Commerce, Dallas, November 2000.
2. B. Doolin, L. Burgess, and J. Cooper, "Evaluating the use of the web for tourism marketing: A case study from New Zealand," *Tourism Management*, Vol. 23, No. 5, pp. 557–561, 2002.
3. T. Larson and P. Ankomah, "Evaluating tourism web site complexity: The case of international tourism in the U.S.," *Services Marketing Quarterly*, 26 (2), 23–37. 2004
4. Murphy, *et al.*, "Hotel management and marketing on the internet," *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Vol. 37, No. 3, pp. 70–82, 1996.
5. Susan Sweeney, CA, CSP, HoF "101 Ways to Promote Your Website", 2009.
6. Doolin B, Burgess L and Cooper J (2002), Evaluating the use of the Web for tourism marketing: a case study from New Zealand, *Tourism Management* 23 (2002) 557–561
7. Forrester Research (1999, June). *Forrester Report: Dynamic Trade Voyage* [Online]. Available: <http://www.forrester.com/Voyage/PDF/0,2236,4823,00.pdf> Godin, S. (1999). *Permission Marketing*. New York: Simon & Schuster

проф. д.ик.н. СТАНКА ТОНКОВА

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО (УНСС), СОФИЯ

доц. д-р МАРГАРИТА БОГДАНОВА

СА „ДИМИТЪР ЦЕНОВ”, СВИЩОВ

РЕГИОНАЛНИ РАЗЛИЧИЯ В БЪЛГАРИЯ ПРЕДИ И СЛЕД ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО НА СТРАНАТА В ЕС

(Сравнителен анализ на доходите и разходите на лице в контекста на Стратегия на ЕС-2020)

REGIONAL DIFFERENCES IN BULGARIA BEFORE AND AFTER THE COUNTRY'S ACCESSION TO EU

(Comparative analysis of incomes and expenses in the context of the EU Strategy 2020)

Prof. Dr. of Economics STANKA TONKOVA

UNIVERSITY OF NATIONAL AND WORLD ECONOMY (UNWE), SOFIA

Associate Prof. Dr. MARGARITA BOGDANOVA

ACADEMY OF ECONOMICS “DIMITAR TSENOV”, SVISHTOV

Abstract: For the purposes of the comparative analyses, made in the present paper, for the regional differences in Bulgaria before and after its accession to the European Union, a number of indicators have been used for the change in the volume and the structure of the general and money incomes and in the general and money expenses per a member of household. In order to draw some realistic conclusions for the trends occurring in the changes of general incomes and the general expenses per capita, comparative analyses have been made for the regional differences in the incomes and expenses with those of the EU member countries. For these, as monetary unit have been used both the Bulgarian lev and the Euro.

The analysis have been made in several dimensions, as follows: the dynamics and the trends of change in the general incomes and expenses, of the money incomes and expenses per capita; the difference (the bias) between the general and money incomes, which allows conclusions to be drawn on the occurrence and the trends in the so-called non-money (natural) incomes; the difference between general and money expenses, which also is due to the consumption of goods and services of non-market origin (from household production or of the so called “gray” sector of the economy); the intra-group dynamics of incomes and expenses, which may be occur due to the comparative increase/decrease in certain sources of incomes or groups of expenses; a bias between general incomes and general expenses and between money incomes and money expenses, which show the level of consumption and saving and the non-market factors; the intra-regional differences in all the above-mentioned indicators, which depict a picture of asymmetry between the planning regions and the regions of which these very same planning regions are being comprised of. For the description of the inert-regional differences, beside the above-mentioned indicators some other indicators have also been used allowing to make conclusions on Bulgaria's development trajectory before and after its accession to the EU and namely the index of human development and the index of happiness.

ВЪВЕДЕНИЕ

Идентичността на регионите в България, макар да е вкоренена в историята, непрекъснато се изменя. Свидетели сме как през последните две десетилетия те еволюират под влияние

на новите потребности и идеали. Тяхната еволюция обаче се съпровожда с задълбочаване на различията от икономически, социален и демографски характер. Понастоящем в районите (равнище NUTS II и NUTS III) в България

протичат с различна степен на интензивност противоречиви демографски процеси. От една страна, има ясно изразена емиграция към по-високо развитите в икономическо отношение страни, поради търсенето на условия за професионална реализация.¹ От друга страна – налице е вътрешнорайонна миграция не само с цел заетост, но и обитаване в по-малко замърсена и по-здравословна околна среда.² Миграцията (вътрешна или външна) представлява „барометър“ за измененията, които настъпват в районите в резултат на провежданата регионална политика както в исторически план, така и за очакванията в обозримото бъдеще.

¹ Нетната миграция на населението в България по данни за 2010 г. е отрицателна и възлиза на 24 190 човека. При това числеността на изселилите се от страната жени превишават тези на мъжете с 13 493 души. Най-активно в това отношение е населението във възрастовите групи от 25-39 г. В сравнение с 2007 г., когато страната става член на ЕС отрицателният механичен прираст е по-висок с 22 793. През 2007 г. преобладават изселилите се от страната мъже.

² В навечерието на членството на България в ЕС (края на 2006 г.) само един район в страната е с положителен механичен прираст – Югозападният район (3,01‰). Към края на 2010 г. се наблюдава повишаване на механичния прираст на населението в Югозападния район на 5,15‰. През същата година с положителен механичен прираст е и Североизточният район (0,74‰). С отрицателен механичен прираст по данни за 2006 г. са всичките останали райони в България. Сред тях с най-висок отрицателен механичен прираст са: Северозападният район (-4,36‰) и Северният централен район (-1,00‰). По отношение на 2010 г. се забелязва нарастване на районите с отрицателен механичен прираст: И през тази година с най-висок отрицателен естествен прираст е Северозападният район (-4,27‰), следван от Северния централен район (-3,07‰) и Югоизточния район (-1,5‰). – 5,2‰, Северният централен район – 1,4‰, Южния централен район – 1,2‰ и Югоизточният район – 0,8‰. Само два района са с положителен естествен прираст – Югозападният район – 2,8‰ и Североизточният район – 1,9‰. В резултат на протичащите миграционни процеси (вътрешна и външна) в страната се увеличава населението в градовете от 70,65% в края на 2006 на 71,62% към края на 2010 г. за сметка на намаляване на населението, обитаващо селата. Изчисленията са направени от авторите по данни от НСИ, които могат да се намерят на официалния сайт на институцията – www.nsi.bg.

Едни от индикаторите, които успешно могат да се използват при оценяване на регионалните различия и търсене на възможности за тяхното овладяване на регионално, национално и на равнище ЕС, са тенденциите в изменението на обема и структурата на общия и паричен доход и общия и паричен разход на едно лице от домакинствата. Именно тези индикатори са предмет на разискване в настоящата статия не само в ретроспективен, но и проспективен аспект в контекста на Стратегия 2020 на ЕС. Сравнителният анализ на доходите и разходите на домакинствата преди и след присъединяването на страната към ЕС е извършен в няколко разреза:

- Динамика и тенденции на изменение на общия доход и разход, на паричния доход и разход на едно лице

- Разлика (диапазон) между общ и паричен доход, която позволява да се направят изводи за наличието и тенденциите на т.нар. непарични (натурални) доходи.

- Разлика между общ и паричен разход, която също се дължи на потребление на стоки и услуги с незапазен произход (от домашното стопанство и от сивия сектор)

- Вътрешногруппова динамика в доходите и разходите, която може да се дължи на относително намаляване / увеличаване на отделните източници на доходи или групи разходи

- Марж между общ доход и общ разход и между паричен доход и паричен разход, които показват равнището на потребление и на спестяване и непаричните фактори

- Вътрешнорегионални различия във всички гореспоменати показатели, които очертават картината на асиметрията между районите за планиране и съставните области.

За описание на регионалните различия ще бъдат използвани наред с изброените показатели и други индикатори, които позволяват да се направят изводи за траекторията на развитие на

България преди и след присъединяването ѝ към ЕС, а именно: индекс на човешко развитие, индекс на щастието, индекс на бедността.

1. Доходи и разходи на едно лице в България и останалите страни членки на ЕС

Изменението на общия доход и общия разход на едно лице в страната е представено в табл.1. И двата индикатора показват трайна тенденция

на повишаване, като разликата между тях показва известни колебания. През 2010 година отношението между общият доход и общия разход на едно лице е по-високо с 11,3% и е по-малко с 0.6 процентни пункта спрямо отношението между двата показателя през 2006 г. За целия период се проявява тенденция на намаляване на отношението между общия доход и общия разход на едно лице.¹

Таблица 1

Общ разход и общ доход на едно лице в България, лева

Година	Общ доход	Общ разход	Разлика
2000	1574	1383	191
2001	1589	1420	169
2002	1985	1624	361
2003	2129	1748	381
2004	2298	1948	350
2005	2415	2097	318
2006	2659	2377	282
2007	3105	2857	248
2008	3502	3264	238
2009	3693	3335	358
2010	3648	3278	370

Не би могло да се направят реалистични изводи за тенденциите на изменение на общия доход и общия разход на едно лице, ако не се съпоставят разглежданите показатели с тези в страните-членки на ЕС. За да бъде това възможно, тук като парична

единица се използва еврото. България е на последно място в ЕС по доход на едно лице. В таблицата информацията характеризира превишението на дохода, което съществува в страните членки (без Кипър, Малта и Люксембург) спрямо това в България.

¹Нарастването на общия доход на лице в Република България за периода 2010/2000 г. е 2,33 пъти. В сравнение с нарастването на разходите на лице за същия период (2,41 пъти) индексът на нарастване на доходите е по-нисък. Ако сравнението се извърши спрямо годината, прехождаща влизането на страната ни в ЕС – 2006 г., то през 2010 г. разликата между двата индекса се стопява. Това е видно от тяхното значение: нарастването на доходите на лице е 1,37 пъти, а на разходите – 1,38 пъти.

Таблица 2

Доход на едно лице в ЕС, пъти спрямо дохода в България

Страни, членки на ЕС Години	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Дания	20,6	19,2	18,8	17,2	15,0	15,4	14,5	12,5
Швеция	20,7	17,5	17,4	16,1	13,8	13,7	12,8	11,4
Великобритания	20,5	18,8	18,2	15,6	13,9	14,2	13,3	11,3
Австрия	18,8	16,9	16,3	15,0	13,1	13,4	12,5	11,0
Ирландия	15,8	15,4	15,3	14,5	13,2	13,3	12,6	11,0
Белгия	19,3	17,9	17,3	15,6	13,4	13,4	12,4	10,9
Холандия	17,4	16,3	16,9	15,3	13,0	13,0	12,1	10,7
Германия	19,9	18,0	17,3	15,7	13,3	13,2	12,2	10,5
Франция	17,3	16,3	16,1	14,8	12,8	12,9	11,9	10,4
Финландия	15,6	14,7	14,5	13,4	11,8	11,9	11,0	9,8
Италия	16,1	15,0	14,8	13,5	11,6	11,6	10,7	9,2
Испания	11,5	10,8	10,8	10,2	9,0	9,3	8,9	7,8
Гърция	9,3	8,6	8,9	8,2	7,3	7,5	7,1	6,7
Словения	7,4	7,0	7,2	6,6	5,9	6,1	5,8	5,3
Португалия	8,4	7,8	7,7	7,1	6,1	6,2	5,7	4,9
Чехия	3,7	3,7	4,1	3,8	3,4	3,8	3,8	3,5
Естония	2,6	2,6	2,8	2,8	2,6	3,0	3,2	3,3
Унгария	3,4	3,5	4,0	3,7	3,5	3,6	3,3	3,0
Словакия	2,8	2,6	2,7	2,7	2,6	2,9	2,9	3,0
Латвия	2,2	2,2	2,3	2,1	2,0	2,3	2,5	2,8
Полша	3,6	3,7	3,5	2,7	2,4	2,8	2,7	2,6
Литва	2,6	2,5	2,7	2,6	2,4	2,6	2,8	2,6
Румъния	1,3	1,4	1,3	1,1	1,1	1,5	1,6	1,7
България	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

Източник: Изчисления на авторите по данни от Eurostat, Balance of primary income, net, Euro per inhabitant, Last update 30-03-2011 Extracted on 29-04-2011

Както се вижда от информацията в табл. 2 превишаването на доходите в страни членки на ЕС през 2007 г. спрямо България варира в много голям диапазон – от 1,7 пъти – за Румъния до 12,5 пъти – за Дания.¹ Но ножицата през периода

след 2000 г. се постепенно се затваря, тъй като разликата през 2000 г. е била над 20 пъти в сравнение с Швеция. Що се отнася до Румъния – налице е обратна тенденция – на разтваряне на

¹ В петия доклад на ЕК от ноември 2010 г. се сочи, че България по показателя брутен вътрешен продукт на човек от населението през първата година на членство - 2007 г. при ЕС-27 = 100 е на последно място – само 37,7% от средното равнище за съюза. По предварителни данни на ЕВРОСТАТ страната ни остава на последно място по този показател и през 2009 г. – с 41% от достигнатото ниво в ЕС-27. България регистрира незначителен, но положителен напредък по този показател след

присъединяването ѝ от началото на 2007 г. По оценки на ЕВРОСТАТ България през 2010 е сред страните с най-голямо увеличение на равнището на безработица в ЕС след Литва и Гърция. През 2010 г. достигнатото равнище на безработица е 10,3% при 6,8% през 2009 и 9% през 2006 г. Най-голям е коефициентът на безработица сред населението от възрастови групи от 15 до 24 (23,2%) и от 25 до 34 години (11,4%) през 2010 г. В сравнение с 2006 г. увеличаването на безработните от тези възрастови групи е с 0,9 и с 2,2 процентни пункта.

ножицата в доходите. Това се дължи на по-високия икономически растеж на Румъния от този в България в годините преди присъединяването на двете страни към ЕС. За съжаление публикуваната статистическа информация за общия доход на едно лице до момента не позволява да се отчете поведението на ножицата след присъединяването на България към ЕС. Тук следва да се отбележи, че то е повлияно силно от глобалната финансова и икономическа криза.

България е на последно място в ЕС и по разходи на едно лице. В табл. 3 е представено превишаването на разходите за крайно потребление, което съществува в страните членки спрямо това в България. Съдържащата се в

таблицата информация дава основание за аналогични изводи на тези за общия доход на лице. Спрямо страната, постигнала най-високо равнище на разходите за крайно потребление на едно лице – Люксембург - от ЕС, в България през 2007 г. изостава около 11 пъти, а по отношение на Румъния – изоставането е 1,4 пъти. Макар че ножицата в разходите за крайно потребление спрямо 2001 г. в страната с най-високо превишаване – Люксембург е над 16 пъти, тя се затваря по отношение на България до 9,8 пъти през 2008 г., и започва отново да се увеличава дистанцията. Тази констатация е валидна за по-голямата част от останалите страни членки на ЕС с изключение на Естония, Унгария, Литва и Румъния.

Таблица 3

**Разходи за крайно потребление на едно лице в ЕС,
(в пъти спрямо разхода в България)**

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Luxembourg	16,4	16,5	14,7	14,1	13,0	12,1	10,8	9,8	10,5
Denmark	13,6	13,3	12,3	11,9	10,9	10,3	9,1	8,2	8,6
Netherlands	11,3	11,2	10,4	9,7	8,8	8,2	7,3	6,6	6,9
Finland	10,4	10,4	9,8	9,3	8,5	8,0	7,2	6,6	6,9
Ireland	10,5	10,8	10,3	9,8	9,3	8,9	8,1	7,2	6,8
France	10,7	10,5	9,8	9,3	8,5	7,9	7,0	6,3	6,6
Austria	10,9	10,4	9,7	9,1	8,4	7,8	6,9	6,2	6,6
Belgium	10,6	10,3	9,5	9,0	8,3	7,7	6,8	6,2	6,5
Sweden	11,9	11,9	11,3	10,6	9,5	8,8	7,9	6,8	6,5
Germany	11,2	10,7	9,8	9,0	8,2	7,4	6,5	5,8	6,2
United Kingdom	13,1	13,0	11,3	11,0	10,1	9,5	8,4	6,5	6,1
Italy	9,5	9,3	8,7	8,2	7,5	6,9	6,0	5,3	5,6
Greece	6,7	6,8	6,5	6,4	6,0	5,9	5,4	5,0	5,3
Cyprus	6,9	6,8	6,5	6,2	5,7	5,4	5,0	4,8	5,0
Spain	7,1	7,0	6,7	6,5	6,1	5,8	5,2	4,7	4,8
Portugal	5,9	5,9	5,4	5,2	4,8	4,5	4,0	3,6	3,8
Slovenia	4,8	4,8	4,6	4,3	4,0	3,8	3,5	3,4	3,5
Malta	5,3	4,9	4,5	4,3	4,0	3,7	3,2	3,1	3,2
Czech Republic	2,7	3,1	2,9	2,7	2,7	2,7	2,5	2,5	2,6
Slovakia	1,9	2,0	2,0	2,1	2,1	2,2	2,2	2,3	2,5
Estonia	2,1	2,3	2,3	2,3	2,3	2,4	2,5	2,3	2,1
Hungary	2,4	2,8	2,8	2,7	2,7	2,4	2,2	2,1	1,9
Lithuania	1,9	1,9	1,9	2,0	2,0	2,0	2,1	2,1	1,9
Poland	2,6	2,5	2,0	1,9	2,0	2,0	1,9	1,9	1,8

Latvia	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	2,0	2,2	2,2	1,8
Romania	0,9	1,0	1,0	1,0	1,2	1,3	1,4	1,4	1,2
Bulgaria	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

Източник: Изчисления на авторите по данни от Eurostat, Final consumption expenditure, Euro per inhabitant, Last update 28-04-2011, Extracted on 29-04-2011

Връзката между разгледаните по-горе индикатори се отразява върху Индекса на човешко развитие (ИЧР), чиито характеристики се съдържат в Доклада за развитие на човека за 2006 г. и 2010 г. на Програмата на ООН. По този показател България е на 54-то място от 177 страни със стойност на ИРЧ от 0.816. Тя попада в групата на държавите с висока степен на човешко развитие и изпреварва Румъния, която е на 60-то място. През последните години станата ни се изкачва с по едно място в класацията по този индекс и по отношение на ранга през 2002 г. (62-ро място) тя напредва значително и е в групата на държавите с висока степен на човешко развитие. И през 2007 година тази тенденция на предвижване напред продължава и станата ни е с ранг 53, докато Румъния остава на достигнатото през предходната година ниво. Първите места в класацията за 2006 г. заемат Норвегия, Исландия, Австралия, Ирландия и Швеция. Забележимо е мястото и на някои от новите страни-членки на Европейския съюз – Словения - 27-мо място, Кипър – 29-то, Чехия – 30-то, Унгария - 35-то. Що се отнася до страни, съседни на България, които не са членки на ЕС Турция е най-отдалечената от България по индекс на човешко развитие с ранг 92 място, а Македония – с ранг 66 място. За Сърбия липсват данни по този показател. Независимо непълнотата на информацията, определено може да се каже, че по показателя индекс на човешко развитие страните от Балканите много бавно се приближават една до друга. В резултат на това различна ще бъде и притегателната способност на страните от Балканите за инвестиции.

През 2010 г. настъпват съществени размествания на страните на Балканите по отношение на ИЧР. България (58 място) изостава спрямо Черна гора (49 място), Румъния (50 място), Хърватия (51 място). Първите места през 2010 г. принадлежат на Норвегия, Австралия, Нова Зеландия, Ирландия и Лихтенщайн. Страни като Гърция – 22 място, Австрия – 25 място, Великобритания – 26 място, Чехия – 28 място, Словения – 29 място, Словакия – 31 място, Кипър – 35 място, Унгария – 36 място, Полша – 41 място. Разбира се тук следва да се отчита и фактът, че за изчисляване на индекса е използвана нова методика и в резултат на нейното прилагане се получават по-ниски стойности, отколкото при използване на старата методика. При новата методика изчисляването на жизнения стандарт е на основа на естествен логаритъм от brutния национален продукт (докато при старата методика – brutния вътрешен продукт) на човек от населението в съотношение с покупателната способност.¹

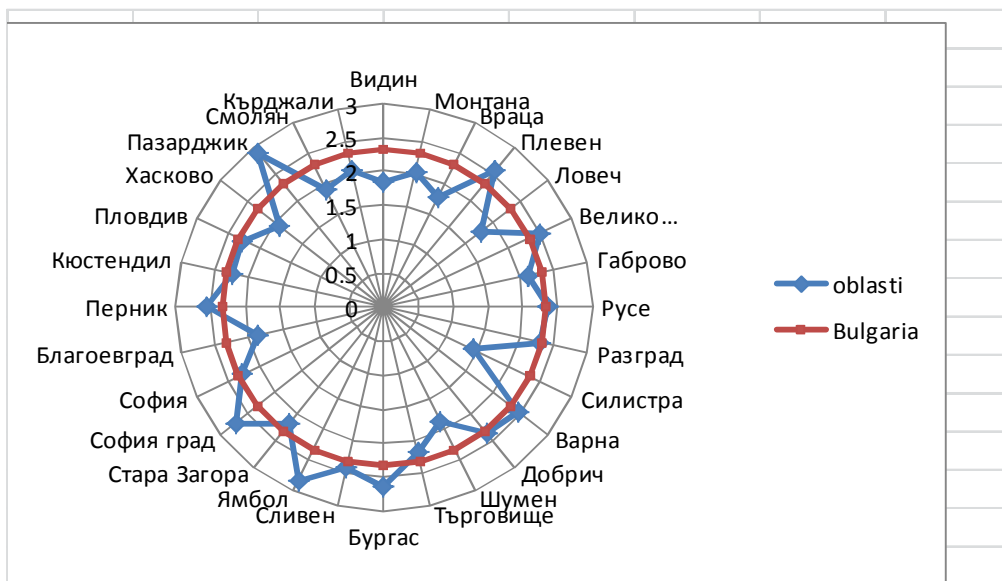
2. Вътрешнорегионални различия през призмата на ЕС-27

Като цяло можем да разделим областите в страната на две групи – такива с по-висок от средния за страната

¹ България е на последно място сред страните членки на ЕС и по индекса на щастие, изчислен за 2007 г.. И ако на първо място е Дания със значение на индекса 8,3, то за България е 5,8. По значение на всемирния индекс на щастие, изчислен за 2009 г., България е на 82 място с индекс 42,04. Вж.: Investing in Europe's future. Fifth report on economic, social and territorial cohesion. European Union, 2010, p. 116; Всемирен индекс на щастиео. В http://bgvesti.com/index.php?option=com_content&view=article&id=46108:2010-05.

индекс на нарастване на общия доход на едно лице (2,33) и с по-нисък. Тяхното разпределение е представено на фиг. 1. Както се вижда от фигурата в първата група попадат 11 области – Плевен, В. Търново, Русе, Варна, Добрич, Бургас, Сливен, Ямбол, София град, Перник и

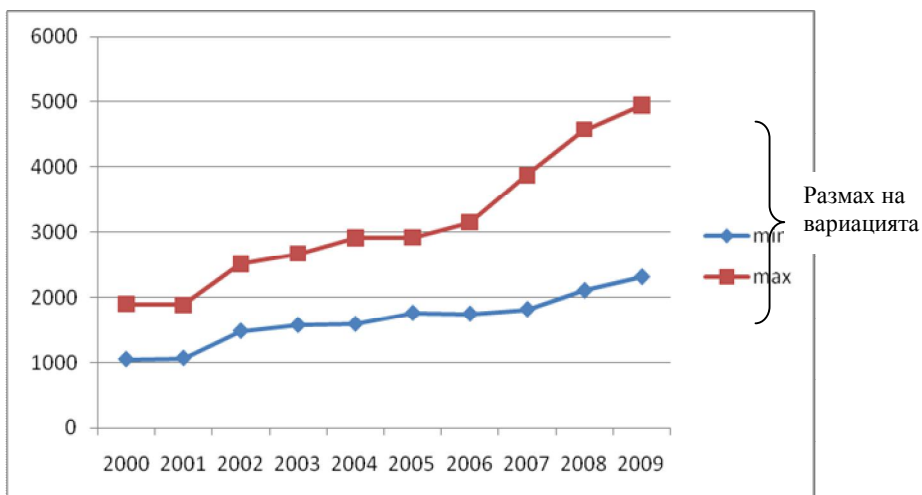
Пазарджик. От големите градове тук не попадат такива центрове като Пловдив и Стара Загора. Във втората група области и индекс на нарастване на общия доход по-висок от средния за страната са всички останали области, в т.ч. и област Пловдив, Стара Загора и Благоевград.

Фиг.1. Индекс на изменение на общия доход по области и в страната за 2009 спрямо 2000 г. на едно лице.

Анализът на разликата между минимален и максимален общ доход на едно лице по области в България (размах на вариацията) е показан на фиг. 2. Ясно се вижда разтварянето на ножица между най-ниския и най-високия доход на едно лице, като за целия наблюдаван период с най-нисък общ доход на лице е област Търговище. Максималният общ доход на лице са реализирали следните области по години: Смолян (2000, 2005 г.), Враца

(2001, 2004), Бургас (2006), Ямбол (2002), Шумен (2003), София град (2007, 2008, 2009). Следователно докато най-изостанала си остава област Търговище, в ролята на водещи области по този показател за различните години са само шест от всичките 28 области в България. На фиг. 2 е показано нагледно, че размахът на вариацията е нараства през 2006 г. (годината преди присъединяването на страната към ЕС) и става още по-осезателен след тази година.

Фиг. 2. Размах на вариацията между минимален и максимален общ доход по области за периода 2000-2009 г., лева на едно лице.

Регионалните различия по отношение на индекса на нарастване на общия доход за периода 2009/2000 г. са още по ясно изразени. Това е видно от табл. 4.

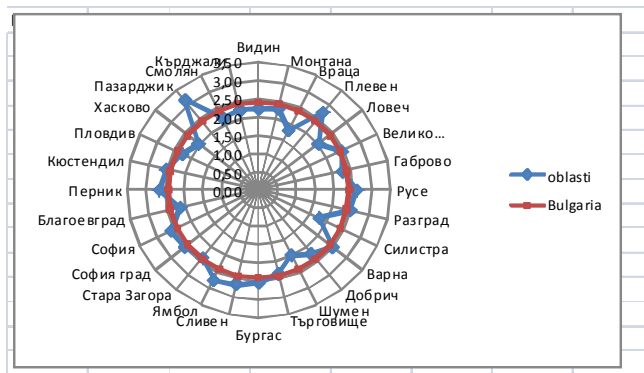
Таблица 4

Райони и области	2000 г.	2009 г.	Разлика
1. СЕВЕРОЗАПАДЕН РАЙОН			
1.1. Област Монтана (min)	75,92	56,79	-19,13
1.2. Област Плевен (max)	90,38	85,29	-5,09
2. СЕВЕРЕН ЦЕНТРАЛЕН РАЙОН			
2.1. Област Силистра (min)	95,55	49,76	-45,79
2.2. Област Габрово (max)	92,25	72,00	-20,25
3. СЕВЕРОИЗТОЧЕН РАЙОН			
3.1. Област Търговище (min)	57,61	46,60	-11,01
3.2. Област Шумен (max)	89,06	80,94	-8,12
4. ЮГОИЗТОЧЕН РАЙОН			
4.1. Област Сливен (min)	76,14	68,00	-8,14
4.2. Област Ямбол (max)	76,47	79,77	3,5
5. ЮЖЕН ЦЕНТРАЛЕН РАЙОН			
5.1. Кърджали (min)	79,71	60,27	-19,44
5.2. Смолян (max)	104,51	74,21	-30,3
6. ЮГОЗАПАДЕН РАЙОН			
6.1. Благоевград (min)	90,76	62,47	-28,29
6.2. София - град	100,0	100,0	0

Когато се разглеждат въпросите за изменението на общия доход по области в страната следва да се отчита влиянието на съществените фактори, които ги детерминират не толкова по пряк път, колкото по косвен начин. Тук се

имат предвид тези, които са свързани както с административния капацитет на областите да усвояват средства по предприєдинителните фондове и структурните фондове на ЕС така и тези, свързани с конкурентоспособността на регионите в рамките на ЕС-27, измервана при използване на 60 индикатора.¹ Сред първите десет региона, получили най-висок индекс на конкурентоспособност за 2010 г. няма район, който да попада в тази група. Тук се нареждат са: Ютреш –Холандия (100), Ховедстаден – Дания (95,9), Северна Холандия (95,4), Лондон (94,3), Стокхолм (94,3), Етела-Сюми, Финландия (92,6), Южна Холандия (92,4), Ил дьо Франс (92,1), Северен Брабант, Холандия (91,4) и Беркшир, Баск и Оксфордшир (90,1). В дъното на класацията присъстват два региона от Румъния, три региона от Гърция, два региона от Испания, и по един от България, Франция и Португалия. Най-нисък индекс на конкурентоспособност сред българските региони е получил Северозападният район (12,1) и се намира на 7 предпоследно място в ранглистата на регионите по разглеждания показател.

Свързан с показателя динамика на общия доход на лице е този, отнасящ се до динамиката на общия разход на лице по области в България (виж. фиг.3. И по този показател обособяваме областите в две групи според това дали индексът на изменение на общия разход е по-висок от средния за страната. В първата група влизат тези, в които индексът на нарастване на общия разход превишава средния за страната. Това са 13 от всички 28 области: Плевен, В. Търново, Русе, Разград, Варна, Бургас, Сливен, Ямбол, София град, София област, Перник, Кюстендил, Пазарджик. В сравнение с обхвата на първата група области по показателя индекс на изменение на общия доход на лице по този показател се наблюдава разширяване на обхвата на областите с област Разград, София област и Кюстендил. Същевременно от групата излиза област Добрич. Екстремалните стойности принадлежат на област Силистра с най-малък индекс – само 1,78 и на област Пазарджик с най-голям индекс – 3,14.

Фиг. 3. Индекс на изменение на общия разход по области и в страната за 2009 спрямо 2000 г.

¹ Investir dans l'avenir de l'Europe. Cinquième rapport sur la cohésion économique, sociale et territoriale. Avant-propos. Résumé. Conclusions. Cartes et commentaires. Union européenne. Novembre 2010, p. 41.

Отношението на общия доход към общия разход позволява да се направи извод за маржа между тях, който представлява равнището на спестяванията. Както се вижда от табл. 5, максималният диапазон между общ доход и общ разход се наблюдава през 2002 г. в Монтана и през 2003 – във Видин. Тогава общият доход превишава общия разход близо 1,5 пъти. Втората част на таблицата (долу) показва, че

пред периода 2005-2008 г. съществуват области, в които общият доход е по-малък от общия разход. Това е особено силно изразено през 2008 г. в Кърджали, когато отношението на тези показатели е 0,85. Единствената друга област извън посочените в таблица, с по-нисък от 1 индикатор е област Габрово – през 2008 г. отношението на общ доход към общ разход там е 0,94.

Таблица 5

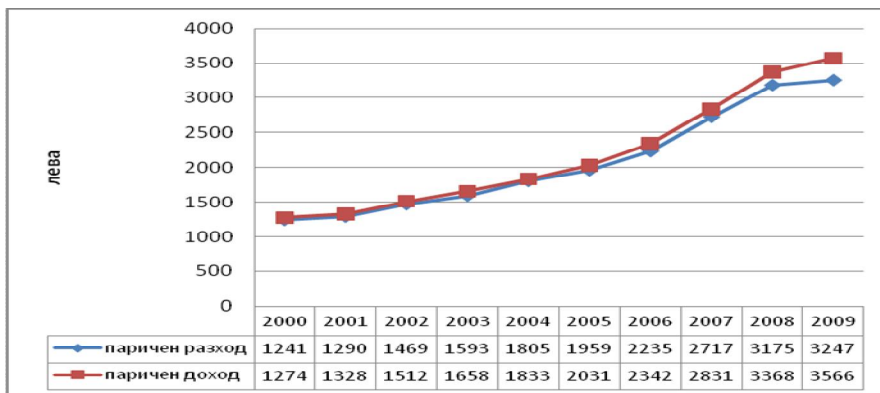
Отношение на общ доход към общ разход в България – минимални и максимални стойности по години за периода 2000-2009 г.

	Максимални стойности		Средни	Минимални стойности	
2000	Кюстендил	1,28	1,14	София град	1,05
2001	Силистра	1,25	1,12	София град	1,05
2002	Монтана	1,48	1,22	София град	1,05
2003	Видин	1,47	1,22	София град	1,08
2004	Монтана	1,41	1,18	Кърджали	1,03
2005	Кюстендил	1,41	1,15	Кърджали	0,99
2006	Шумен	1,26	1,12	Кърджали	0,99
2007	Кюстендил	1,22	1,09	Кърджали	0,85
2008	Добрич	1,19	1,07	Габрово	0,94
2009	Добрич	1,23	1,10	Силистра, София	1,01

Информацията, съдържаща се в табл. 5 е основание за следния извод: в област София-град, характеризираща се с най-високо равнище на доходите на лице, отношението между доходи и разходи се приближава към единица, което е индикатор за ниско равнище на спестяванията.

По-реалистична картина за регионалните различия в доходите и разхо-

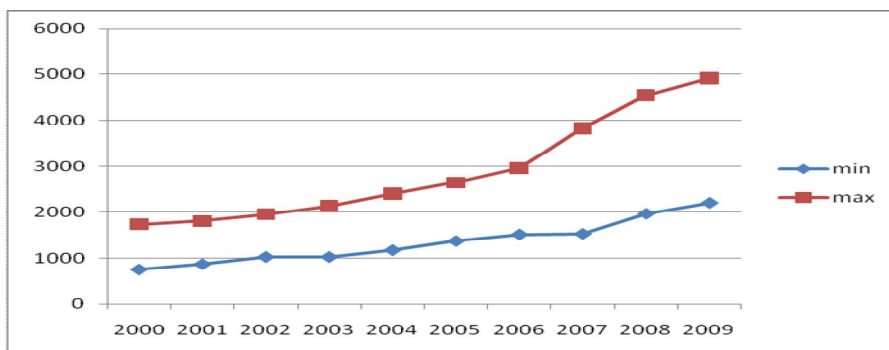
дите на лице може да се получи, ако се съпоставят паричният доход и паричният разход на едно лице. Паричните доходи и разходи обаче следват почти същите тенденции по области, каквито са тези при общия доход и разход. Прави впечатление, че за наблюдавания период тези два показателя се припокриват почти изцяло. Едва в края на периода възниква една разлика от 319 лева.

Фиг. 4. Паричен доход и паричен разход на едно лице, лева.

През периода 2000-2009 г. размахът на вариацията между минимален и максимален паричен доход по области се увеличава (фиг. 5). Докато през 2000 г. той е под 1000 лева, през 2009 вече е 2726 лева. През всички години най-висок

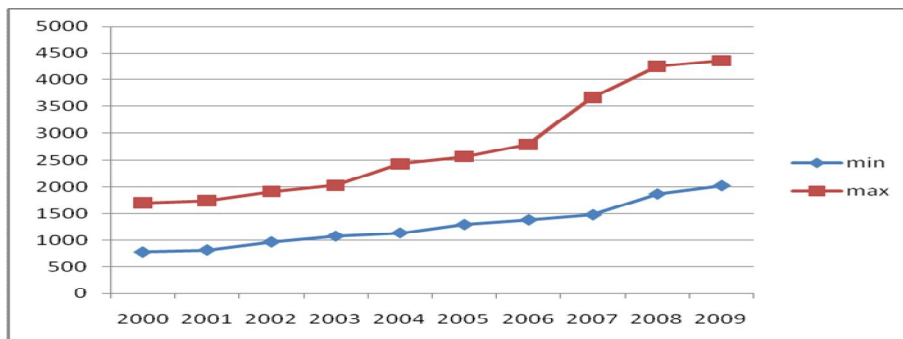
е паричният доход в София град, а най-нисък – в Търговище (с едно изключение – Разград, през 2003 г.). Коефициентът на вариация на паричния доход показва известна амплитуда, но се колебае около една средна стойност от около 15-16%.

Фиг. 5. Размах на вариацията между минимален и максимален паричен доход по области за периода 2000-2009 г., лева на едно лице.

Що се отнася до паричния разход, почти същият е размахът на вариация, както паричния доход. През 2000 г. той е 927 лева, а през 2009 г. – 2335 лева (фиг. 6). Отново най-бедната област е Търговище (с изключение за 2003 г.,

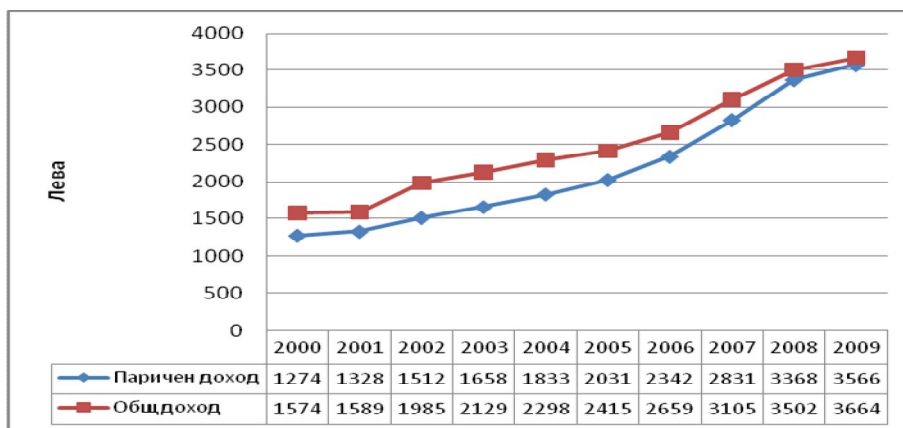
когато последното място заема област Разград) и отново най-висок е паричният разход в София-град. Що се отнася до коефициента на вариация, той е най-малък при паричния разход. Тук амплитудата е около 2,5%.

Фиг. 6. Размах на вариацията между минимален и максимален паричен разход по области за периода 2000-2009 г., лева на едно лице.

Очертаната до тук картина за регионалните различия по отношение на динамиката на показателите за доходите и разходите няма да бъде пълна, ако не се сът.постави общият и паричният доход на едно лице. Тук разликата се свежда до две основни позиции: Приходи от домашно стопанство и Други приходи, които съдържат в себе си: Приходи от спестявания; Взети заеми и кредити;

Върнати заеми. Сравнението между общия и паричния доход на лице показва стесняване на диапазона между двата показателя в страната като цяло. Разликата между общ и паричен доход намалява от около 300 през 2000 г. на под 100 през 2009 г. Тази тенденция е най-ясно изразена след влизането на страната ни в Ес и е индикатор за намаляване на непазарните източници на доходи. (фиг. 7)

Фиг. 7. Общ доход и паричен разход на едно лице, лева

В синхрон с горните изводи са и тези, които произтичат при изследване на регионалните различия по области в страната. Прави впечатление не само стесняващата се разлика между общия и паричния доход на лице в страната, но и между областите. В табл. 6 е посочена динамиката на максималните и минималните разлики между общия и парич-

ния доход на лице. В областите, където е висок дялът на доходите от домашно стопанство се наблюдава по-голяма разлика между сравняваните показатели – област Видин, област Монтана, област Смолян и област Ямбол. През годините след влизането на страната в ЕС разликата постепенно се стопява. Най-ясно тази тенденция е изразена в

София-град, където отсъствието на домашно стопанство се сведени до възможност за реализиране на доходи от минимум.

Таблица 6

Разлика между общ доход и паричен доход, лева

	България	Максимална	Минимална
2000	300	Видин 351	София град 87
2001	261	Силистра 304	София град 69
2002	473	Видин 470	София град 95
2003	471	Видин 457	София град 99
2004	465	Монтана 614	София град 193
2005	384	Монтана 428	София град 64
2006	317	Смолян 297	София град 51
2007	274	Ямбол 218	София град 45
2008	134	Смолян 98	София град 20
2009	98	Пазарджик 60	София град 28

При сраавняване на общия и паричния разход прави впечатление, че разликата между тях е основно в размера на потребителските разходи и по-точно в разходите за храна и алкохолни напитки и тютюневи изделия. А това са стоки, които са произведени в домашното стопанство, т.е. имат непазарен източник и се използват за задоволяване на потребителски нужди.

Разликата между общия и паричния разход намалява. Ако през 2000 г. тя е около 140 лева и леко се покачва до 155 през 2002-2003 г., то през годините от нейното присъединяване към ЕС спада под 90 лева. По области максималните и минималните разлика между общ разход и паричен разход са отразени в табл. 7.

Таблица 7.

Разлика между общ разход и паричен разход, лева

	България	Максимална	Минимална
2000	142	Видин 303	София град 35
2001	130	Силистра 256	София град 30
2002	155	София 339	София град 30
2003	155	Видин 289	София град 33
2004	143	Враца 292	София град 26
2005	138	Монтана 262	София град 24
2006	142	Враца 262	София град 22
2007	140	Ямбол 313	София град 24
2008	89	Смолян 223	София град 11
2009	88	Смолян 225	София град 16

Както посочихме по-горе, разликите между общ разход и паричен разход се свеждат основно до разлики в разходите за храна и за алкохол и тютюневи изделия. По-големият общ разход има за източник произведеното в домашното стопанство. Ето защо в София тези разлики са най-малки, а в районите с развито селско стопанство – по-големи.

Извършеният до тук сравнителен анализ на показателите за общ и паричен диоход и общ и паричен разход през годините преди и след присъединяването на България към ЕС позволява да се открият две тенденции:

- Първо, на увеличаване на асиметрията между областите (с изключение на 2009 г.). Това се доказва и с трите показателя за статистическо разсейване – размах на вариацията, стандартно отклонение, коефициент на вариацията. Изключението за 2009 г. вероятно се дължи на влиянието на глобалната финансова криза.

- Второ, на намаляване на диапазона между общ и паричен доход и разход. Причина за това е намаляване на значението на незапазарните източници на доходи и на разходите с незапазарен характер – основно произведените в домашното стопанство храни и алкохол.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

В съобщение на Европейската комисия по Петия доклад за икономическото, социалното и териториалното сближаване: бъдещето на политиката на сближаване е записано, че „Европа е изправена пред изключително трудна задача. Тя трябва да преодолее дълбока криза и да намали безработицата и бедността... Политиката на сближаване трябва да запази ключовото си значение в тези трудни времена, за да бъде постигнат интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж, като едновременно с това се насърчава хармоничното развитие на Съюза и регионите му чрез

намаляване на регионалните различия”¹ Действията, необходими за преодоляване на предизвикателствата пред които е изправена България в контекста на Стратегия на ЕС – 2020 са необходими действия за увеличаване на конкурентоспособността на районите в страната и повишаване на заетостта, които следва да намерят място в стратегическите приоритети на всеки район. Същевременно при актуализирането на регионалните стратегии за развитие следва да се отчитат следните два съществени момента:

1. Промените в социално-икономическите условия в страната, свързани с орязване на публичните разходи и поддържане на стабилни държавни финанси, което налага преосмисляне на политиките и приоритетите на стратегическите планови документи на райони на ниво NUTS II и NUTS III. Европейските фондове ще засилват още повече ролята си на основен източник на средства за реализиране на заложените мерки и проекти, съобразявайки критериите за ефективност и ефикасност. Нещо повече. Финансовата подкрепа на районите трябва да бъде диференцирана според равнището на икономическо развитие, измерено чрез brutния регионален продукт на човек от населението.

2. За преодоляване на дълготрайните социално-икономически последици от кризата приоритетите следва да се концентрират върху мерки за постигане на положителен растеж, привличане на инвестиции и създаване на устойчиви работни места, както и насърчаване на публично-частни партньорства от интерес и за двете страни – публичен и частен сектор, които да доведат не само до намаляване на регионалните и вътрешнорегионалните различия в дохо-

¹ Съобщение на комисията до Европейския парламент, съвета, европейския икономически и социален комитет, Комитета на регионите и Европейската инвестиционна банка. Европейска комисия. Брюксел, COM (2010) 642/3, с. 2.

дите и разходите средно на лице, но и до намаляване отстоянието на страната ни от средните за ЕС-27 доходи и разходи. С други думи дефинираните цели и приоритети на Стратегията „Европа 2020 – за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“ следва да бъдат

транспонирани в регионалните стратегически документи. Залегналият в позицията на РБългария националният принос към общоевропейските цели по стратегията Европа – 2020¹ ще доведат до ускоряване на процесите на регионална кохезия.

Използвана литература и информационни източници:

1. Позиция на Република България относно: Определяне на национални цели по стратегията „Европа 2020“, юни 2010 г.;
2. Съобщение на комисията до Европейския парламент, съвета, европейския икономически и социален комитет, Комитета на регионите и Европейската инвестиционна банка. Европейска комисия. Брюксел, COM (2010) 642/3, с. 2;
3. Eurostat, Balance of primary income, net, Euro per inhabitant, Last update 30-03-2011 Extracted on 29-04-2011;
4. Eurostat, Final consumption expenditure, Euro per inhabitant, Last update 28-04-2011, Extracted on 29-04-2011;
5. Investir dans l'avenir de l'Europe. Cinquième rapport sur la cohésion économique, sociale et territoriale. Avant-propos. Résumé. Conclusions. Cartes et commentaires. Union européenne. Novembre 2010, p. 41.
6. Investing in Europe's future. Fifth report on economic, social and territorial cohesion. European Union, 2010, p. 116; Всемирен индекс на щастieto. В http://bgvesti.com/index.php?option=com_content&view=article&id=46108:2010-05
7. www.nsi.bg

¹Позиция на Република България относно: Определяне на национални цели по стратегията „Европа 2020“, юни 2010 г.

проф. д-р НЕДКА ИВАНОВА

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО (УНСС), СОФИЯ

гл. ас. д-р МАРИЯ ПЕНЕВА

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО (УНСС), СОФИЯ

**ВЛИЯНИЕ НА АГРАРНАТА ПОЛИТИКА ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ЦЕНИТЕ НА
ОСНОВНИ ЗЕМЕДЕЛСКИ ПРОДУКТИ В БЪЛГАРИЯ ДО 2020**

**AGRICULTURAL POLICY IMPACT ON MAJOR FARM PRODUCTS PRICES
DEVELOPMENT IN BULGARIA UP TO 2020**

Prof. Dr. NEDKA IVANOVA

UNIVERSITY OF NATIONAL AND WORLD ECONOMY (UNWE), SOFIA

Chief Assistant Prof. Dr. MARIA PENEVA

UNIVERSITY OF NATIONAL AND WORLD ECONOMY (UNWE), SOFIA

Abstract: The paper analyses the impact of agricultural policy on farm prices developments for the major agricultural products. The importance of prices for agricultural development and farmer's income in short and long term as well as for formulation of agricultural policy for the next planning period determines the necessity of the farm prices development analysis. The main objective of the study is to identify the potential price development for the major farm products under different policy scenarios up to 2020. The study is based on the model developed under AGMEMOD2020 VI FP project as some amendments in Bulgarian country model are done. The latter is considered as integral part of EU combined model and prices are determined on the basis of EU and Bulgarian markets clearance. The used model is partial equilibrium, dynamic, multi-products model, as parameters of the Bulgarian model are estimated by calibration and in-sample verification of the model is done. The products analysed in the study are: soft wheat, barley, maize, sunflower, tobacco, potato, tomato, milk, beef and veal, sheep meat, poultry, pork and eggs, i.e. 60-65% of crop production and above 90% of livestock production in the country as well as some processed products. The analysis of price development in Bulgaria is carried out as integral part of price development on EU markets and 3 scenarios for agricultural policy development. The study shows that the expectations for price developments for all analysed products are favourable for farmers. Considered policy scenarios have strong impact on prices of wheat, maize, sunflower, milk and beef and veal and practically do not have impact on all other analysed products.

Key words: common agricultural policy, agricultural policy modeling, farm prices

Въведение

През последните години в следствие на относителната либерализация на пазарите на земеделски и хранителни продукти, на политиката на стимулиране на използването на земеделски продукти като енергийни ресурси и влиянието на наблюдаваните климатични промени се наблюдава устойчив темп на увеличаване на цените на земеделските продукти. Въпреки че промените в Общата селскостопанска политика през последните години са насочени към

заместването на елементите свързани с директна намеса на пазара на земеделски и хранителни продукти с механизми за подкрепа на доходите на производителите, аграрната политика оказва и ще продължава да оказва влияние върху цените на земеделските и хранителни продукти. Значението на цените както за развитието на земеделието, така и за доходите на производителите в краткосрочен и дългосрочен аспект определя и необходимостта от установяване на динамиката в цените през следващите

години както с оглед на дългосрочните фермерски решения, така и от гледна точка на формиране на аграрната политика през следващия планов период (2013 – 2020 г.). Това определя е целта на настоящото изследване, а именно: Да се определят потенциалните възможности за развитие на цените на земеделските и хранителни продукти до 2020 г., както и влиянието на аграрната политика върху това развитие.

Методически подход на изследването

За оценка на потенциалния ефект от прилагането на едни или други механизми на аграрната политика върху развитието на пазарите на земеделска продукция, както и за влиянието на либерализацията на търговията в рамките на СТО или двустранни споразумения, най-често използвания инструмент са моделите. Във връзка с промените на аграрната политика и най-вече на промените от началото на 90-те години на миналия век необходимостта от разработването на аналитични средства за оценка на потенциалния ефект от прилагането на различни механизми на политиката, преди тяхното въвеждане в практиката нараства, което доведе до бум в развитието на моделирането на влиянието на аграрната политика върху земеделските пазари.

В зависимост от елементите на аграрната политика, чийто потенциален ефект се изследва, моделите, които се използват са от различни класове и с различен обхват, като статични или динамични модели на частичното равновесие или моделите на общото равновесие (CGE¹). За разлика от моделите на общото равновесие, моделите на частичното равновесие позволяват в модела да се включат значителен обем информация характеризираща различните производства и политиката, която се провежда по отношение на тях, да се опишат връзките между предлагането и

потреблението на продуктите и на тази основа да се определи потенциалното развитие на цените на разглежданите продукти. Според някои автори (Tyers, Anderson, 1992; Salvatici et al., 2001) възможността да се разглеждат земеделските продукти индивидуално, както и да се отчита по продукти провежданата аграрна политика, дава предимство на моделите на частичното равновесие при анализа на потенциалния ефект от аграрната политика пред моделите на общото равновесие.

По тази причина за анализ на развитието на цените и влиянието на аграрната политика върху тях в настоящото изследване е избран AGMEMOD модела, който по своята същност е симулационен, динамичен, многопродуктов модел на частичното равновесие. Моделът е разработен по проект на VI рамкова програма AGMEMOD2020, като националния модел за България, който е интегрална част от агрегирания модел за ЕС е разработен от авторите на това изследване. Основно предимство на този модел е възможността да се анализират промените на пазара на земеделски продукти в България като се отчитат и промените в останалите страни на ЕС и развитието на общия пазар.

Структура на националния модел за България

Структурата на AGMEMOD модела е изградена на две нива: комбиниран модел на равнище ЕС и национални модели, като между двете нива е изградена директна връзка. В агрегирания модел международните цени за анализиранияте продукти се трансформират в референтни цени за европейския пазар, на основата на националните модели, определящи цените в страните прайсмейкъри за този пазар. Доколкото останалите европейски страни, включително и България са страни, които не оказват сериозно влияние върху цените на земеделските и хранителни продукти в ЕС, то и ценовата трансформация е в посока на сближаване на цените в тези

¹ Computable General Equilibrium models

страни с тези в страните прайс мейкъри. В този смисъл цените в европейските страни „прайс мейкъри“ (*Price makers – страни с голям дял от продукцията на даден продукт и търговията с него, които оказват влияние върху цените в останалите страни – price-takers*) се явяват определящи за равнището на

цените на земеделските продукти в България и останалите европейски страни и по отношение на тях се явяват външни за националните модели на тези страни. Страните „прайс мейкъри“ са определени на равнище ЕС както е показано в Таблица 1.

Таблица 1 Страни „прайс мейкъри“ за отделните продукти

продукт	страна	продукт	страна
Пшеница, ечемик, царевица	Франция	Телешко месо, свинско месо, птиче месо	Германия
Слънчоглед и олио	Германия	Агнешко месо	Ирландия
Картофи	Холандия	Мляко, масло	Германия
Домати и пюре	Италия	Сирене	Франция
		Яйца	Холандия

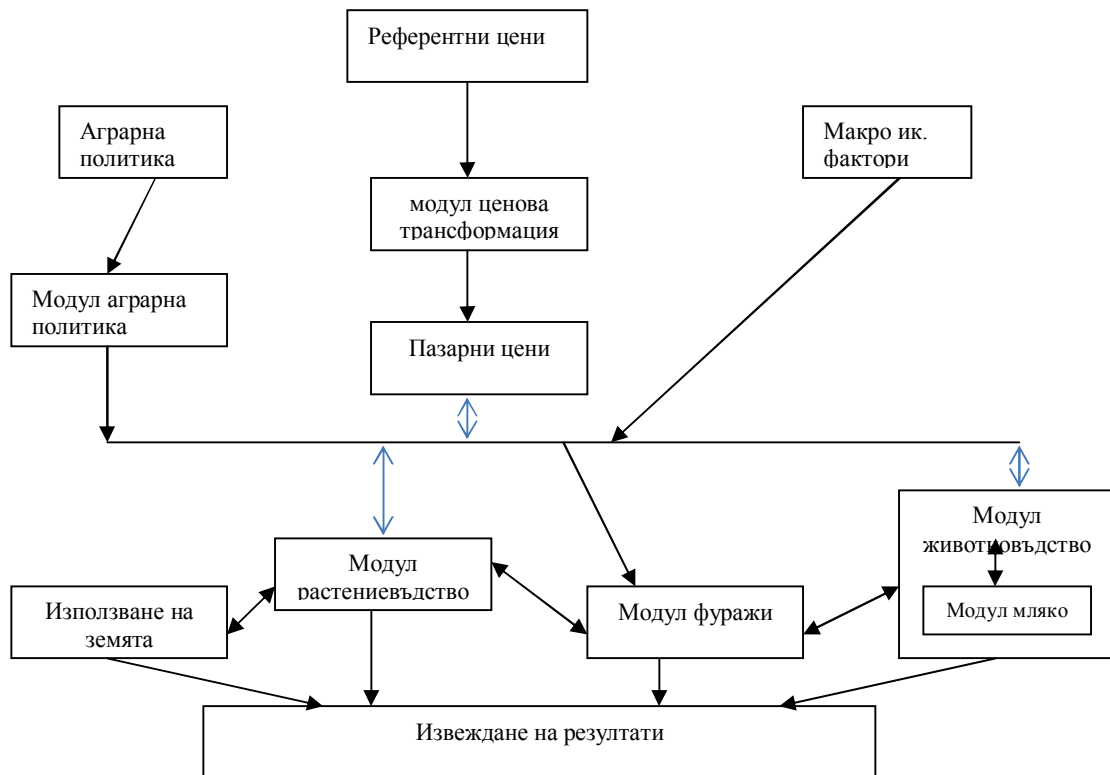
Източник: проект AGMEMOD2020

Националните модели са специфични за всяка страна и отразяват нейните особености както по отношение на продуктовата структура на производството, така и по отношение на различията в кривите на търсенето и предлагането, които са в основата на моделите. Структурата на националния модел на България е показана на Фигура 1. Както се вижда от фигурата определянето на цените се осъществява на основата на ценовата трансформация на референтните цени на вътрешния пазар и влиянието на търсенето и предлагането на този пазар. Модулите „растениевъдство“ и „животновъдство“ включват предлагането, вътрешното потребление, вноса и износа за анализирани продукти, на основата на продуктовете баланси съгласно класификацията на Евростат, като клиринга на пазара се осъществява чрез вноса и износа на национално ниво.

Всеки един от показаните на Фигура 1 модули включва системи уравнения изразяващи кривите на търсенето и предлагането по продукти, които се оценяват на база исторически данни за периода 1991 – 2008 г., като верифи-

кацията на оценените модели е за периода 2003 – 2008 г. Международните цени не се използват пряко като външни фактори за националния модел, а чрез референтните цени за европейския пазар, като в зависимост от целите на анализа те могат да се получават като вътрешни за модела (при анализи на европейско равнище) или да се използват като външни за модела (при анализи на национално равнище). Съществено предимство на модела е и отделянето на влиянието на аграрната политика от цените, което е от съществено значение от гледна точка на отсъствието на ценови механизми в настоящата ОСП. В повечето модели моделирането на аграрната политика се осъществява на основата на приравняване на ефекта от аграрната политика в ценови ефект, което в общия случай води до надценяване на този ефект, тъй като еластичностите на производството от цените и механизмите на аграрната политика не оказващи директно влияние върху тях са различни (Cahill, 1997; Gohin et al., 1999; OECD 2000; Young, Westcott, 2000; OECD, 2005; OECD, 2006).

Фигура 1 Структура на националния модел на България

Продуктите включени в модела са: пшеница, ечемик, царевица, слънчоглед, слънчогледово олио и слънчогледов шрот, тютюн, картофи, домати, преработени домати, винено грозде (вино), брой животни едър рогат добитък, в това число млечни крави, дребен рогат добитък в това число овце и кози майки, свине, в това число свине майки, телешко и говеждо месо, овче и агнешко, свинско и птиче месо, краве мляко, сирене, масло и сухо мляко. Анализираните продукти обхващат около 60% - 65% от растениевъдната продукция и над 90% от животновъдната продукция.

Аналитично описание на модела

Модула на цените включва система модели за определянето на връзките между националните цени на анализираните продукти и референтните цени за европейския пазар, т.е. определянето на

степеня на ценовата трансформация на европейските цени в цени на вътрешния пазар за България. В модула на цените се използват различни типове модели за описване на ценовата трансформация при растениевъдните продукти, при преработените продукти, при животновъдните продукти и при млякото и млечните продукти. Ценовата трансформация за всички разглеждани растениевъдни продукти е изразена като линейна функция на референтната цена, степента на самозадоволяване за дадения продукт в България и степента на самозадоволяване за продукта в страната прайсмейкър и тренда наблюдаван при сближаването на цените в България и тези на европейския пазар. В тази група ценови модели практически няма промяна спрямо моделите включени в изходния AGMEMOD модел. При описанието на

моделите се използва следната организация на имената на променливите, възприета при разработването на изходния модел: първите два знака определят продукта; следващите три

$$xxPFNBG = f(xxPFNcc, xxSSRBG(-1), xxSSRcc(-1), TT91BG),$$

Където xx – идентифицира продукта; cc – страната прайс-мейкър; BG – България; PFN – фермерската цена на растениевъдните продукти; SSR – степента на самозадоволяване за продукта с лаг 1; TT91 – тренд на сближаване на цените в периода на прехода.

При определянето на цената на преработените продукти (слънчогледово олио, доматиено пюре, качествени вина и

знака определят фактора; и последните два знака определят страната.

Аналитично моделите на цените за растениевъдните продукти се изразяват както следва:

обикновени вина) освен факторите разглеждани при определянето на цената на растениевъдните продукти се отчита и индекса на изменение на разходите за основната суровина (т.е. домати, слънчоглед и винено грозде). Аналитичният вид на модела описващ ценовата трансформация при преработените растениевъдни продукти е както следва:

$$xxPFNBG = f(xxPFNcc, xxSSRBG(-1), xxSSRcc(-1), TT91BG, \Delta xICIBG),$$

Където ΔICI – изразява изменението на разходите за основната суровина; останалите обозначения са същите както описаните по-горе.

Моделите на цените за животинските продукти без мляко включват като фактори при определянето на цената, цената от предходната година, изменението на цената в страната прайс-мейкър, и индекса на изменение на разходите за фураж (неговото определяне е в модул фуражи и ще бъде

разгледан в съответния модул). Анализите на изкупните цени в България показват, че те относително добре следват динамиката на цените на европейския пазар, но сближаването с тях е относително бавно (Ivanova N., Peneva M., 2008). По тази причина в ценовите модели са включени не самите цени в страната прайс-мейкър а изменението на тези цени. В настоящия си вид аналитично моделите се изразяват както следва:

$$xxPRNBG_n = f(xxPRNBG_{n-1}, \Delta xxPRNcc, \Delta xxCCIBG, TT91BG),$$

Където CCI – индекс на изменение на разходите за фураж за съответното въдство, Δ – изразява изменение на съответния фактор.

За разлика от описаните до тук продукти, при млякото не се определя референтна цена, а такава се определя за млечните продукти (сирене, масло и обезмаслено сухо мляко). Съгласно приетата обща методология за определяне на цените на млякото по проект

AGMEMOD2020, цената на млякото се формира от цените на посочените млечни продукти. Анализът на изменението на цените на млякото и сиренето в България показва, че измененията на цените на млечните продукти оказват макар и незначително влияние върху цената на млякото, а не самите цени на млечните продукти. По тази причина в модела на цената на млякото се отчитат измененията на цените и моделът има следния общ вид:

$$WMPFNBG_n = f(WMPFNBG_{n-1}, \Delta CDPWNBG, \Delta BUPWNBG, CCICTBG),$$

Където WM – идентификатора за мляко; CD – идентификатора за сирене; BU – идентификатора за масло; PWN – идентификатор за цена на производител (за преработените продукти); CC – идентификатор за говедовъдство (в

случая е в комбинация с индексите на изменение на разходите за фураж).

Моделите за определяне на вътрешната цена на сирене и масло имат следната аналитична форма:

$$xxPWNBG_n = f(xxPWNBG_{n-1}, xxSSRcc, xxSSRBG),$$

Като се има предвид броя на разглежданите продукти, модула на цените представлява система от общо 19 ценови модела, които са оценени на основата на данни за цените в периода 1991 – 2008 г и се използват за определяне на цените за бъдещия период, за който се прави анализа, а именно до 2020 г.

Основни предпоставки и особености при оценката на модела

Използваният за анализ на потенциалния ефект от провежданата аграрна политика върху земеделското производство модел по своята същност е симулационен динамичен модел на частичното равновесие и като такъв има своите основни предположения. Те се свързват с необходимостта пазарът да е балансиран в периода използван за оценка на параметрите на модела, да се определи променлива (показател), която да се използва за клиринг на пазара за прогнозния период и да се осигури прогнозна информация за екзогенните фактори, включени в модела.

Доколкото в България засега няма официални баланси за продуктите, на основата на наличните данни от Пазарните анализи за отделните продукти издадени от МЗХ са разработени синтетични баланси, така че да се изпълни изискването за балансиран пазар за историческия период. По отношение на балансите обаче трябва да се споменат и някои проблеми с наличната отчетна информация конкретно за животновъдството, където се наблюдават опреде-

лени несъответствия в данните, които водят до силна вариация на резултативните показатели и правят трудна оценката на параметрите, особено като се има предвид, че единичните модели трябва да се решат едновременно като система на национално или европейско равнище.

За определянето на параметрите на модела на отрасъла като цяло, продуктовете модели се решават система модели, което позволява да се отчете тяхната взаимна обвързаност и влияние, а оценката на параметрите на моделите се осъществява на основата на калибриране и експертна оценка. Критерият използван за приемане на оценките за достатъчно добри е разликата между теоретично получените и реално наблюдаваните стойности да не е по-голяма от 10%, поне в периода след 2000 г. Верификацията на модела е осъществена за периода 2005 – 2008 г., по метода на „in-sample” теста, като е направена и проверка на икономическата адекватност на оценените коефициенти. Симулационният период е 2009 – 2020 г.

Сценарии за развитието на ОСП

За да се установи влиянието на ОСП върху развитието на земеделието в страната до 2020 г. са разработени четири сценария. Базовият сценарий практически се характеризира със запазване на аграрната политика такава, каквато е тя в момента. Основните характеристики на разработените сценарии са представени в Таблица 2.

Таблица 2 Характеристика на сценариите

Базов сценарий	Сценарий 1	Сценарий 2	Сценарий 3
Запазване на директните плащания по схемата за единно плащане на площ при нарастващи суми до достигане на 100% от плащанията за старите страни членки;	Запазване на общите суми за директна подкрепа	Преминаване към единно плащане на хектар в рамките на всички страни в ЕС и преразпределение на пакетите за директно плащане между страните членки на основата на използваната земеделска земя	Преминаване към единно плащане на хектар в рамките на всички страни в ЕС и преразпределение на пакетите за директно плащане между страните членки на основата на използваната земеделска земя
Запазване на схемата за единно плащане на площ до 2010 г. включително и преминаване към единно плащане на ферма, но при еднаква субсидия на хектар за страната	Удължаване на срока, в който ще се прилага единното плащане на площ по сегашната схема до 2013 г.	Запазване на единното плащане на хектар от 247 евро на хектар и удължаване на срока, в който ще се прилага до 2013 г.. За България това означава увеличаване на общите суми за директна подкрепа с 58%	Запазване на единното плащане на хектар от 247 евро на хектар и удължаване на срока, в който ще се прилага до 2013 г..
Модуляция не се прилага до достигане на 100% от субсидиите за старите страни членки, т.е. до 2015 г. включително и прилагане на 1,9% модуляция след това до края на периода	Прилагане на модуляция от 2016 г. както в базовия сценарий	Прилагане на модуляция от 2016 г. както в базовия сценарий	Прилагане на модуляция от 2016 г. както в базовия сценарий
Увеличаване на млечната квота годишно с 1% и премахване на квотата от 2015 г.	Годишно увеличение на млечната квота с 1% и премахването и от 2016 г. както в базовия сценарий	Годишно увеличение на млечната квота с 1% и премахването и от 2016 г. както в базовия сценарий	Годишно увеличение на млечната квота с 1% и премахването и от 2016 г. както в базовия сценарий
Запазване на държавните помощи по сектори както в последната историческа година (2008 г.).	Използване на 55% от сумите за държавна помощ за подпомагане на млекопроизводителите	Използване на 55% от сумите за държавна помощ за подпомагане на млекопроизводителите	Използване на 55% от сумите за държавна помощ за подпомагане на млекопроизводителите

Разработените варианти рефлектират и в общия размер на сумите за подкрепа

на отрасъла (Таблица 3).

Таблица 3 Общи суми за подкрепа на земеделието при разработените варианти (милиона евро)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Базов сценарий	200,4	246,8	287,4	336,0	416,4	499,3	580,1	660,8	741,6	814,3	814,3	814,3	814,3	814,3
Сценарий 1	200,4	246,8	287,4	327,6	407,9	488,2	568,6	648,9	729,2	809,6	809,6	809,6	809,6	809,6
Сценарий 2	200,4	246,8	287,4	327,6	407,9	488,2	568,6	899,7	899,7	899,7	899,7	899,7	899,7	899,7
Сценарий 3	200,4	246,8	287,4	327,6	407,9	488,2	568,6	487,3	406,1	324,9	243,7	162,4	81,2	0

Източник: собствени изчисления по данни на ЕК и Евростат

За да има съпоставимост на резултатите мултипликаторите използвани за оценка на индиректната подкрепа за производителите чрез Програмата за развитие на селските райони се запазват еднакви при всички разглеждани сценарии.

Определяне на перспективите за развитие на цените при различни сценарии на аграрната политика

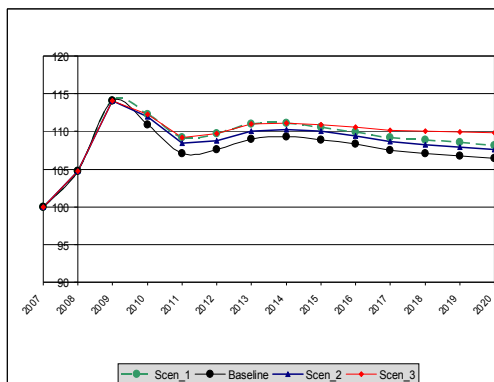
Анализът на резултатите от модела за пазарните цени на зърнените култури показват, че влиянието на рязкото покачване на цените на тези култури от 2008 г. и 2009 г. ще продължи да се чувства през целия период на анализа, макар че още през 2010 г. равнището на цените ще започне да намалява. На Фигура 2 е показана динамиката на пазарните цени на пшеница. Както се вижда от фигурата и при четирите разработени сценария, пазарната цена на пшеницата през 2010 – 2011 г. ще падне спрямо тази от 2009 г. но ще остане на равнище 7-9% по-високо от това през 2007 г. През следващите години (до 2014 г.) част от това намаление на цената ще се компенсира, като тя ще остане на равнище 9 – 11% по-високо от това през 2007 г., като най-ниско ще бъде равнището на цената на пшеницата при базовия сценарий, а най-високо при Сценарий 1 и Сценарий 3. След 2015 г. цената на пшеницата ще започне да намалява отново, като резултатите показват най-голямо намаление при запазване на сега провежданата аграрна политика, а най-малко

намаление към края на периода може да се очаква при премахване на директните плащания след 2015 г. (Сценарий 3).

Резултатите от модела за динамиката на пазарните цени на ечемика са показани на Фигура 3. Както се вижда от фигурата цената на ечемика ще продължава да се покачва до края на симулирания период. За разлика от пшеницата, при ечемика сериозни различия в пазарната цена при различните сценарии не се очакват. В края на периода цената на ечемика ще бъде на равнище 13% - 14% по-висока от тази през 2007 г. или с около 5% по-висока от цената през последния отчетен период (2008 г.).

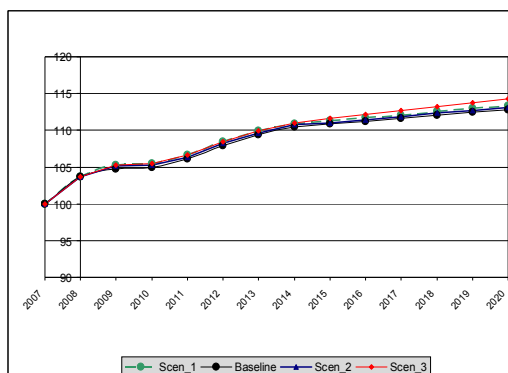
Перспективите за развитието на цената на царевица (Фигура 4) при всички анализирани сценарии показват, че тя практически следва динамиката на цените на пшеницата, като намалението на равнището на цената след 2009 г. се очаква да бъде по-малко от това при пшеница. След 2011 г. се очаква цената на царевицата да остане на относително постоянно равнище до 2015 г., което е значително по-високо от това през 2007 г. (с 30%), като след това започне да намалява, но темповете на това намаление са относително ниски. Към края на периода, равнището на цената на царевицата се очаква да бъде с 25% по-високо от това през 2007 г. Очакваните различия в цената на царевица при анализираните сценарии са аналогични на тези при пшеница.

Фигура 2 Динамика на пазарните цени за пшеница

Източник: собствени изчисления

Фигура 3 Динамика на пазарните цени на ечемик

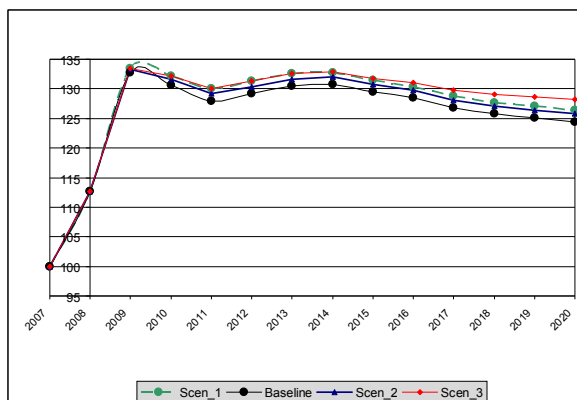
Източник: собствени изчисления

Перспективата за развитие на цените на слънчоглед е благоприятна за целия анализиран период (Фигура 5). След краткия спад на цените през 2009 г. се очаква равнището на цената на слънчоглед да се възстанови, като продължи да се покачва до 2014 г. След този период цената ще започне да намалява, но до края на анализирания период ще остане на равнище по-високо от това през 2007г. и 2008 г. Както се вижда от фигурата резултатите от базовия сценарий и сценарий 1 се различават от тези при другите два сценария, като разликата в цените е около 3%.

За разлика от анализираните продукти цената на картофи показва значителни вариации през целия период на прогнозата, но при ясно изразен макар и слаб позитивен тренд като аграрната политика практически не оказва влияние върху цените.

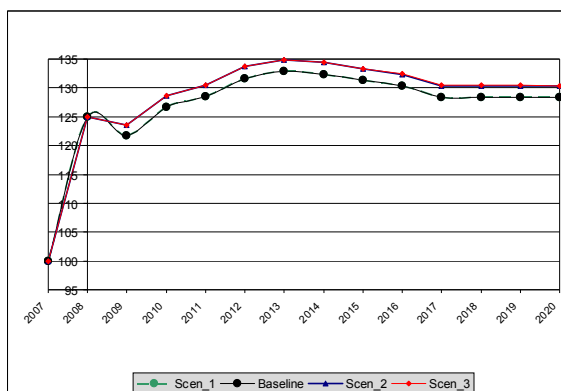
След спада в цената на доматиите през последната година на историческия период (2008 г.) се очаква равнището на цената да се възстанови и дори да се увеличи незначително (с около 4%), като остане относително постоянно до края на анализирания период.

Фигура 4 Динамика на пазарните цени на царевица

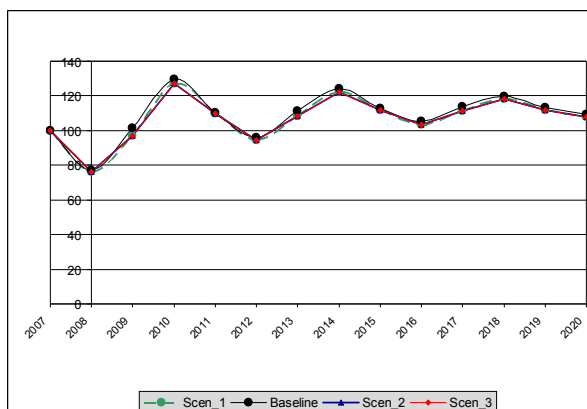
Източник: собствени изчисления

Фигура 5 Динамика на пазарните цени на слънчоглед

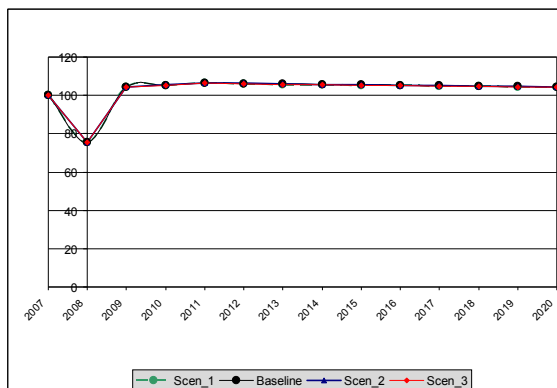
Източник: собствени изчисления

Фигура 6 Динамика на цената на картофи

Източник: собствени изчисления

Фигура 7 Динамика на пазарната цена на домати

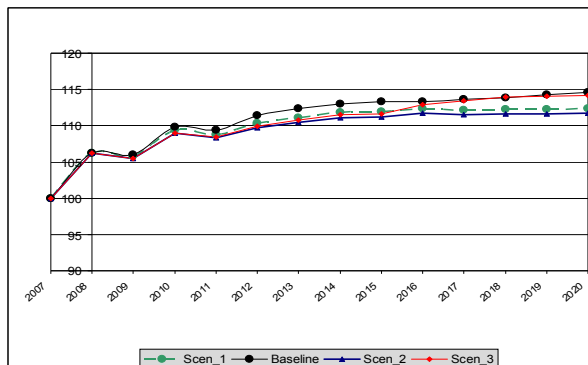

Източник: собствени изчисления

Както и при растениевъдните продукти перспективите за развитие на цените на животновъдните продукти са благоприятни за производителите, с изключение на цените на яйца. Очакваната динамика в цените на телешко месо е показана на Фигура 8. Както се вижда от фигурата през целия прогнозен период се очаква увеличение на цената на телешко месо като до 2015 г. темпа на увеличение на цените е по-висок. При цените на телешко месо се наблюдават известни различия в очакваните пазарни цени в зависимост от прилаганата

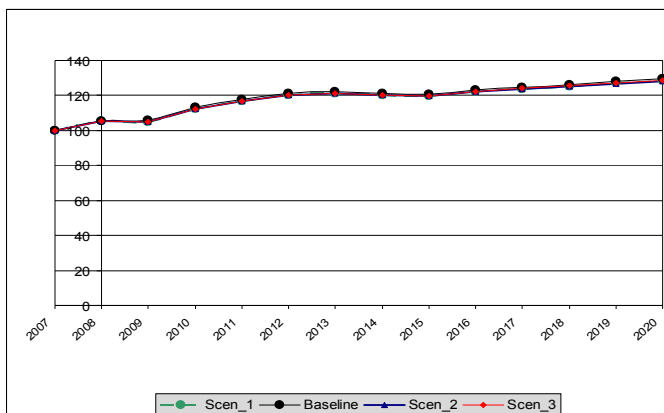
аграрна политика, макар че те са в границите на 2% - 3%, като са най-съществени в края на периода. Очакваното увеличение на подкрепата за отрасъла при Сценарий 2 се очаква да окаже неблагоприятно влияние върху цените на телешкото месо и при този сценарий цените остават най-ниски, но в сравнение с 2008 г. се очаква да бъдат на равнище с около 7% по-високо. Най-благоприятни се очаква да бъдат цените при базовия сценарий и Сценарий 3 (с 9% по-високи от 2008 г.).

Фигура 8 Динамика на цените на телешко месо

Източник: собствени изчисления

Фигура 9 Динамика на цените на свинско месо

Източник: собствени изчисления

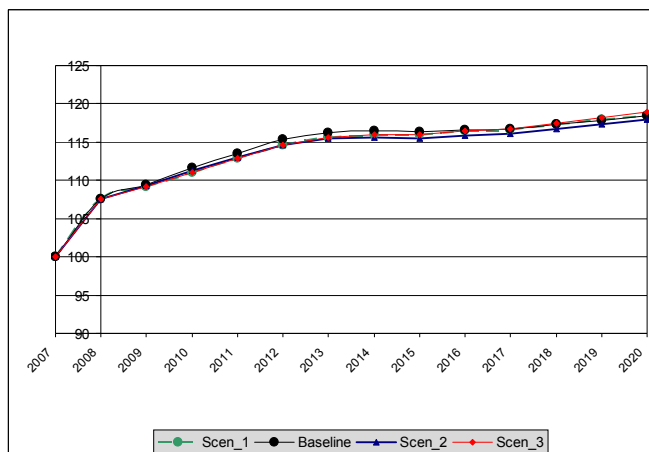
Перспективата за развитието на цените на свинско месо е още по благоприятна от тази за цените на телешко месо (Фигура 9). Увеличението на цените на свинско месо към 2020 г. се очаква да достигне 28% - 29% спрямо 2007 г. (или 23% – 24% спрямо 2008 г.), като темпа на увеличение на цените до 2013 г. – 2014 г. се очаква да бъде по-висок, след това да намалее. Както се вижда от фигурата, промените в аграрната политика не водят до промени в пазарните цени на свинско месо.

Очакваната динамика на цените на агнешко месо е показана на Фигура 10

Както се вижда от фигурата, очакванията са цените на агнешкото месо да продължат да се покачват практически до края на периода, като темповете на увеличение

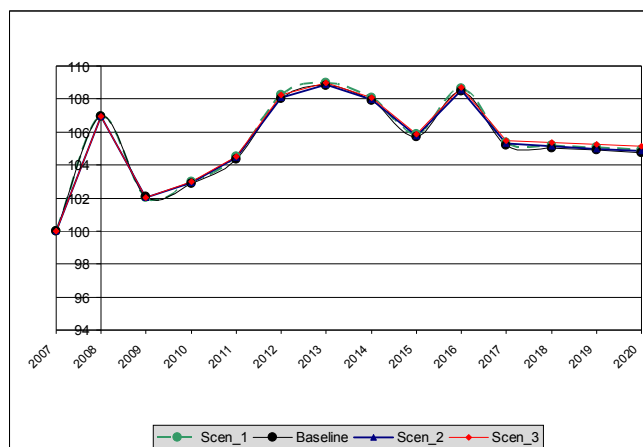
след 2015 г. се очаква да бъдат значително по-ниски от тези в началото на периода. И при агнешкото месо не се очакват съществени различия в пазарните цени при анализиранияте варианти на аграрна политика.

Фигура 10 Динамика в цените на агнешко месо

Източник: собствени изчисления

Фигура 11 Динамика в цените на птиче месо

Източник: собствени изчисления

Очакваната динамика в цените на мляко и сирене също е благоприятна за производителите (Фигура 12 и **Фигура 13**). Както се вижда от фигурите при базовия сценарий се очаква цената да продължи да се покачва, практически до края на периода, като към 2020 г. тя се очаква да бъде на равнище със 7% по-високо от това през 2008 г. Подобни са и очакванията за развитието на цените на млякото и при Сценарий 1, като през 2016 г. в резултат на премахването на квотите за производство се очаква цената да се увеличи спрямо цената при базовия сценарий (с около 2%), но през следващите години това увеличение постепенно намалява и в края на периода не се очакват различия в равнището на цената при този сценарий спрямо базовия. При Сценарий 2 и Сценарий 3 обаче се очаква цената на млякото да падне през 2010 г., и практически да остане на това равнище до 2015 г. за Сценарий 3 и до края на периода при Сценарий 2. При Сценарий 3 в резултат на премахването на директната подкрепа се очаква цените на млякото да започнат да се увеличават и към края на периода те ще се доближат до равнището на цените при базовия сценарий и Сценарий 1. Както се вижда от анализа до тук

практически цените на млякото са най-силно зависими от провежданата аграрна политика, което може да се обясни и с факта, че към настоящия момент млякото остава най-силно регулирания продукт от разглежданите продукти, и по отношение на този продукт се очакват и най-съществени промени в аграрната политика. Както се вижда от

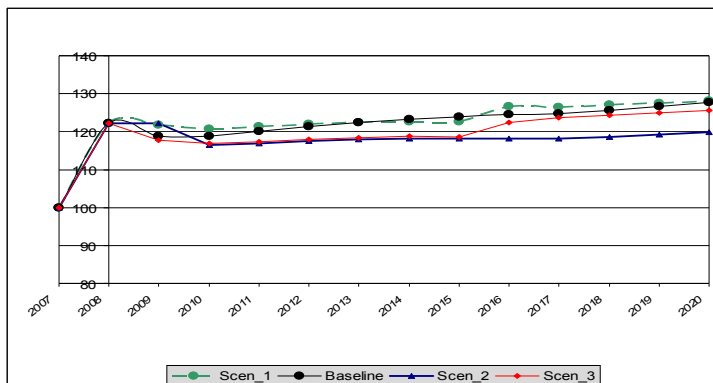
Фигура 13 цените на сирене практически следват измененията в цените на млякото. При тях се очакват същите различия в равнището на цените при различните сценарии както и при млякото.

Единственият продукт от разглежданите продукти, при който се очаква не толкова благоприятна тенденция в развитието на цените са яйцата (Фигура 14). Както се вижда от фигурата намалението на цените на яйцата наблюдавано през 2008 г. макар и не толкова значително (1%), ще продължи при същия темп до 2011 г., след което се очаква цената на яйцата да започне да се възстановява и към края на периода тя ще достигне равнището си от 2007 г. Трябва да се отбележи обаче факта, че максималното очаквано намаление е в границите на 3% - 4%, което спрямо

измененията в цените на останалите продукти е незначително. И при яйцата не се очакват различия в пазарните цени

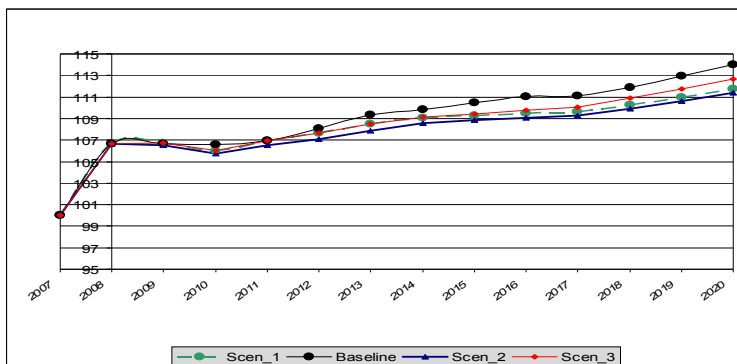
при разглежданите варианти на аграрна политика.

Фигура 12 Динамика на цените на мляко

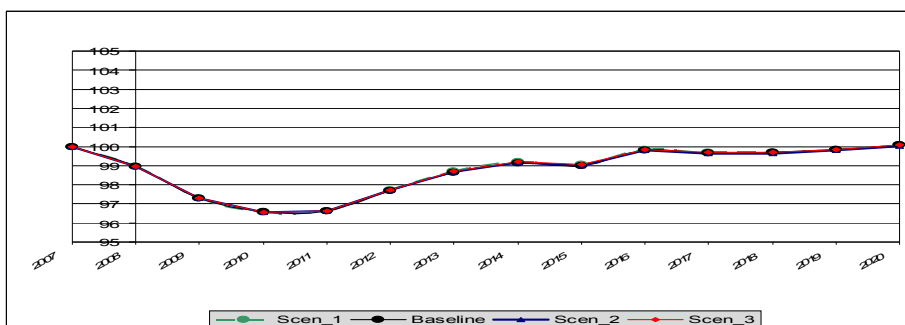
Източник: собствени изчисления

Фигура 13 Динамика на цените на сирене

Източник: собствени изчисления

Фигура 14 Динамика на цените на яйца

Източник: собствени изчисления

От направения анализ на потенциалното развитие на цените на разглежданите продукти в периода до 2020 г. могат да се направят следните заключения:

1. Като цяло очакванията за развитието на цените са благоприятни за земеделските производители, като увеличението на цените на растениевъдните продукти се очаква да бъде по-значително от това на животинските

продукти, което в известна степен поставя животновъдството в по-неизгодно положение;

2. Разглежданите варианти на аграрна политика не оказват съществено влияние върху пазарните цени на ечемик, картофи, домати, свинско месо, птиче месо, агнешко месо и яйца и оказват съществено влияние върху пазарните цени на пшеница, царевица, слънчоглед, телешко месо и мляко.

Литература:

Cahill C., Legg W., 1989-1990, Estimation of Agricultural Assistance Using Producer and Consumer Subsidy Equivalent: Theory and Practice, OECD Economic Studies No 13 стр. 13-43
Ivanova N., Peneva M., 200 FP7 Country Scenarios Report: Bulgaria, AGMEMOD Final Report
OECD, 2000 Agricultural Policy Monitoring and Outlook: Country Study Bulgaria
OECD, 2006 The New PSE Classification, TAD/CA/AMP/WP(2007)/FINAL
Tayers R., Anderson K., 1992 Disarray in World Markets: A Quantitative Assessment, Cambridge and New York: Cambridge University Press

доц. д-р АЛЕКСАНДЪР ТАСЕВ

ИНСТИТУТ ЗА ИКОНОМИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА БАН

**ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ НА БЪЛГАРИЯ СЪС СТРАНИТЕ ОТ ОНД В
ПЕРИОДА НА ПРЕХОДА**

FOREIGN TRADE OF BULGARIA WITH CIS COUNTRIES IN THE TRANSITION PERIOD

Associate Prof. Dr. Alexander Tassev

ECONOMIC RESEARCH INSTITUTE OF BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

Abstract: In this article has been examined the foreign trade exchange of Bulgaria with CIS countries – former members of the Council for Mutual Economic Assistance, from contemporary and retrospective aspect. The purpose was to identify the main reasons for the trade exchange state for the period 1986-2008, through analysis of exportation and importation structures, and to give directions for the considerable trade balance improvement. In the research process were given answers to the following important questions:

- which are the leading branches and commodities' groups of the trade exchange;
- which are the reasons for the big negative trade balance with CIS countries.

Key words: exportation, importation, negative balance, index, CIS

Въведение

Във външнотърговския стокообмен (ВТС) на България след 1989 г. настъпиха големи промени, които се изразяват в:

- Загубването на пазари с близо 40 годишна традиция, в т.ч. по линия на членството на България в СИВ¹.
- Преориентацията към нови пазари на база сключените споразумения за свободна търговия в периода 1993 – 2003 г.
- Голям първоначален срив на стокообмена - и на износа, и на вноса.
- Високи темпове на растеж на вноса пред износа и реализиране на много голямо отрицателно салдо.

Общото състояние на ВТС на България е функция както от определени политико - икономически фактори², така и от състоянието на стокообмена по регионални общности и страни.

В изследването е анализиран ВТС със страните от ОНД³. В периода предхождащ 1989 г., България има в тях утвърдени пазари с 40 годишна традиция и висок относителен дял. Страните от ОНД, са бивши членки на СИВ. С прекратяване съществуването на тази организация, търговията на България с тези страни се поставя на реални пазарни отношения.

След 1989 г. търговията със страните от ОНД се характеризира с:

- Рязък спад на стокообмена;
- Загубване на традиционни пазари;

¹ Съвет за икономическа взаимопомощ – съществувал в Източна Европа до 1990 г.

² Тасев. Ал. Водещи фактори за състоянието на външно-търговския стокообмен на Р.България в периода 1988 – 2003 г., Сп. "Икономически изследвания", кн. 3, С. 2006 г.

³ ОНД е основана в началото на м. Декември 1991 г. от Русия, Беларус и Украйна. По късно към организацията се присъединяват Армения (1991 г.), Молдова (1994 г.), Казахстан (1991 г.), Киргизстан (1991 г.), Таджикистан (1991 г.), Туркменистан (1991 г.), Азербайджан (1993 г.), Узбекистан (2003). Грузия е член на организацията от 1993 г., но на 14 август 2008 г., след началото на Втората южноосетинска война, грузинският парламент гласува единодушно страната да излезе от Общността на независимите държави. Според устава на ОНД, организацията може да бъде напусната само след едногодишно предизвестие (Бел. на ред.).

- След 2006 г. увеличен внос на енергоносители, суровини и материали спрямо периода преди 1989 г. ;

- Голямо отрицателно търговско салдо.

През целия период водещи търговски партньори на България от ОНД са Руската федерация и Украйна, с които към 2006 г. общият дял в износа е 58 % и на вноса 90 %, в т.ч. Руска федерация, износ 39 % и внос 76 %.

Основна цел на изследването е за периода 1986 – 2008 г., да се направи адекватна картина на стокообмена и на тази база да се посочат основните причини за състоянието на ВТС със страните от ОНД и да се дадат насоки за съществено подобряване на търговското салдо. В процеса на постигане на поставената цел се получиха резултати относно следните въпроси:

➤ *Кои са водещите отрасли и групи стоки в стокообмена.*

➤ *На каква стойност възлиза загубения пазарен дял в тези страни.*

➤ *Каква е зависимостта на българската икономика, от внос на енергоносители, суровини и материали, от страните от ОНД.*

Информационно осигуряване

За постигане на целта при анализа се ползва информационна база, създадена от автора на статията, във връзка негово изследване на външнотърговския стокообмен на България в периода 1986 – 2006 г., с акцентирание върху съпътстващите в същия период политико – икономически фактори.

Хармонизирането на националната статистика от 1992 г. с тази на ЕС, прекъсва съпоставимостта в статистическите времеви редове на външната търговия преди и след 1991 г. по отношение физическия обем и съдържанието на стоковите позиции.

Създадените от автора съпоставими статистически времеви редове са на ниво отрасловата структура по Класификатора на отраслите на народното

стопанство от 1986 г. (КОНС'86) за периода 1986 – 2006 г.¹ В нея индексите на физическите обеми на ВТС са коригирани със средногодишната инфлация на долара и девалвацията му спрямо еврото. Направена е оценка в щатски долари на стокообмена за периода 1986 -1991 г.² Статистиката на външната търговия по КОНС'86 е поддържана от НСИ до 1996 г. вкл. като единствена еднозначна връзка между стоковите позиции преди и след 1991 г. По отношение на възможността за пълноценен анализ чрез съдържащата се стокова структура в отраслите по КОНС'86, може да се добави следното - позициите на отрасловата структура на ВТС обхващат основните отрасли промишленост и селско стопанство и техните най-важни подотрасли. Общият брой на позициите, които НСИ отчита в износа е 25, а във вноса - 20. В тези позиции е агрегиран целият стокообмен³. Във връзка с прецизността и конкретността на едно изследване, допълнително по КОНС '86, са дезагрегирани най-важните отрасли. Отделно е изведена стокова информация за някои производства, непубликувана преди 1992 г. Като резултат, разработените таблици на стокообмена по КОНС '86, съдържат в износа и във вноса по 52 позиции. Този статистически подход е мултиплициран по отношение на стокообмена на България по регионални общности и съвкупности от страни.

¹ Тасев, Ал., Статистически времеви редове на външнотърговския стокообмен на България, 1986 – 2006 г., Акад. издателство „проф. М. Дринов“, 2011 г.

² Тасев, Ал., Съпоставимостта в статистическите времеви редове на външнотърговския стокообмен на България в периода 1986 – 2006 г., сп. “Икономическа мисъл”, кн. 3., 2011 г.

³ Вж. отрасловата структура на стокообмена на България в годишниците на НСИ от 1987 до 1997 г.

Таблица 1. Външнотърговски стокообмен на България - общо и с ОНД, 1986 – 2006

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Deflator export																					
Deflator import		0.98	0.90	1.0	1.0	1.0	1.26	1.30	1.33	1.36	1.39	1.42	1.44	1.46	1.49	1.52	1.49	1.69	1.85	1.89	1.92
ИЗНОС	6 286.8	6 404.1	6 550.8	6 404.0	4 910.7	3 432.6	3 981.7	3 788.7	3 935.1	5 344.9	4 890.2	4 939.7	4 193.5	4 006.4	4 824.6	5 112.9	5 692.1	7 444.8	9 877.0	11 635.2	14 966.8
индекс	100.0	101.9	104.2	101.9	78.1	54.6	63.5	59.9	62.6	85.0	77.8	78.6	66.7	63.7	76.7	81.3	90.5	118.4	157.1	188.3	237.9
кор. индекс	100.0	101.9	104.2	101.9	78.1	54.6	50.4	46.1	47.1	62.5	56.0	55.3	46.3	43.6	51.5	53.5	60.8	70.1	84.9	99.6	123.9
век. индекс	100.0	101.9	102.3	97.8	76.7	69.9	116.3	94.4	104.4	135.8	91.5	101.0	84.9	95.5	120.4	106.0	111.3	130.8	132.7	119.8	126.4
О	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Б	6 756.4	6 533.5	6 319.1	5 982.9	4 794.2	2 700.4	4 529.6	5 120.3	4 271.5	5 638.2	5 073.9	4 832.0	4 956.7	5 515.1	6 507.1	7 260.8	7 903.4	10 753.6	14 380.4	18 312.3	23 029.6
Щ	100.0	96.7	93.5	88.6	71.0	40.0	67.0	75.8	63.2	83.4	75.1	73.0	73.4	81.6	96.3	107.5	117.0	159.2	212.8	271.0	340.9
О	100.0	98.5	103.7	98.9	75.9	62.9	53.2	58.3	47.5	61.4	54.0	51.4	50.9	55.9	64.6	70.7	79.0	94.2	115.0	143.4	177.5
кор. индекс	100.0	96.7	96.7	94.7	80.1	56.3	167.7	113.0	83.4	132.0	90.0	97.2	100.5	111.3	118.0	111.6	108.9	136.1	133.7	127.3	125.8
век. индекс	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
О	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Б	-469.6	-129.4	231.7	421.1	116.5	732.2	-537.9	-1 351.6	-336.4	-293.3	-183.7	7.7	-763.2	-1 508.7	-1 682.5	-2 147.9	-2 211.3	-3 308.8	-4 503.4	-6 477.1	-8 072.8
Щ	3 841.2	3 912.9	4 094.3	4 175.4	3 142.8	1 709.4	893.4	731.5	764.6	932.5	949.7	882.8	544.6	355.0	293.3	299.1	256.2	288.7	361.3	405.7	587.2
О	100.0	101.9	106.6	108.7	81.8	44.5	23.3	19.0	19.9	24.3	24.7	23.0	14.2	9.2	7.6	7.8	6.7	7.5	9.4	10.6	15.3
кор. индекс	100.0	101.9	106.6	108.7	81.8	44.5	18.5	14.6	15.0	17.9	17.8	16.2	9.8	6.3	5.1	5.1	4.5	4.4	5.1	5.6	8.0
век. индекс	100.0	101.9	104.6	102.0	75.3	54.4	52.3	81.9	104.5	122.0	101.8	93.0	61.7	65.2	82.6	102.0	85.7	112.7	125.1	112.3	144.7
О	61.1	61.1	62.5	65.2	64.0	49.8	22.4	19.4	19.4	17.4	19.4	17.9	13.0	8.9	6.1	5.8	4.5	3.9	3.7	3.4	3.9
Б	3 810.6	3 743.7	3 380.7	3 165.0	2 708.7	1 166.6	1 253.4	1 739.9	1 117.7	1 475.1	1 866.3	1 615.2	1 250.1	1 257.8	1 807.3	1 728.4	1 459.0	1 924.9	2 677.9	3 874.1	5 162.9
Щ	100.0	98.2	88.7	83.1	71.1	30.6	32.9	45.7	29.3	38.7	49.0	42.4	32.8	33.0	47.4	45.4	38.3	50.5	70.3	101.7	135.5
О	100.0	100.0	98.4	92.8	76.0	48.2	26.1	35.1	22.1	28.5	35.2	29.8	22.8	22.6	31.8	29.8	25.9	29.9	38.0	53.8	70.6
кор. индекс	100.0	98.2	90.3	93.6	85.6	43.1	107.4	138.8	64.2	132.0	126.5	86.5	77.4	100.6	143.7	95.6	84.4	131.9	139.1	144.7	133.3
век. индекс	56.4	57.3	53.5	52.9	56.5	43.2	27.7	34.0	26.2	26.2	36.8	32.7	25.2	22.8	27.8	23.8	18.5	17.9	18.6	21.2	22.4
О	30.6	169.2	713.5	1 010.5	434.1	542.9	-360.0	-1 008.4	-353.1	-542.6	-916.6	-732.4	-705.5	-902.8	-1 514.0	-1 429.3	-1 202.8	-1 636.2	-2 316.6	-3 468.4	-4 575.7
Б																					
Щ																					
О																					

До-пълнително в информационната база данни са включени водещите промиш-лени и селско стопански групи от стоки на четвърто ниво на Хармонизираната система. На получените резултати е дадена положителна оценка с писмо на НСИ № 33-00-55 от 18.06.2008 г.

1. Общи показатели на ВТС 1986 – 2006 г.

През 1986 г. относителният дял на износа за СССР (ОНД) е 61.1 % на стойност 3841.2 млн. щ.д.. Вносът е с относителен дял 56.4 % и в размер на 3810.6 млн. щ.д. Търговското салдо е положително.

В периода 1986 – 1989 г. има тенденция на ръст на износа, който за 1989 г. достига 4175.4 млн.щ.д., а при вноса има спад и е на стойност 3165.0 млн.щ.д. Търговското салдо остава положително за целия период и за 1989 г. е 1010.5 млн.щ.д.

От 1990 г. започва спад на износа за страните от ОНД, който в периода до 1997 г. достига най-ниската си точка през 1993 г. За тази година износоът е 731.5 млн.щ.д., а вносът е 1739.9 млн.щ.д.

От 1992 г. салдото е непрекъснато отрицателно и за 1993 г. е 1008.4 млн.щ.д.

До 1997 г. има задържане на спада в експорта, като годините 1995 и 1996 са пикови за износа в периода след 1992 г. След това тенденцията на спад се възстановява и за 2006 г. физическият обем на износа е паднал на 8 % спрямо 1986 г., а относителния дял е 3.9 % и стойностният размер е 587.2 млн.щ.д. Вносът за същия период бележи значителен спад по отношение на относителния дял, но същевременно физическият обем има непрекъснат ръст. За 1992 г. относителния дял на вноса пада на 27.7 %, а физическият обем спрямо 1986 г. е 26 %. След това за 1995 г. нараства на 38.7 %, при относителен дял 26.2 %, а за

2006 г. е 70.6 %, при относителен дял 22.4 %.

В периода 1992 – 2006 г. търговското салдо е непрекъснато отрицателно и за 2006 г. достига размер от 4575.7 млн.щ.д. (табл. 1). През следващите две години стокообмена продължава да нараства с високи темпове. **За 2008 г. ръстът на износа е 2.5 пъти, а на вносът 1.7 пъти по-голям спрямо 2006 г. Поради ниската стойност на износа в сравнение с вноса за 2006 г. ефекта върху търговското салдо за 2008 г. е несъществен и то нараства 1.6 пъти и достига 7411.6 млн. щ.д.**

Констатираните факти и тенденции във ВТС на България със страните от ОНД (СССР) за периода 1986 – 2006 г. се обясняват със следните причини:

След 1989 г. спадът във ВТС със СССР се дължи преди всичко на намалените производствени възможности и ниското качество на продукцията на отрасловата икономика на България в края на последната петилетка и разпадането на СИВ.

Допълнително от 1992 г. резкият спад на износа и голямото отрицателно търговско салдо със страните от ОНД се дължат от една страна на политическата преориентация на България към ЕС и влошаването на външноикономическите отношения най-вече с Русия и от друга страна на голямата зависимост на българската икономика от суровини и енергоносители. Техният внос се извършва от страните на ОНД, който е между 22 % и 24 % от целия внос за България и формира до 56 % от общото отрицателно търговско салдо в периода 2006 – 2008 г.

По отношение на зависимостта на българските производства в отраслите химическа промишленост, черна металургия и електроенергия от внос на суровини и енергийни ресурси от ОНД (предимно Русия), трябва да се напомни, че те и до ден днешен са технически оборудвани предимно от

Таблица 2. Водещи отрасли в износа за 1995 г. и индекси на физическия им обем спрямо 1992 г.

Отрасли	Относителен дял (%)		Индекс (%)
	1992 г.	1995 г.	1995 г.
ХВП	33.0	49.1	143.8
ХВП, в т.ч. ТП	20.8	22.9	106.5
ХВП, в т.ч. ВСП	4.4	12.0	265.9
ХВП, в т.ч. КП	1.8	3.7	198.6
ХКП	11.5	22.0	184.9
ММП	18.7	10.1	52.5
ЕЕП	15.1	7.7	49.4
РАСТ	6.7	0.6	9.1
ККП	3.1	1.2	36.6

тези страни. В тази връзка обръщаме внимание, че петролната рафинерия край Бургас е с оборудване за преработка на тежък петрол, какъвто е руския. За 2006 г. вносьт на нефт достига 3 210 млн.щ.д., а за 2008 г. нараства 4987.4 млн. д. Съответните числа за природния газ са 580 млн. щ.д. и 1226.2 млн. щ.д.

2. Водещи отрасли и групи стоки във ВТС 1992 – 2006 г.

Разглеждането на стокообмена, по отрасли и групи от стоки, дава възможност за по прецизен анализ и съответни изводи относно експортната и импортна структури.

Износ

*Водещи отрасли*¹ в износа за 1992 г. с отн. дял по-голям от 3% са: ХВП - 33 %, в т.ч. ТП – 20.8 %, ВСП – 4.4 %, КП – 1.8 %, ММП - 18.7 %, ЕЕП – 15.1 %, ХКП – 11.5 %, РАСТ - 6.7 % и ККП – 3.1 %. Сумарно общия дял на водещите отрасли е 88.1 % (табл.2).

Водещи групи стоки в износа за 1992 г. :

- Водещи селскостопански стоки са: цигари и пури, суров тютюн, спиртни напитки, пшеница, вина, семена за посев, месни консерви, зеленчукови

консерви, захар и т.н.. Сумарният дял на водещите двадесет и пет стоки е 38.7 %, на стойност 345.7 млн.щ.д., в т.ч. цигари с дял 20.8 %, на стойност 185.4 млн.щ.д.;

- Водещи промишлени стоки са: кари, кари-повдигачи, електроакумулатори, електропроводници, карбонати, медикаменти, електродвигатели и генератори, медни руди и концентрати, кожени обувки и т.н. Сумарният дял на водещите двадесет и пет стоки е 41.5 %, на стойност 370 млн.щ.д. (табл. 3).

Интересно е да се проследи структурата и обема на износа за пиковата 1995 г., които показват отчасти и състоянието на отрасловата икономика на България преди кризата от края на 1996 г.

Водещи групи стоки в износа за 1995 г.:

- Водещи селскостопански стоки са: цигари и пури, вина, спиртни напитки, сосове и горчица, зеленчукови консерви; месни консерви, слънчогледово и други масла, суров тютюн, тестени храни, захар, консервирани домати и т.н. Сумарният дял на водещите двадесет и пет стоки е 48.1 %, на стойност 448.9 млн.щ.д., в т.ч. цигари с дял 23 %, на стойност 213 млн.щ.д.;

¹ Съкращенията на имената на отраслите и други съкращения са дадени в табл. 10.

Таблица 3. Водещи стоки в износа на България към страните от ОНД през 1992 г.

(млн. щ.д.)

No	КОД по КН	Описание на стоката	ИЗНОС	Дял
ОБЩО ИЗНОС			893,4	100,0
СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ				
1	2402	ЦИГАРИ И ПУРИ	185,4	20,8
2	2401	СУРОВ ТЮТЮН	37,9	4,2
3	2208	СПИРТНИ НАПИТКИ	24,2	2,7
4	1001	ПШЕНИЦА	18,5	2,1
5	2204	ГРОЗДОВИ ВИНА	12,5	1,4
6	1209	СЕМЕНА ЗА ПОСЕВ, СПОРИ	9,9	1,1
7	1602	МЕСНИ КОНСЕРВИ	7,0	0,8
8	1003	ЕЧЕМИК	6,4	0,7
9	2001	ЗЕЛЕНЧУКОВИ КОНСЕРВИ С ОЦЕТ	4,9	0,5
10	1701	ЗАХАР, ЗАХАРОЗА	4,9	0,5
11	1806	ШОКОЛАДИ	4,6	0,5
12	2007	КОНФИТЮРИ, МАРМЕЛАДИ, ЖЕЛЕТА И ДР.	4,3	0,5
13	0207	ПТИЧЕ МЕСО И КАРАНТИИ	4,2	0,5
14	2103	СОСОВЕ, ГОРЧИЦА И ДР.	3,5	0,4
15	1005	ЦАРЕВИЦА	3,1	0,3
16	2005	ЗЕЛЕНЧУКОВИ КОНСЕРВИ БЕЗ ОЦЕТ	2,9	0,3
17	2002	КОНСЕРВИРАНИ ДОМАТИ	2,9	0,3
18	2008	ЗАМРАЗЕНИ ПЛОДОВЕ	1,8	0,2
19	2009	ПЛОДОВИ И ЗЕЛЕНЧУКОВИ СОКОВЕ	1,4	0,2
20	2203	БИРИ	1,2	0,1
21	2207	ЕТИЛОВ АЛКОХОЛ	1,0	0,1
22	2202	БЕЗАЛКОХОЛНИ НАПИТКИ	0,9	0,1
23	0710	ЗЕЛЕНЧУЦИ ВЪВ ВОДА ИЛИ ЗАМРАЗЕНИ	0,8	0,1
24	0901	КАФЕ	0,8	0,1
25	1704	ЗАХАРНИ ИЗДЕЛИЯ БЕЗ КАКАО	0,7	0,1
ОБЩО ЗА 25-ТЕ ВОДЕЩИ СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ			345,7	38,7
ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ				
1	8709	КАРИ	54,5	6,1
2	8427	КАРИ-ПОВДИГАЧИ	49,9	5,6
3	8507	ЕЛЕКТРОАКУМУЛАТОРИ	33,1	3,7
4	8544	ЕЛЕКТРОПРОВОДНИЦИ	29,4	3,3
5	2836	КАРБОНАТИ, ПЕРКАРБОНАТИ	28,9	3,2
6	3004	МЕДИКАМЕНТИ (НА ДРЕБНО)	23,2	2,6
7	8501	ЕЛЕКТРОДВИГАТЕЛИ И ГЕНЕРАТОРИ	15,7	1,8
8	6810	ИЗДЕЛИЯ ОТ ЦИМЕНТ И БЕТОН	15,0	1,7
9	2603	МЕДНИ РУДИ И КОНЦЕНТРАТИ	13,9	1,6
10	6403	КОЖЕНИ ОБУВКИ	13,1	1,5
11	3923	ПЛАСТМАСОВИ ОПАКОВКИ	12,2	1,4
12	8517	КАБЕЛНА СЪОБЩИТЕЛНА ТЕХНИКА	9,7	1,1
13	9406	СГЛОБЯЕМИ КОНСТРУКЦИИ	8,3	0,9
14	2710	НЕФТОПРОДУКТИ, ГОРИВА	7,9	0,9
15	4303	ОБЛЕКЛА ОТ КОЖУХАРСКИ КОЖИ	6,2	0,7
16	8536	ЕЛЕКТРОСЪЕДИНИТЕЛНА АПАРАТУРА ДО 1000 v	6,1	0,7
17	8537	ЕЛЕКТРОКОМУТАЦИОННИ ТАБЛА	5,9	0,7
18	6203	МЪЖКИ КОСТЮМИ, САКА, ПАНТАЛОНИ	5,8	0,6
19	4011	ПНЕВМАТИЧНИ ГУМИ	5,2	0,6
20	8431	ЧАСТИ ЗА ПОДЕМНИ И ЗЕМЕКОПНИ МАШИНИ	4,8	0,5
21	8471	ЕЛЕКТРОННИ ИЗЧИСЛИТЕЛНИ МАШИНИ	4,8	0,5
22	8413	ПОМПИ И ЕЛЕВАТОРИ ЗА ТЕЧНОСТИ	4,7	0,5
23	8525	РАДИО И ТЕЛЕВИЗИОННИ ПРЕДАВАТЕЛИ	4,2	0,5
24	9403	БИТОВИ И КАНЦЕЛАРСКИ МЕБЕЛИ	4,1	0,5
25	8402	ПАРОГЕНЕРАТОРИ	3,9	0,4
ОБЩО ЗА 25-ТЕ ВОДЕЩИ ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ			370,5	41,5
ОБЩО ЗА ВОДЕЩИТЕ СЕЛСКОСТОП. И ПРОМИШЛ. СТОКИ			716,2	80,2

Таблица 4. Водещи стоки в износа на България към страните от ОНД през 1995 г.

(млн. щ.д.)

№	КОД по КН	Описание на стоката	ИЗНОС	Дял
ОБЩО ИЗНОС			932,5	100,0
СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ				
1	2402	ЦИГАРИ И ПУРИ	213,4	22,9
2	2204	ГРОЗДОВИ ВИНА	53,4	5,7
3	2208	СПИРТНИ НАПИТКИ	48,5	5,2
4	2103	СОСОВЕ, ГОРЧИЦА И ДР.	22,6	2,4
5	2001	ЗЕЛЕНЧУКОВИ КОНСЕРВИ С ОЦЕТ	12,3	1,3
6	1602	МЕСНИ КОНСЕРВИ	10,8	1,2
7	1512	СЛЪНЧОГЛЕДОВО, ПАМУЧНО, ШАФРАНОВО МАСЛО	10,3	1,1
8	2401	СУРОВ ТЮТЮН	9,5	1,0
9	1902	ТЕСТЕНИ ХРАНИ, МАКАРОНИ И ДР.	9,3	1,0
10	2005	ЗЕЛЕНЧУКОВИ КОНСЕРВИ БЕЗ ОЦЕТ	8,3	0,9
11	1701	ЗАХАР, ЗАХАРОЗА	6,4	0,7
12	2002	КОНСЕРВИРАНИ ДОМАТИ	6,4	0,7
13	2207	ЕТИЛОВ АЛКОХОЛ	6,3	0,7
14	1101	БРАШНО ОТ ПШЕНИЦА ИЛИ РЪЖ	5,5	0,6
15	0303	ЗАМРАЗЕНИ РИБИ	4,4	0,5
16	0207	ПТИЧЕ МЕСО И КАРАНТИИ	3,9	0,4
17	2203	БИРИ	3,8	0,4
18	2008	ЗАМРАЗЕНИ ПЛОДОВЕ	2,6	0,3
19	2009	ПЛОДОВИ И ЗЕЛЕНЧУКОВИ СОКОВЕ	2,5	0,3
20	1806	ШОКОЛАДИ	2,0	0,2
21	2007	КОНФИТУРИ, МАРМЕЛАДИ, ЖЕЛЕТА И ДР.	2,0	0,2
22	0805	ЦИТРУСОВИ ПЛОДОВЕ	1,3	0,1
23	2202	БЕЗАЛКОХОЛНИ НАПИТКИ	1,2	0,1
24	0809	КАИСИИ, ЧЕРЕШИ, ПРАСКОВИ, СЛИВИ	1,2	0,1
25	0407	ПТИЧИ ЯЙЦА С ЧЕРУПКА	1,0	0,1
		ОБЩО ЗА 25-ТЕ ВОДЕЩИ СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ	448,9	48,1
ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ				
1	3004	МЕДИКАМЕНТИ (НА ДРЕБНО)	49,9	5,4
2	3306	ПАСТИ ЗА ЗЪБИ И ДР.	41,7	4,5
3	2710	НЕФТОПРОДУКТИ, ГОРИВА	36,9	4,0
4	8427	КАРИ-ПОВДИГАЧИ	23,7	2,5
5	8507	ЕЛЕКТРОАКУМУЛАТОРИ	18,7	2,0
6	3305	ПРЕПАРАТИ ЗА КОСА	17,4	1,9
7	8544	ЕЛЕКТРОПРОВОДНИЦИ	10,9	1,2
8	7010	СТЪКЛЕН АМБАЛАЖ	9,5	1,0
9	8431	ЧАСТИ ЗА ПОДЕМНИ И ЗЕМЕКОПНИ МАШИНИ	9,2	1,0
10	6305	ТЕКСТИЛНИ ЧУВАЛИ И ТОРБИ	7,2	0,8
11	6403	КОЖЕНИ ОБУВКИ	6,7	0,7
12	3923	ПЛАСТМАСОВИ ОПАКОВКИ	6,3	0,7
13	9403	БИТОВИ И КАНЦЕЛАРСКИ МЕБЕЛИ	6,1	0,7
14	2603	МЕДНИ РУДИ И КОНЦЕНТРАТИ	5,9	0,6
15	4819	ХАРТИЕН АМБАЛАЖ И ОПАКОВКИ	5,7	0,6
16	8473	ЧАСТИ И ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ЗА КАНЦЕЛ.МАШИНИ	5,5	0,6
17	7610	АЛУМИНИЕВИ КОНСТРУКЦИИ	5,1	0,5
18	4010	КАУЧУКОВИ ЛЕНТИ И РЕМЪЦИ	5,1	0,5
19	8709	КАРИ	4,8	0,5
20	8470	СМЕТАЧНИ И СЧЕТОВОДНИ МАШИНИ	4,7	0,5
21	8702	АВТОБУСИ, ТРОЛЕЙБУСИ	4,7	0,5
22	5904	ЛИНОЛЕУМИ	4,3	0,5
23	8413	ПОМПИ И ЕЛЕВАТОРИ ЗА ТЕЧНОСТИ	3,8	0,4
24	4814	ТАПЕТИ И ОБЛИЦОВКИ ОТ ХАРТИЯ	3,6	0,4
25	8524	НОСИТЕЛИ НА ИНФОРМАЦИЯ СЪС ЗАПИС	3,6	0,4
		ОБЩО ЗА 25-ТЕ ВОДЕЩИ ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ	301,0	32,3
		ОБЩО ЗА ВОДЕЩИТЕ СЕЛСКОСТОП. И ПРОМИШЛ. СТОКИ	749,9	80,4

Таблица 5. Водещи стоки в износа на България към страните от ОНД през 2006 г.

(млн. щ.д.)

No	КОД по КН	Описание на стоката	ИЗНОС	Дял
ОБЩО ИЗНОС			587,2	100,0
СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ				
1	2204	ГРОЗДОВИ ВИНА	55,8	9,5
2	2401	СУРОВ ТЮПЮН	7,2	1,2
3	2106	ПРОТЕИНОВИ КОНЦЕНТРАТИ И ДР.	4,3	0,7
4	1905	БИСКВИТИ И СЛАДКАРСКИ ИЗДЕЛИЯ	3,8	0,6
5	2205	ВЕРМУТИ	3,1	0,5
6	2402	ЦИГАРИ И ПУРИ	3,0	0,5
7	2005	ЗЕЛЕНЧУКОВИ КОНСЕРВИ БЕЗ ОЦЕТ	2,9	0,5
8	2008	ЗАМРАЗЕНИ ПЛОДОВЕ	2,7	0,5
9	2208	СПИРТНИ НАПИТКИ	2,1	0,4
10	2309	ХРАНА ЗА КУЧЕТА И КОТКИ	1,7	0,3
11	1001	ПШЕНИЦА	1,6	0,3
12	2001	ЗЕЛЕНЧУКОВИ КОНСЕРВИ С ОЦЕТ	1,2	0,2
13	0406	СИРЕНА И ИЗВАРА	1,2	0,2
14	1702	ЛАКТОЗА, МАЛТОЗА, ФРУКТОЗА, ГЛЮКОЗА	0,8	0,1
15	0407	ПТИЧИ ЯЙЦА С ЧЕРУПКА	0,8	0,1
16	2306	КЮСПЕ ОТ МАСЛОДАЙНИ РАСТЕНИЯ	0,7	0,1
17	2009	ПЛОДОВИ И ЗЕЛЕНЧУКОВИ СОКОВЕ	0,6	0,1
18	1806	ШОКОЛАДИ	0,6	0,1
19	0103	ЖИВИ СВИНЕ	0,6	0,1
20	1805	КАКАО НА ПРАХ	0,6	0,1
21	1211	ЛЕКАРСТВЕНИ И КОЗМЕТИЧНИ РАСТЕНИЯ	0,4	0,1
22	0710	ЗЕЛЕНЧУЦИ ВЪВ ВОДА ИЛИ ЗАМРАЗЕНИ	0,3	0,1
23	0207	ПТИЧЕ МЕСО И КАРАНТИИ	0,2	0,0
24	1604	РИБНИ КОНСЕРВИ, ХАЙВЕР	0,2	0,0
25	1602	МЕСНИ КОНСЕРВИ	0,2	0,0
		ОБЩО ЗА 25-ТЕ ВОДЕЩИ СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ	96,6	16,5
ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ				
1	2710	НЕФТОПРОДУКТИ, ГОРИВА	103,9	17,7
2	3004	МЕДИКАМЕНТИ (НА ДРЕБНО)	65,4	11,1
3	8481	ФИТИНГИ, АРМАТУРА	26,6	4,5
4	3305	ПРЕПАРАТИ ЗА КОСА	14,5	2,5
5	8708	АВТОЧАСТИ	13,8	2,4
6	8507	ЕЛЕКТРОАКУМУЛАТОРИ	12,9	2,2
7	8431	ЧАСТИ ЗА ПОДЕМНИ И ЗЕМЕКОПНИ МАШИНИ	9,9	1,7
8	7403	РАФИНИРАНА МЕД И СПЛАВИ	8,9	1,5
9	4410	ДЪРВЕНО-СТРУЖКОВИ ПЛОЧИ	7,5	1,3
10	2603	МЕДНИ РУДИ И КОНЦЕНТРАТИ	6,7	1,1
11	2836	КАРБОНАТИ, ПЕРКАРБОНАТИ	6,4	1,1
12	8802	МОТОРНИ ЛЕТАТЕЛНИ АПАРАТИ	6,1	1,0
13	6910	САНИТАРНО ОБОРУДВАНЕ ОТ КЕРАМИКА	6,1	1,0
14	8901	ТРАНСПОРТНИ КОРАБИ	5,7	1,0
15	3701	ФОТОФИЛМИ И ПЛАКИ	5,7	1,0
16	8418	ХЛАДИЛНИ МАШИНИ	5,5	0,9
17	3902	ПЪРВИЧНИ ПОЛИПРОПИЛЕНИ	4,9	0,8
18	8427	КАРИ-ПОВДИГАЧИ	4,5	0,8
19	8535	ЕЛЕКТРОСЪЕДИНИТЕЛНА АПАРАТУРА НАД 1000 v	4,4	0,7
20	3923	ПЛАСТМАСОВИ ОПАКОВКИ	4,4	0,7
21	3307	ДЕЗОДОРАНТИ, КРЕМОВЕ ЗА БРЪСНЕНЕ И ДР.	3,8	0,6
22	8422	МИЯЧНИ И ПЪЛНАЧНИ МАШИНИ	3,8	0,6
23	8413	ПОМПИ И ЕЛЕВАТОРИ ЗА ТЕЧНОСТИ	3,6	0,6
24	7308	МЕТАЛНИ КОНСТРУКЦИИ	2,9	0,5
25	8434	ДОИЛНИ И МЛЕКОПРЕРАБОТВАЩИ МАШИНИ	2,9	0,5
		ОБЩО ЗА 25-ТЕ ВОДЕЩИ ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ	340,8	58,0
		ОБЩО ЗА ВОДЕЩИТЕ СЕЛСКОСТОП. И ПРОМИШЛ. СТОКИ	437,4	74,5

- Водещи промишлени стоки са: медикаменти, пасти за зъби, нефтопродукти, кари-повдигачи, електроакумулатори, препарати за коса, електропроводници, стъклен амбалаж, части за подедни и земекопни машини, текстилни чували и торби, кожени обувки, пластмасови опаковки и т.н. Сумарният дял на водещите двадесет и пет стоки е 32.3 %, на стойност 301 млн.щ.д. (табл. 4).

Водещи групи стоки в износа за 2006 г.:

- Водещи селскостопански стоки са: вина, суров тютюн, протеинови концентрати, спиртни напитки, какао на прах, замразени плодове, зеленчукови консерви с оцет, бисквити, захарни изделия, захар и т.н. Сумарният дял на водещите двадесет и пет стоки е 16.5 %, на стойност 96.6 млн.щ.д., в т.ч. цигари с дял 0.6 %, на стойност 3 млн.щ.д.;

- Водещи промишлени стоки са: нефтопродукти, медикаменти, фитинги, препарати за коса, авто части, електроакумулатори, части за подедни и земекопни машини, рафинирана мед и сплави, дървено-стружкови плочи, карбонати и т.н. Сумарният дял на водещите двадесет и пет стоки е 58 %, на стойност 340.8 млн.щ.д. (табл. 5).

От направения преглед на динамиката на износа за страните от ОНД

Таблица 6. Водещи отрасли в износа за 2006 г. и индекси на физическия им обем спрямо 1992г.

Отрасли	Относителен дял (%)		Индекс (%)
	1992 г.	2006 г.	2006 г.
ХКП	11.5	42.0	180.6
ХВП	33.0	16.1	24.2
ХВП, в т.ч. ТП	20.8	0.6	1.4
ХВП, в т.ч. ВСП	4.4	10.4	117.5
ХВП, в т.ч. КП	1.8	1.3	37.4
ММП	18.7	22.0	58.2
ЕЕП	15.1	6.6	21.7
РАСТ	6.7	0.5	3.4
ККП	3.1	0.1	1.9

Сумарно физическият обем на износа за страните от ОНД за 2006 г. е

за периода 1992 – 2006 г. може да се извадят следните заключения:

- По отношение обема на износа, периода 1992 – 2006 г. може да бъде разделен на два подпериода. От 1992 г. до 1997 г. и от 1998 до 2006 г..

Първият период се характеризира със запазване на обема на износа за страните от ОНД, колебаещ се около нивото, достигнато през 1992 г., т.е. около 5 пъти по-нисък спрямо 1986 г.

Пиковата за износа 1995 г. показва, че шест години след “Промяната”, за някои традиционни български производства, все още има запазени съществени пазарни дялове в страните от ОНД и те са в състояние да произведат търсените количества. Примери за това са силно нарасналите дялове в износа на: ТП – 23.9 %, ВСП - 10.9 %, фармацевтична промишленост – 9.9 % и КП – 7.3 %.

Вторият период се характеризира със значителен спад на износа спрямо предходния. За 2006 г. с изключение на продуктите на ХКП и ВСП, които имат по-голям физически обем спрямо 1992 г., всички останали бележат спад на физическия обем от 2 до 70 пъти (табл. 6).

2 пъти по-малък спрямо 1992 г. и близо 13 пъти спрямо 1986 г..

Взимайки максималните стойности на физическите обеми на износа по водещи отрасли в периода 1992 – 2006 г., отчитайки инфлацията и след като извадим стойността на съответните физически обеми, реализирани за 2006 г. **получаваме следната годишна стойностна оценка по отрасли на загубения пазарен дял в страните от ОНД към 2006 г. спрямо пиковите години в периода 1992 – 2006:**

ХВП – 477 млн. щ.д., в т.ч.: ТП – 264 млн.щ.д., ВСП – 79 млн.щ.д. и КП – 52 млн. щ.д.;

ХКП – 149 млн. щ.д.;

ММП – 93 млн. щ.д.;

ЕЕП – 141 млн. щ.д.;

РАСТ. – 77 млн. щ.д.;

ККП – 36 млн. щ.д.;

ШП и ТТП – 29 млн. щ.д.

Общо за водещите в експортно отношение отрасли, към 2006 г. спрямо пиковите години в периода 1992 – 2006 г., са загубени пазари на стойност 1002 млн.щ.д.

По аналогичен начин се получава общата оценка на загубения пазарен дял в страните на ОНД към 2006 г. спрямо пиковия износ в периода 1986 – 1989 г., в размер на 7430 млн. щ.д., който е 50 % от целия износ на България за 2006 г.

След 2006 г. износьт започва силно да нараства и спрямо тази година за

2007 е близо 190 %, а за 2008 г. е близо 250 %. Тази тенденция се дължи на водещите групи стоки за последните години, в т.ч. нефтопродукти, медикаменти, гроздови вина и т.н. Вече отбелязахме причините поради, които този ръст на износа не може съществено да ограничи изключително високия отрицателен ръст на търговското салдо.

Внос

Водещи отрасли във вноса за 1992 г. с отн. дял по-голям от 5 % са: НГДП с отн. дял 44.1 %, ММП с отн. дял 12.0 %, ХКП с отн. дял 11.1 %, ЕТ с отн. дял 8.0 %, ЧМР с отн. дял 6.9 %, КаП с отн. дял 6.6 %. Сумарно общият дял на водещите отрасли е 88.7 % (табл. 7).

Водещи групи стоки във вноса за 1992 г.:

- Водещите двадесет и пет селскостопански стоки са с нищожен дял от порядъка на 1.2 % от общия внос от страните на ОНД;

- Водещи промишлени стоки са: газ, суров нефт, електрическа енергия, каменни въглища, нефтопродукти и горива, леки автомобили, памук, мунициии и други, вестникарска хартия, трактори и т.н. Общо водещите двадесет и пет стоки са с дял от 81.1 % и са на стойност 1017 млн. щ.д. (табл.8).

Таблица 7. Водещи отрасли във вноса за 2006 г. и индекси на физическия им обем спрямо 1992 г.

Отрасли	Относителен дял (%)		Индекс (%)
	1992 г.	2006 г.	2006 г.
НГДП	44.1	73.2	514.3
ЧМР	6.9	10.3	458.8
ММП	12.0	4.5	114.9
КаП	6.6	4.2	197.9
ХКП	11.1	1.5	42.4
ЕТ	8.0	-	-

Таблица 8. Водещи стоки във вноса на България от страните от ОНД през 1992 г.

(млн. щ.д.)

No	КОД по КН	Описание на стоката	ВНОС	Дял
ОБЩО ВНОС			1253,4	100,0
СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ				
1	2207	ЕТИЛОВ АЛКОХОЛ	2,9	0,2
2	2301	ФУРАЖИ ОТ ЖИВОТИНСКИ ПРОИЗХОД	2,5	0,2
3	2403	РАЗНИ ВИДОВЕ ТЮТЮНИ И ЗАМЕСТИТЕЛИ	1,6	0,1
4	1703	ЗАХАРНА МЕЛАСА	1,0	0,1
5	1604	РИБНИ КОНСЕРВИ, ХАЙВЕР	1,0	0,1
6	0303	ЗАМРАЗЕНИ РИБИ	0,7	0,1
7	2401	СУРОВ ТЮТЮН	0,6	0,0
8	1006	ОРИЗ	0,5	0,0
9	2309	ХРАНА ЗА КУЧЕТА И КОТКИ	0,5	0,0
10	1517	МАРГАРИНИ	0,5	0,0
11	1520	ГЛИЦЕРИН	0,5	0,0
12	1516	ХИМИЧЕСКИ ПРЕРАБОТЕНИ МАСЛА	0,5	0,0
13	1512	СТЪНЧОГЛЕДОВО, ПАМУЧНО, ШАФРАНОВО МАСЛО	0,5	0,0
14	0202	МЕСО ОТ ЕДЪР РОГАТ ДОБИТЪК, ЗАМРАЗЕНО	0,4	0,0
15	0802	ЧЕРУПКОВИ ПЛОДОВЕ	0,3	0,0
16	2208	СПИРТНИ НАПИТКИ	0,2	0,0
17	0203	СВИНСКО МЕСО	0,2	0,0
18	1605	КОНСЕРВИРАНИ РАКООБРАЗНИ И МЕКОТЕЛИ	0,2	0,0
19	0405	МАСЛО	0,2	0,0
20	0307	МЕКОТЕЛИ	0,2	0,0
21	0408	ПТИЧИ ЯЙЦА БЕЗ ЧЕРУПКА	0,1	0,0
22	1302	РАСТИТЕЛНИ ЕКСТРАКТИ, ПЕКТИН, АГАР-АГАР	0,1	0,0
23	0406	СИРЕНА И ИЗВАРА	0,1	0,0
24	2204	ГРОЗДОВИ ВИНА	0,1	0,0
25	0407	ПТИЧИ ЯЙЦА С ЧЕРУПКА	0,1	0,0
ОБЩО ЗА 25-ТЕ ВОДЕЩИ СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ			15,5	1,2
ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ				
1	2711	ГАЗ ПРИРОДЕН И НЕФТЕН	289,1	23,1
2	2709	СУРОВ НЕФТ	263,2	21,0
3	2716	ЕЛЕКТРИЧЕСКА ЕНЕРГИЯ	100,7	8,0
4	2701	КАМЕННИ ВЪГЛИЩА, БРИКЕТИ	82,6	6,6
5	2710	НЕФТОПРОДУКТИ, ГОРИВА	44,4	3,5
6	8703	ЛЕКИ АВТОМОБИЛИ	33,0	2,6
7	9306	МУНИЦИИ, СНАРЯДИ И ДР.	19,0	1,5
8	5201	ПАМУК	16,1	1,3
9	4801	ВЕСТНИКАРСКА ХАРТИЯ	14,9	1,2
10	8701	ТРАКТОРИ	14,3	1,1
11	7213	ВАЛЦДРАТ	13,9	1,1
12	4011	ПНЕВМАТИЧНИ ТУМИ	12,7	1,0
13	7216	ЖЕЛЕЗНИ ПРОФИЛИ	11,5	0,9
14	8528	ТЕЛЕВИЗИОННИ ПРИЕМНИЦИ	11,1	0,9
15	8418	ХЛАДИЛНИ МАШИНИ	10,4	0,8
16	7601	НЕОБРАБОТЕН АЛУМИНИЙ	9,9	0,8
17	7304	СТОМАНЕНИ ТРЪБИ И КУХИ ПРОФИЛИ, БЕЗШЕВНИ	9,7	0,8
18	2844	РАДИОАКТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ И ИЗОТОПИ	9,6	0,8
19	7214	ЖЕЛЕЗНИ ПРЪТИ	9,5	0,8
20	4002	СИНТЕТИЧЕН КАУЧУК	8,8	0,7
21	8708	АВТОЧАСТИ	8,0	0,6
22	2601	ЖЕЛЕЗНИ РУДИ И КОНЦЕНТРАТИ	6,6	0,5
23	8704	ТОВАРНИ АВТОМОБИЛИ	6,2	0,5
24	7207	ПОЛУПРОДУКТИ ОТ ЖЕЛЯЗО И СТОМАНА	5,8	0,5
25	4403	НЕОБРАБОТЕН ДЪРВЕН МАТЕРИАЛ	5,6	0,4
ОБЩО ЗА 25-ТЕ ВОДЕЩИ ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ			1016,6	81,1
ОБЩО ЗА ВОДЕЩИТЕ СЕЛСКОСТОП. И ПРОМИШЛ. СТОКИ			1032,1	82,3

Таблица 9. Водещи стоки във вноса на България от страните от ОНД през 2006 г.

(млн. щ.д.)

№	КОД по КН	Описание на стоката	ВНОС	Дял
ОБЩО ВНОС			5162,9	100,0
СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ				
1	0402	МЛЯКО И СМЕТАНА, КОНЦЕНТР., ПОДСЛАДЕНИ	3,8	0,1
2	1806	ШОКОЛАДИ	2,8	0,1
3	2204	ГРОЗДОВИ ВИНА	1,5	0,0
4	0406	СИРЕНА И ИЗВАРА	1,0	0,0
5	1206	СЛЪНЧОГЛЕДОВО СЕМЕ	1,0	0,0
6	2208	СПИРТНИ НАПИТКИ	0,8	0,0
7	0303	ЗАМРАЗЕНИ РИБИ	0,7	0,0
8	1604	РИБНИ КОНСЕРВИ, ХАЙВЕР	0,6	0,0
9	0713	БОБОВИ КУЛТУРИ	0,5	0,0
10	1207	СЕМЕ ОТ ПАМУК, РИЦИН, СУСАМ, СИНАП И ДР.	0,4	0,0
11	2008	ЗАМРАЗЕНИ ПЛЮДОВЕ	0,4	0,0
12	0812	ПЛЮДОВИ ПУЛПОВЕ	0,3	0,0
13	2207	ЕТИЛОВ АЛКОХОЛ	0,3	0,0
14	1209	СЕМЕНА ЗА ПОСЕВ, СПОРИ	0,2	0,0
15	1512	СЛЪНЧОГЛЕДОВО, ПАМУЧНО, ШАФРАНОВО МАСЛО	0,2	0,0
16	1703	ЗАХАРНА МЕЛАСА	0,2	0,0
17	0404	СУРОВАТКА	0,1	0,0
18	0202	МЕСО ОТ ЕДЪР РОГАТ ДОБИТЪК, ЗАМРАЗЕНО	0,1	0,0
19	2106	ПРОТЕИНОВИ КОНЦЕНТРАТИ И ДР.	0,1	0,0
20	0809	КАЙСИИ, ЧЕРЕШИ, РАСКОВИ, СЛИВИ	0,1	0,0
21	1704	ЗАХАРНИ ИЗДЕЛИЯ БЕЗ КАКАО	0,1	0,0
22	2005	ЗЕЛЕНЧУКОВИ КОНСЕРВИ БЕЗ ОЦЕТ	0,1	0,0
23	0304	ФИЛЕТА ОТ РИБИ	0,1	0,0
24	0902	ЧАЙ	0,1	0,0
25	2301	ФУРАЖИ ОТ ЖИВОТИНСКИ ПРОИЗХОД	0,1	0,0
ОБЩО ЗА 25-ТЕ ВОДЕЩИ СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ			15,6	0,3
ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ				
1	2709	СУРОВ НЕФТ	3210,1	62,2
2	2711	ГАЗ ПРИРОДЕН И НЕФТЕН	580,0	11,2
3	2701	КАМЕННИ ВЪГЛИЩА, БРИКЕТИ	218,5	4,2
4	7207	ПОЛУПРОДУКТИ ОТ ЖЕЛЯЗО И СТОМАНА	166,3	3,2
5	7601	НЕОБРАБОТЕН АЛУМИНИЙ	144,4	2,8
6	7208	ГОРЕЩО ПЛОСКО ВАЛЦОВАНО ЖЕЛЯЗО НАД 600 ММ	93,0	1,8
7	7213	ВАЛЦДРАТ	75,1	1,5
8	8401	ЯДРЕНИ РЕАКТОРИ	69,9	1,4
9	2601	ЖЕЛЕЗНИ РУДИ И КОНЦЕНТРАТИ	43,1	0,8
10	2603	МЕДНИ РУДИ И КОНЦЕНТРАТИ	41,4	0,8
11	7209	СТУДЕНО ПЛОСКОВАЛЦОВАНО ЖЕЛЯЗО НАД 600 ММ	37,9	0,7
12	7403	РАФИНИРАНА МЕД И СПЛАВИ	33,9	0,7
13	7304	СТОМАНЕНИ ТРЪБИ И КУХИ ПРОФИЛИ, БЕЗШЕВНИ	29,9	0,6
14	7216	ЖЕЛЕЗНИ ПРОФИЛИ	19,6	0,4
15	2710	НЕФТОПРОДУКТИ, ГОРИВА	18,9	0,4
16	8704	ТОВАРНИ АВТОМОБИЛИ	17,6	0,3
17	8703	ЛЕКИ АВТОМОБИЛИ	14,2	0,3
18	7228	ПРЪТИ И ПРОФИЛИ ОТ ЛЕГИРАНИ СТОМАНИ	12,4	0,2
19	4011	ПНЕВМАТИЧНИ ГУМИ	11,4	0,2
20	4801	ВЕСТНИКАРСКА ХАРТИЯ	11,3	0,2
21	8701	ТРАКТОРИ	11,1	0,2
22	8607	ЧАСТИ ЗА Ж.П. ПОДВИЖЕН СЪСТАВ	10,8	0,2
23	2704	КОКСОВЕ И ПОЛУКОКСОВЕ	10,3	0,2
24	8605	ПЪТНИЧЕСКИ, ПОЩЕНСКИ, БАГАЖНИ ВАГОНИ	8,9	0,2
25	8708	АВТОЧАСТИ	8,5	0,2
ОБЩО ЗА 25-ТЕ ВОДЕЩИ ПРОМИШЛЕНИ СТОКИ			4898,5	94,9
ОБЩО ЗА ВОДЕЩИТЕ СЕЛСКОСТОП. И ПРОМИШЛ. СТОКИ			4914,1	95,2

Водещи групи стоки във вноса за 2006 г.:

- Водещите двадесет и пет селскостопански стоки са с нищожен дял от порядъка на 0.3 % от общия внос от страните на ОНД;

- Водещи промишлени стоки са: суров нефт, газ, каменни въглища, полупродукти от желязо и стомана, необработен алуминий, горещо плоско валцовано желязо над 600 мм, валцдрат, ядрени реактори, железни руди и концентрати, нефтопродукти и горива, железни пръти, коксове и полукоксове, и т.н. Общо водещите двадесет и пет стоки са с дял 94.9 % и са на стойност 4898.5 млн.щ.д. (табл. 9).

Важна тенденция в импорта от страните на ОНД за периода след 1990 г. е бързото намаляване на вноса на отраслите: ММП, ЕЕП и ХКП, които и

към днешна дата остават с много малък относителен дял. Тази тенденция потвърждава стремежът на българските вносители към качествени стоки.

През целия изследван период водещи в импортната структура са суровините и енергоносителите, които в края на периода достигат изключително висок относителен дял от общия внос за България. Потвърждава се вече направеното заключение за голямата зависимост на българската отраслова икономика от внос от ОНД на енергийни ресурси, суровини и материали. През последните години значителният внос на различните видове желязо е свързан с бума в строителството и сравнително пониски цени.

Таблица 10. Съкращения на имената на отраслите и други съкращения

РАСТ - Растениевъдство	ХВП - Хранително-вкусова промишленост
ЧМР - Черна металургия и рудодобив	МП - Месна промишленост
ЕТ - Електроенергия и топлоенергия	КП - Консервна промишленост
КаП - Каменовъглена промишленост	ВСП - Вино и спиртни напитки
ШП - Шивашка промишленост	ТП - Тютюнева промишленост
ТПП - Текстилна и трикотажна промишленост	ХКП - Химическа и каучукова промишленост
ММП - Машиностроителна и металообработваща промишленост	ККП - Кожарска, кожухарска и обувна промишленост
ЕЕП - Електротехническа и електронна промишленост	НГДП - нефтодобивна и газодобивна промишленост
Кор. - Коригиран	Отн. - Относителен
Вер. - Верижен	КН - Комбинирана номенклатура на митническата тарифа
ОНД - Общност на независимите държави	

Заклучение

Констатираните силно негативни тенденции в стокообмена на България със страните от ОНД, в т.ч. с Русия и Украйна са следствие от външните и вътрешни политико – икономически условия в периода 1986 - 2008 г. По-важните причини за това състояние на износа и вноса са:

1. В периода 1986-1990 г. специализацията на България по линия членството ѝ в СИВ и политическите договорености със СССР са ѝ осигурявали големи пазарни дялове. В

експортната ѝ структура присъстват значителен брой групи стоки със средна и висока добавена стойност, които осигуряват положително търговско салдо.

2. От 1991 г., с разпадането на СИВ, България започва бързо да губи специализация по отношение на традиционни производства и производства със средна и висока добавена стойност и съответни пазарни дялове.

3. След 1991 г., с нищо неоправданата рязка промяна на българската външна политика към страните от ОНД и

най-вече Русия бързо допринесе за ликвидиране на възможностите за преференциален износ към тях.

4. Българската структурна реформа започна с близо седем години закъснение и приватизацията се проведе без да бъдат привлечени чуждестранни стратегически инвеститори. По тези причини българските производства с висока и средна добавена стойност нямат достатъчна конкурентоспособност за да задържат традиционните си пазари в ОНД.

5. След така извършената приватизация, водещите производства са предимно в преработвателната промишленост, в която все още преобладаващо оборудването е от страните от ОНД. Тези факти обясняват голямата зависимост на българската отраслова икономика от внос на енергийни ресурси, суровини и материали. Тази зависимост се потвърждава и от общата експортна структура на България и голямата корелация между темповете на растеж на износа и вноса.

6. На този етап от развитието на отрасловата икономика може да се твърди, че икономическият ръст на България е силно зависим от вноса на енергийни ресурси, суровини и материали от ОНД и по-конкретно от Русия.

По какъв начин може да се преодолее изключително големия търговски дефицит в стокообмена:

- България трябва да осигури условия за развитие на промишленост с преобладаващи високотехнологични производства и по този начин значително да се намали необходимостта от внос на енергийни ресурси и суровини;

- Трябва да се насърчат традиционните български производства с висока и средна добавена стойност, които да могат конкурентно да навлизат на пазарите на ОНД и по този начин също да се намалява отрицателното търговско салдо.

До ден днешен в програмите на правителствата на България няма ясни и прагматични насоки за бързо развитие на икономиката в посока на високотехнологични и с висока добавена стойност производства. **Проблемът с изключително големия търговски дефицит със страните от ОНД и други страни не може да бъде решен, без да се направи политически консенсусна национална икономическа програма за създаване на благоприятни (конкурентни) условия за развитие на експортно ориентирани производства, бази-рани на българските традиции в това отношение и на сериозни чужди инвестиции за създаване на производства с висока добавена стойност, в т.ч. и на високо технологични производства.**

Информационни източници:

1. Интернет сайт на Българската народна банка: <http://www.bnb.bg>
2. Интернет сайт на Националния статистически институт: <http://www.nsi.bg>
3. Статистически годишници на НСИ, 1986 - 2009 г.
4. International Monetary Fund – International Financial Statistics, 1986 – 2008

ас. ИВАН ТОДОРОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

**ИНТЕГРАЦИЯТА НА НОВИТЕ СТРАНИ ЧЛЕНКИ В ЕС:
МАКРОИКОНОМИЧЕСКИ ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ПОЛИТИКИ**

**INTEGRATION OF THE NEW MEMBER COUNTRIES IN EU: MACROECONOMIC
OBJECTIVENESS AND POLICIES**

Assistant Prof. IVAN TODOROV

SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: The main features of the macroeconomic objectiveness in the process of member-countries integration into the EU are being analyzed. Recommendations have been made for the macroeconomic policies which the member countries should follow in the conditions of a global financial crisis.

Key words: macroeconomic objectiveness, macroeconomic policies, global financial crisis

1. Валутен режим и валутен курс

Номиналният ефективен валутен курс се дефинира като средно-геометрично претеглени валутни курсове на валутата на дадена страна срещу валутите на страните партньори на тази страна. Реалният ефективен валутен курс представлява средно-геометрично претеглени относителни цени (или разходи) на дадена страна и нейните търговски партньори, изразени в единна валута. Изчислява се, като номиналният ефективен валутен курс се коригира с подходящи дефлатори – ценови или разходни индекси. Реалният ефективен валутен курс (РЕВК) е измерител на ценовата или разходна конкурентоспособност на дадена икономика в сравнение с нейните основни конкуренти на международните пазари. Промените в разходната и ценовата конкурентоспособност зависят не само от динамиката на номиналния валутен курс, но също така и от динамиката на разходите и цените. Нарастване на РЕВК означава загуба на конкурентоспособност.

През периода 1999-2009 г. НСЧ като група и поотделно постепенно влошават

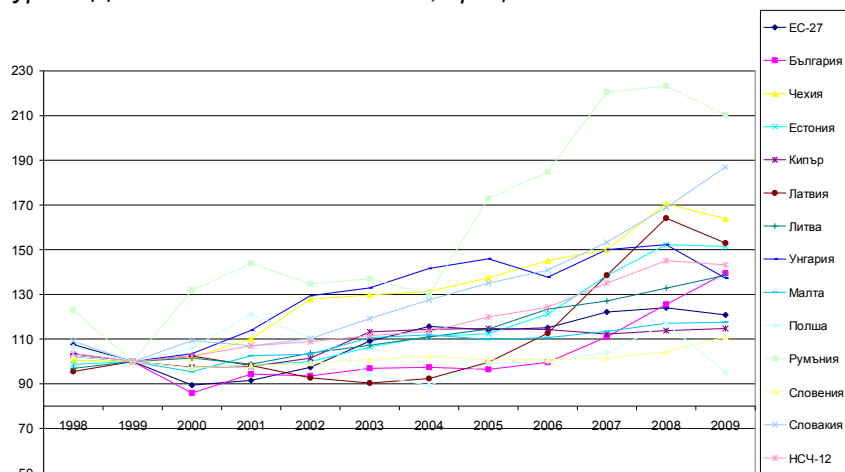
своята ценова и разходна конкурентоспособност (Фигура 1). Това влошаване е по-високо от средното за ЕС-27 (през 2009 г. стойността на РЕВК за НСЧ-12 е 143,23, а за ЕС-27 – 120,79). Единственото изключение е Полша, чиято ценова и разходна конкурентоспособност през 2009 г. се е подобрила. Валутно-курсвият режим на Полша е свободно плаване, страната не е член на ВКМ 2 и използва обезценката на своята валута като средство за преодоляване на негативните последици от глобалната криза. Страната не бърза да влезе във ВКМ 2 и да приеме еврото. Подобна на Полша валутна политика водят Чехия, Унгария, Румъния. (Таблица 1, Фигура 2). За периода 2008-2009 г. полската злота се е обезценила с 23% спрямо еврото, унгарският форинт – с 11,4%, румънската лея – с 15,13%, а чешката крона – с 5,96%. За разлика от тях България, Естония, Латвия и Литва поддържат почти неизменно равнище на своите валутни курсове поради спецификата на валутнокурсните си режими.

Таблица 1. Валутнокурсови режими в НСЧ към месец май 2010 г.

	Валутнокурсов режим	Членство във ВКМ 2
България	Паричен съвет	Не
Чехия	Дирижирано плаване спрямо еврото	Не
Естония	Член на ВКМ 2 (от юни 2004)	Да
Латвия	Член на ВКМ 2 (от май 2005)	Да
Литва	Член на ВКМ 2 (от юни 2004)	Да
Унгария	Фиксиране към еврото с граници на колебание $\pm 15\%$	Не
Полша	Свободно плаване	Не
Румъния	Дирижирано плаване	Не

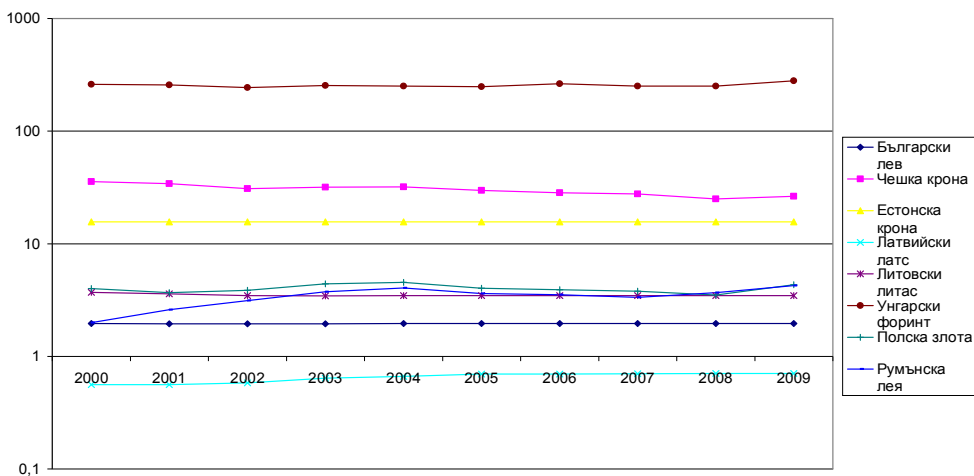
Източник: Конвергентните доклади на ЕЦБ

Фигура 1. Динамика на РЕВК на НСЧ, процент от ЕС-27=100%

Източник: Eurostat

Фигура 2. Динамика на валутите на НСЧ спрямо ежото/еврото, единица национална валута за 1 ЕКЮ(ЕВРО)

Източник: Eurostat

Валутите на НСЧ, които не членуват във ВКМ 2, бяха повлияни по различен начин от глобалната криза. Повечето от тях останаха стабилни през първата половина на 2008 г., докато чешката крона и унгарският форинт ревалоризираха и достигнаха рекордно високи паритети спрямо еврото. След октомври 2008 г. в резултат на кризата полската злота, унгарският форинт, румънската лея и в по-малка степен чешката крона бързо и силно девалвираха. Една от причините за това бе, че повечето от валутите на НСЧ станаха обект на силни спекулативни атаки по време на глобалната криза.

Кризата оказва косвено влияние върху икономиките на НСЧ по няколко канала: финансов, търговски, доверие на инвеститорите и валутен курс. Намаленият приток на капитали от чужбина доведе до девалвация на валутите на страните без паричен съвет. В условията на криза защитата на националните валути от силна девалвация се превръща в непосредствена цел на ЦБ, действащи в режим на плаващ валутен курс.

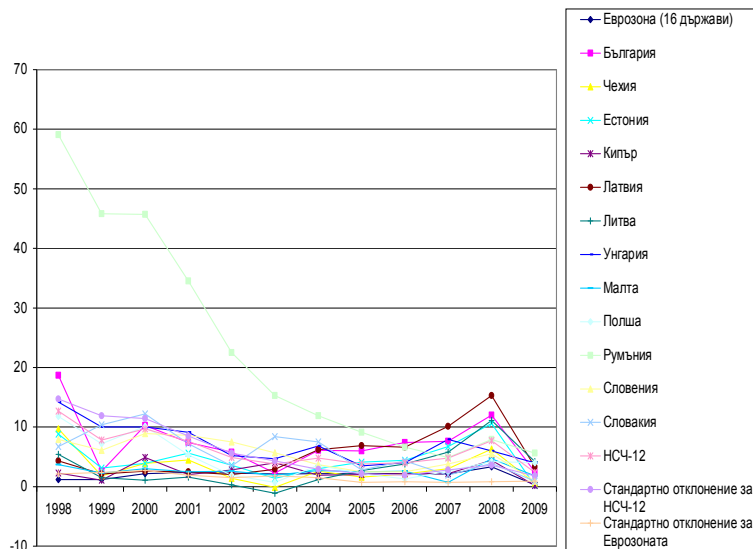
През ноември 2008 г. Полша приема план за въвеждане на еврото до 2012 г. и

влизана във ВКМ 2 през 2009 г., но този план се проваля не само поради икономически трудности в резултат на кризата, но и поради политически проблеми, тъй като въвеждането на еврото изисква промяна на полската конституция. Чехия планира да приеме еврото през 2013-2015 г., Латвия през 2014, Литва през 2011-2012. Румъния иска да влезе във ВКМ 2 до 2012, като преди кризата основният проблем на страната е инфлационният критерий, а в резултат на кризата основните опасения се пренасочиха към бюджетния дефицит.

2. Ценова динамика

През периода 1998-2009 средните стойности на ХИПЦ за НСЧ-12 винаги са по-високи от тези за Еврозоната (Фигура 3). Причината за това е естественият процес на сближаване на ценовите равнища между НСЧ и Еврозоната. Стойностите на стандартното отклонение на ХИПЦ инфлацията за НСЧ неизменно са по-високи от тези за Еврозоната, което значи, че рискът от инфлация е по-висок в НСЧ като група, отколкото в Еврозоната.

Фигура 3. Годишно процентно изменение на ХИПЦ

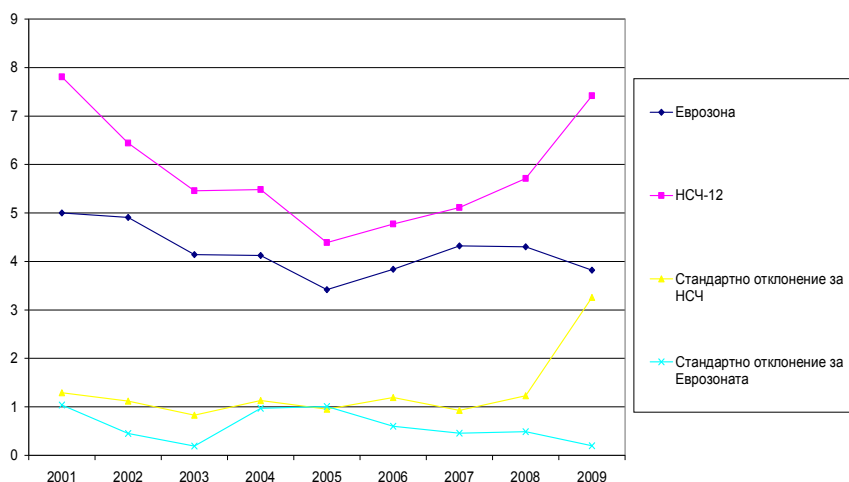
Източник: Eurostat

Като цяло преди избухването на кризата във всички НСЧ се наблюдава нарастване на инфлацията през 2008 г., а Словакия е единствената НСЧ с инфлация под референтната стойност. Нарастването на инфлационния натиск в НСЧ е причинено от вътрешни и външни фактори. Сред вътрешните фактори могат да се открият по-високото индивидуално потребление, недостигът на работна сила, приспособяването на администрираните цени и косвените данъци, а сред външните – нарастването на цените на храните и енергоносителите. През първата половина на 2009 г. инфлацията във всички НСЧ се запазва над референтната стойност, въпреки че спада поради неблагоприятната икономическа конюнктура. Причината за това е по-големия спад на референтната стойност в сравнение с инфлацията в НСЧ в резултат на кризата. Критерият за инфлацията остава недостижим за повечето НСЧ и в условията на криза.

3. Дългосрочни лихвени проценти

По правило дългосрочните лихвени проценти са по-високи за НСЧ като група, отколкото за Еврозоната (Фигура 4). Традиционно лихвеният риск е по-висок за НСЧ като група, отколкото за Еврозоната (средната и стандартното отклонение за НСЧ са по-високи от тези за Еврозоната). Въпреки че до 2008 г. НСЧ не превишават референтната стойност за средните дългосрочни лихвени проценти (с изключение на Унгария и Румъния), през 2008 г. Латвия, Естония и Полша не успяват покрият лихвения критерий. Едно възможно обяснение за това е, че дългосрочното движение на лихвените проценти е силно повлияно от нарасналите страхове за по-високи бюджетни дефицити, за икономическа и политическа нестабилност и от намалялата склонност да се поема риск през период на икономическа криза.

Фигура 4. Динамика на дългосрочните лихвени проценти в НСЧ и Еврозоната

Източник: Eurostat

4. Бюджетно салдо

От 1998 до 2003 г. НСЧ като група имат проблеми с покриването на кри-

терия за бюджетен дефицит - средната стойност за НСЧ е по-висока от референтната (Фигура 5). Обяснението за това е бавният напредък в консолидацията на публичните финанси на НСЧ през периода 1998-2003. От 2004 до 2008 г. НСЧ като група значително подобряват изпълнението за критерия за бюджетен дефицит, като средната стойност е под референтната. Възможните обяснения за това са положителните ефекти от еврочленството, постоянството на НСЧ в извършваните от тях реформи и регистрирания през тези години икономически растеж, довел до по-високи бюджетни приходи. През този период средните стойности за НСЧ са близки до тези за Еврозоната. През 2009 г. под влияние на глобалната финансова криза НСЧ претърпяват фискален шок и средната стойност на бюджетния дефицит за групата рязко се влошава, но това важи в още по-голяма сила за Еврозоната. Разсейването е по-високо за Еврозоната, отколкото за НСЧ като цяло, което значи, че рискът от фискални шокове е по-голям за Еврозоната, отколкото за НСЧ като група.

Докато преди световната финансова криза най-трудният за изпълнение от НСЧ Маастрихтски критерий беше инфлационният, по време на кризата основните опасения в повечето НСЧ са свързани с критерия за бюджетен дефицит. През 2008 г. критерият за бюджетен дефицит не се покрива от Литва, Латвия, Унгария, Полша и Румъния, въпреки че през 2007 г. само Унгария не успява да го покрие. Въпреки това НСЧ имат по-добро бюджетно салдо от много страни членки на Еврозоната. Монетарните критерии са изключително важни за постигането на стабилност във фискалната сфера, тъй като те могат да затруднят или да улеснят покриването на критерия за бюджетен дефицит. В условията на криза таргетирането на валутния курс може

да се окаже по-добра стратегия за изпълнение на критерия за бюджетен дефицит от таргетирането на инфлацията, тъй като последното може значително да влоши бюджетното салдо. Това се случи с Румъния, чийто бюджетен дефицит се превърна в проблем от 2008 г. поради възприетата от страната политика на активно таргетиране на инфлацията.

Концентрацията върху изпълнението на критерия за бюджетен дефицит води до макроикономическа политика, която максимизира принципа на субсидиарността. Всяко макроикономическо решение, което влияе на присъединяването на НСЧ към Еврозоната, остава в техни ръце и не се влияе от политически решения, вземани извън НСЧ. Това им позволява да извършват нужните корекции във фискално-бюджетната област в случай на нужда. В същото време, въпреки че фискално-бюджетните индикатори демонстрират силни отклонения, при оценката на стабилността на публичните финанси (бюджетен дефицит и държавен дълг) на НСЧ е важно да се отчитат икономическата база, производственият потенциал, конкурентно-способността и инфраструктурата на тези страни.

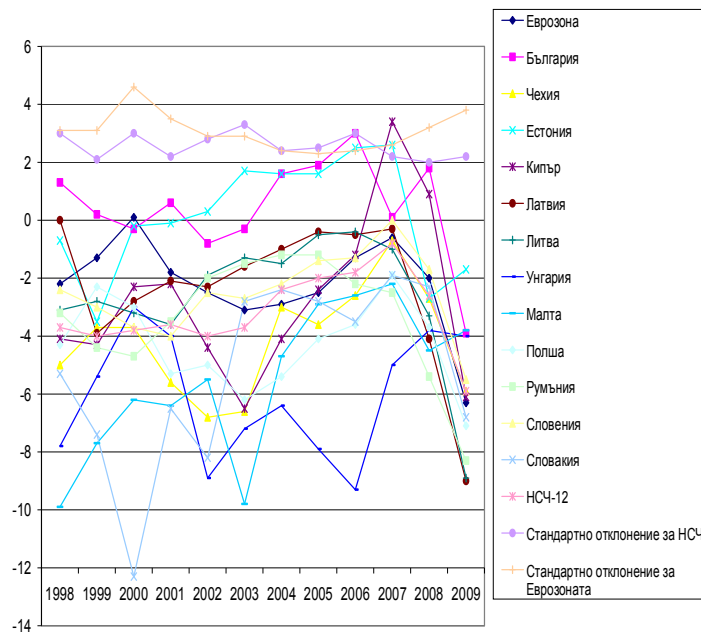
5. Държавен дълг

НСЧ като група изпълняват по-добре критерия за държавен дълг като процент от БВП, отколкото държавите от Еврозоната, през целия период 1998-2009 г. (Фигура 6).

Този факт може да се обясни с последователната политика на НСЧ за постигане на устойчивост в областта на публичните финанси. Държавният дълг на всички НСЧ по време на финансовата криза нараства поради нарастването на бюджетния дефицит и операции като банкова рекапитализация и кредитиране на частни компании. Единствената НСЧ, която не покрива критерия за държавен дълг, е Унгария.

БВП

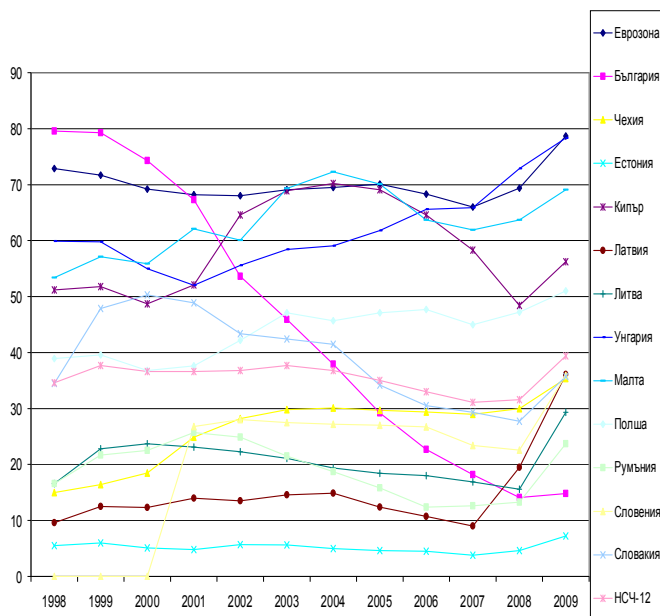
Фигура 5. Динамика на бюджетните салда в НСЧ и Еврозоната, процент от

Източник: Eurostat

БВП

Фигура 6. Динамика на държавния дълг в НСЧ и Еврозоната, процент от

Източник: Eurostat

По-голямата част от унгарския държавен дълг е към чуждестранни кредитори и деноминиран в чужда валута. Обезценката на форинта спрямо еврото и песимистичните прогнози за икономическия растеж на Унгария водят до нарастване на държавния дълг на Унгария и до задържането на този показател на високи нива.

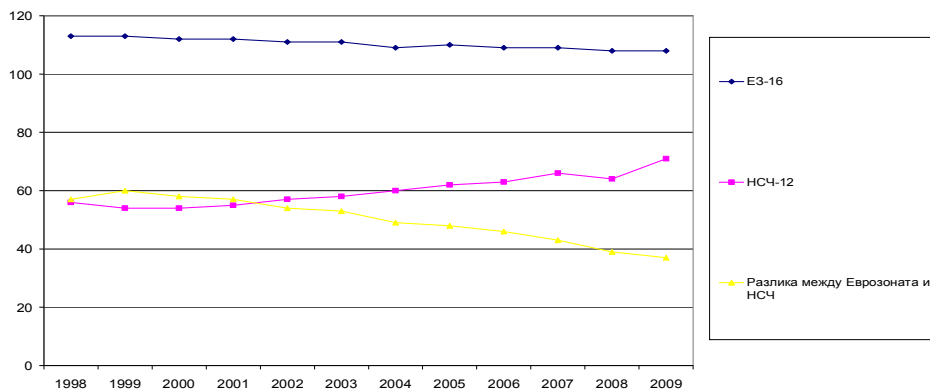
Като цяло процесът на покриване на критериите за номинална конвергенция от НСЧ се усложни и затрудни в условията на финансовата криза: смекчаването на инфлационния натиск е по-малко от очакваното, бюджетното салдо се влошава, а валутно-курсовата стабил-

ност е застрашена от силни колебания на валутния курс на валутите на страните с плаващ валутен курс.

6. Икономическа динамика

Наблюдава се постепенно сближаване на БВП на глава от населението между НСЧ и Еврозоната (Фигура 7). Докато през 1998 г. Еврозоната има 2 пъти по-висок БВП на глава от населението от средния за НСЧ (113% срещу 56% от БВП на глава на ЕС-27), то през 2009 г. разликата се е стопила от 57% на 37%. НСЧ като са наваксвали средно по 1,8% от БВП на глава на ЕС-27 на година.

Фигура 7. БВП на глава от населението в НСЧ и Еврозоната, процент от БВП на глава на ЕС-27

Източник: Eurostat

През целия период 2000-2009 г. ръстът на реалния БВП е по-висок средно за НСЧ, отколкото за Еврозоната (Фигура 8). Този факт би могъл да се обясни с т.нар. догонващо икономическо развитие, при което по-слабо развити икономики като НСЧ постепенно наваксват изоставането си спрямо по-развити икономики, каквито са членките на Еврозоната. Високият ръст на БВП в НСЧ се дължи предимно на масирания приток на ПЧИ и повишаването на производителността на труда.

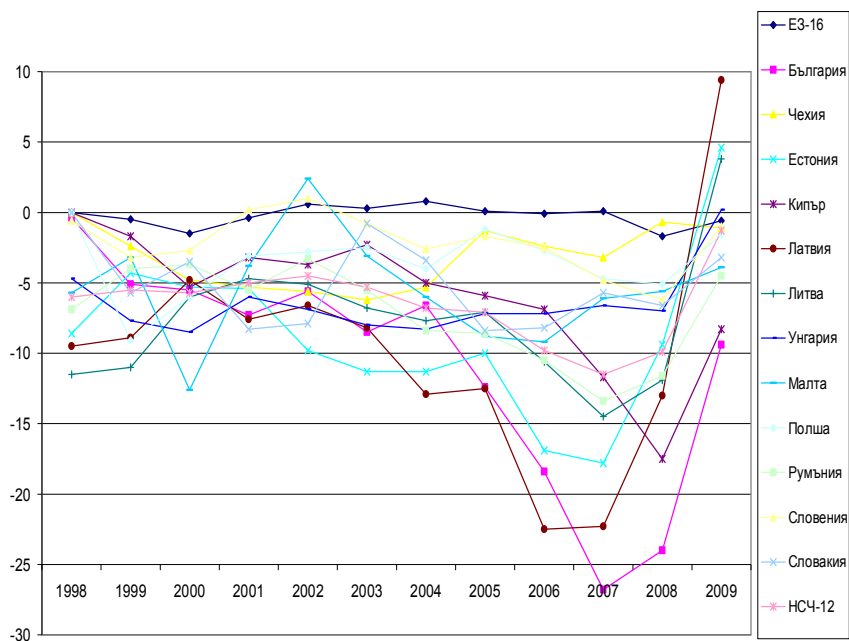
По-ниското стандартно отклонение за Еврозоната показва, че по време на криза рискът от спад на БВП е по-нисък за Еврозоната, отколкото за НСЧ като група. Възможни обяснения за това са по-високата синхронизация на икономическите цикли в държавите членки на Еврозоната в сравнение с НСЧ и използването на обща монетарна политика от държавите членки на Еврозоната за преодоляване на последиците от икономическата криза.

Фигура 8. Ръст на реалния БВП спрямо предходната година, проценти

Източник: Eurostat

Фигура 9. Дефицит по ТС на ПБ, процент от БВП

Източник: Eurostat

7. Платежен баланс

Хроничният дефицит по текущата сметка на платежния баланс е един от най-големите макроикономически проблеми на НСЧ (Фигура 9). Докато страните от Еврозоната имат сравнително изравнена текуща сметка, средният пасив на НСЧ по нея в определени години е близо 10% от БВП. В условията на глобалната финансова криза, поради рязкото съкращаване на вътрешното търсене и вноса, дефицитът по ТС на ПБ на НСЧ през 2009 г. пада до 1,3% от БВП. Наблюдава се интересна законо-мерност между вида на валутния режим и салдото по ТС на ПБ. Дефицитът по ТС на ПБ като процент от БВП е най-нисък в НСЧ, които не са членове на ВКМ 2 – Чехия, Унгария, Полша. Страните във ВКМ 2 (Балтийските страни) имат по-висок дефицит по ТС на ПБ като процент от БВП. НСЧ с режим на фиксиран валутен курс имат по-висок дефицит по ТС на ПБ от НСЧ с плаващ валутнокурсен режим. Теоретичното обяснение на този факт е, че гъвкавият валутен курс абсорбира външните шокове, какъвто е например дефицитната текуща сметка, и помага на националната икономика по-лесно да се приспособи към тях – например чрез девалвация на националната валута, която стимулира износа и намалява вноса.

Световната финансова криза намали вътрешното търсене, което резултира в спад на дефицита по ТС на НСЧ. Въпреки спада на този дефицит, неговото финансиране в условията на криза стана проблематично поради

отлива на капитали от НСЧ и нежеланието на чуждестранните инвеститори да останат на пазари с по-висока степен на риск. На много от НСЧ се наложи да използват златно-валутните си резерви, за да финансират дефицита не само по текущата, но и по финансовата сметка на платежния си баланс. Дефицитът по финансовата сметка се дължи най-вече на намаляването на притока на ПЧИ в НСЧ.

8. Отраслова структура на brutната добавена стойност

Структурата на brutната добавена стойност по сектори на икономиката е важна за оценяване на степента на структурна конвергенция. Ако тази структура се различава в международен план, секторните смущения могат да генерират асиметрични странови смущения. Разликите в състава на brutната добавена стойност създават асинхронни цикли на отделните национални стопанства, тъй като секторите имат различни циклични свойства и реагират по различен начин на едни и същи монетарни мерки.

Структурите на brutната добавена стойност и заетостта са тясно свързани с фазата на икономическо развитие. Повисокото ниво на развитие традиционно се свързва с по-малък дял на селското стопанство и по-голям дял на услугите, докато делът на промишлеността обикновено е в обратна U-образна зависимост с brutната добавена стойност на глава от населението, като първо расте, а после намалява.

Таблица 2. Брутна добавена стойност по базисни цени (% от общата брутна добавена стойност)

	Селско стопанство		Индустрия		Строителство		Услуги	
	1997	2007	1997	2007	1997	2007	1997	2007
Еврозона	2,8	1,9	22,7	20,4	5,7	6,5	68,7	71,1
НСЧ	8,1	3,9	25,8	23,0	6,0	7,4	60,1	65,7
Еврозона - НСЧ	- 5,3	- 2,0	-3,1	-2,6	-0,3	-0,9	8,7	5,4

Източник: Europe in figures. Eurostat yearbook 2009

Таблица 2 показва дяловете на четири сектора (селско стопанство, индустрия, строителство и услуги) в brutната добавена стойност на НСЧ и Еврозоната за 1997 и 2007 г. Във всички сектори се наблюдава намаляване на разликата между Еврозоната и НСЧ през 2007 спрямо 1997 г. Разликата в дела на услугите в общата brutтна добавена стойност между Еврозоната и НСЧ за 10 години се е стопила с 3,3% (8,7% през 1997 г. спрямо 5,4% през 1997 г.) Налице е и значително намаление на дела на селското стопанство в brutната добавена стойност НСЧ от 8,1% на 3,9%. В индустрията и строителството статуквото се е запазило без големи изменения.

Анализът на структурата на БДС сочи, че е налице процес на структурно сближаване между НСЧ и Еврозоната, като НСЧ постепенно навакват изоставането в икономическото си развитие спрямо Еврозоната.

9. Парична политика

Всички НСЧ, независимо от възприетата от тях стратегия за парична политика, бележат положително икономическо развитие преди избухването на световната финансово-икономическа криза. Икономическият им ръст преди кризата е изключително силен, движен от притока на чуждестранен капитал и излишъка на търсенето на пазарите за стоки и услуги. Този излишък породил редица негативни ефекти като повишен дефицит по текущата сметка на платежния баланс, по-висок външен дълг, по-бързо нарастване на заплатите в сравнение с производителността на труда, по-висока инфлация. НСЧ, които използвали обвързано с еврото таргетиране на инфлацията, успели частично да намалят инфлацията си.

След избухването на глобалната криза монетарната политика на НСЧ, които таргетират валутния курс, претър-

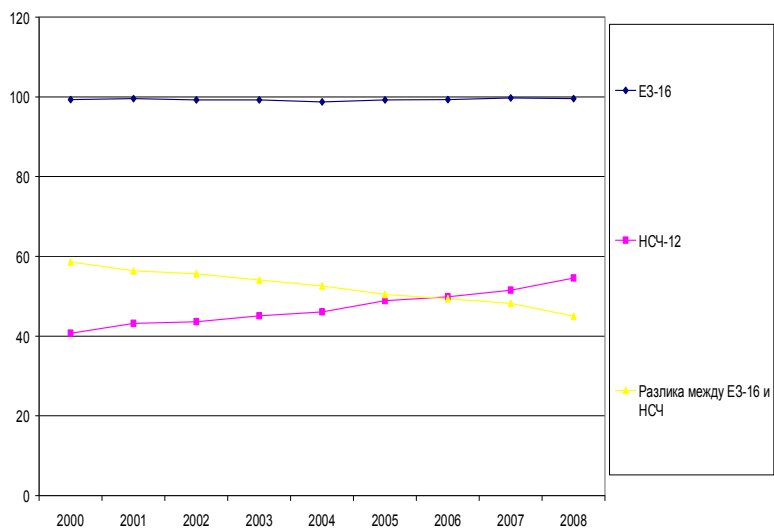
пя промяна. Тази политика станала по-малко рестриктивна не толкова по отношение на лихвените проценти, а по отношение на изискванията за задължителните минимални резерви. Промяната настъпи в средата на 2008 г. в условията на променен баланс между риска от инфлация и риска от рецесия. Ако до средата на 2008 г. монетарната политика била рестриктивна поради опасенията от нарастване на инфлацията, то след това централните банки постепенно разхлабиха рестрикциите чрез намаляване на лихвените проценти и изискванията за ЗМР. Целта на намаляването на лихвените проценти и изискванията за ЗМР била осигури излишък от ликвидни средства на банковата система, които чрез кредити да бъдат пренасочени към населението и фирмите.

В условията на глобална финансова криза монетарната политика на НСЧ трябва да отчита прогнозите за развитието на реалната икономика. По-ниската инфлация и спадът на икономическата активност изискват допълнително намаляване на лихвените проценти и по-добро синхронизиране на лихвената политика на НСЧ с тази на ЕЦБ. Намаляването на лихвените проценти трябва да много добре премерено, тъй като прекалената им редукция може да причини обезценяване на валутите на страни без паричен съвет. Монетарната политика на НСЧ трябва да е съобразена не само с изпълнението на инфлационния критерий, но и да създава предпоставки за създаване и запазване на дългосрочна финансова стабилност.

10. Производителност на труда

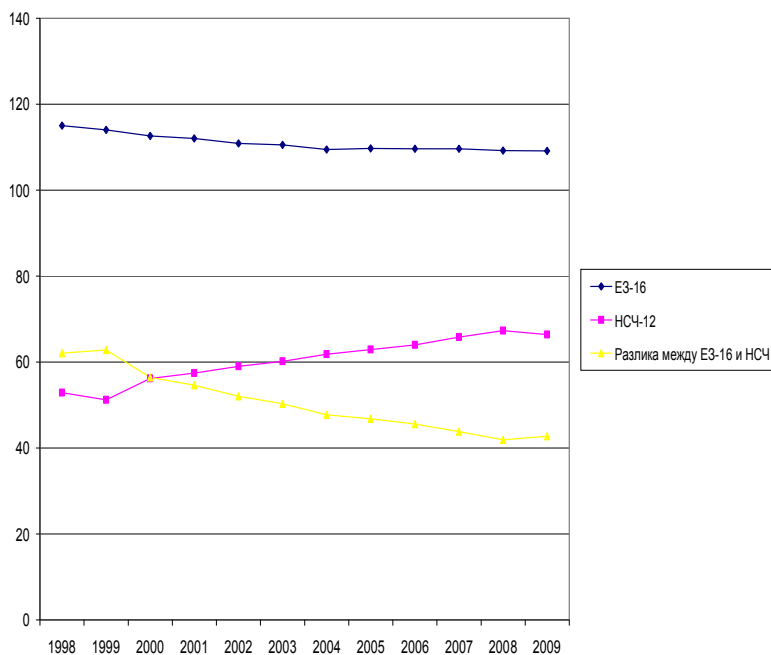
През 2000 г. производителността на труда на работен час в НСЧ като група е повече от два пъти по-ниска от средната за Еврозоната - 99,3% срещу 40,7% от производителността на ЕС-15 (Фигура 10).

Фигура 10. Производителност на труда на работен час в процент от ЕС-15

Източник: Eurostat

Фигура 11. Производителност на труда на нает работник в процент от производителността от ЕС -27

Източник: Eurostat

През 2009 г. числата са съответно 99,7% и 51,5%. За 9 години НСЧ са наваксали спрямо Еврозоната изоставане в размер на 10,4% от производителността на ЕС-15. Подобни тенденции личат и от данните за производителността на труда на един нает работник (Фигура 11). Намаляването на разликата в производителността на труда между страните от Еврозоната и НСЧ би могла да се обясни с цялостния процес на либерализация и реструктуриране на икономиките на НСЧ – нарастване на дела на частния сектор, засилване на конкуренцията, навлизане на чуждестранни инвестиции и технологични иновации, повишаване качеството на работната сила и др.

11. Сравнително равнище на цените

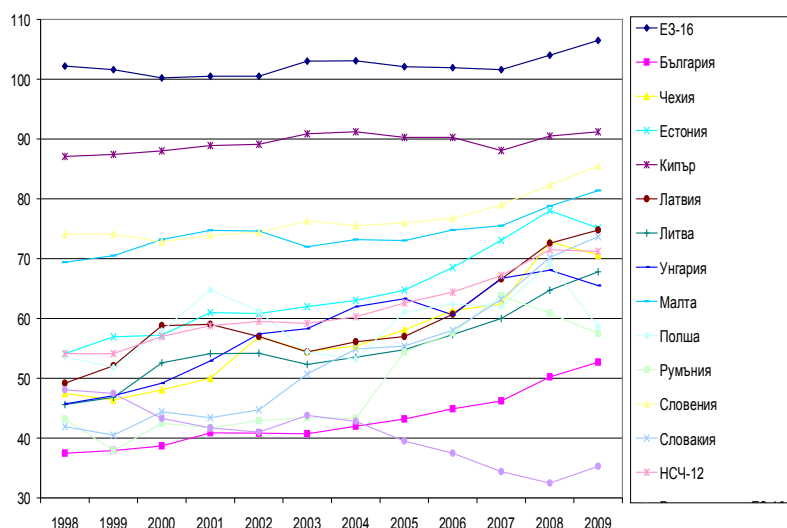
През 1998 г. средното ценово равнище за НСЧ като група е около половината от това в Еврозоната – 54,1% срещу 102,2% от ценовото равнище на ЕС-27. През 2009 г. числата са съответно 106,5 и 71,2. За 11 години НСЧ са наваксали 12,8% от ценовото си изоставане спрямо Еврозоната. В ход е

естествен процес на сближаване на ценовите равнища между НСЧ и страните от Еврозоната, който е част от цялостния процес на намаляване на разликите в икономическото развитие между двете групи страни.

12. Независимост на централната банка и провеждане на паричната политика

Юридическата независимост на централната банка и съответствието с операционната рамка на ЕЦБ са формални изисквания за приемане на единната валута. Европейската комисия и Европейската централна банка наблюдават прогреса в тази област в своите Доклади за сближаване, осигурявайки подробна информация за степента и начина, по който съответните клаузи на Маастрихтския договор са отразени в националното законодателство и статута на централната банка. Докладите за сближаване са най-пълните публикувани източници за оценка на правната конвергенция на централните банки на НСЧ.

Фигура 12. Сравнителни ценови равнища, процент от ЕС-27

Източник: Eurostat

Таблица 3. Индекси за правна конвергенция на ЦБ на НСЧ (в процент от общата юридическа конвергенция)*

	Кипър	Чехия	Естония	Латвия	Литва	Унгария	Малта	Полша	Словакия	Словения
Независимост на ЦБ										
A: Цели и решения	96.8	87.3	87.3	87.3	96.8	87.3	96.8	84.1	87.3	87.3
B: Монетарно финансиране	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	86.7	93.3	86.7	86.7	100.0
Интеграция в ЕСЦБ										
C: Валутни операции	72.2	69.4	69.4	69.4	52.8	50.0	38.9	38.9	66.7	83.3
D: Монетарни операции	57.1	57.1	42.9	71.4	42.9	42.9	42.9	28.6	28.6	52.4
E: Банкноти и монети	0.0	8.3	25.0	0.0	25.0	25.0	0.0	0.0	8.3	25.0
F: Финансови клаузи	100.0	80.0	73.3	60.0	100.0	80.0	80.0	80.0	60.0	100.0
G: Други въпроси	71.4	78.6	64.3	75.0	71.4	81.0	76.2	77.4	73.8	100.0
Общ индекс	78.5	75.5	71.2	74.2	76.6	72.6	72.6	66.4	68.3	83.9

* Изчислени чрез точкуване на юридическата съвместимост на ЦБ на НСЧ по следната схема: 3 точки за напълно съвместима клауза; 2 точки за клаузи, изискващи пояснение; 1 точка за несъвършена клауза; 0 точки за несъвместими клаузи.

Източник: *Economic and Monetary Integration of the New Member States*. ECB Occasional Paper Series No. 36/September 2005

На базата на Доклада за сближаване на ЕК за 2004 г. са изчислени обобщени индикатори за правната и операционна конвергенция на централните банки на НСЧ (Таблица 3).¹ Индексите са изразени в проценти (стойност 100

означава пълна адаптация, а стойност 0 – никаква адаптация). Конвергенцията в областта на независимостта на ЦБ е почти завършена. Индексът “Цели и решения” е свързан с начина на вземане на решенията относно монетарната политика, критериите, на които те се базират, и личната независимост на гуверньора и управителния съвет на ЦБ. “Монетарно финансиране” касае изискването централната банка да не финансира публичния сектор с монетарни средства. Стойността и на двата индекса е над 80%, често достига до 100%.

“Интеграция в ЕСЦБ” се отнася до съответствието на оперативната и административна рамка на ЦБ с ЕСЦБ. В тази техническа област прогресът е по-малък, отколкото при независимостта на ЦБ. Ако се изключи „Банкноти и монети”,

¹ Economic and Monetary Integration of the New Member States, ECB Occasional Paper Series No. 36/September 2005

където не се изисква участието на всички централни банки, областите с по-малък напредък са тези, свързани с монетарните операции (т.е. готовност за

участие в операциите на открития пазар на ЕСЦБ) и валутните операции. Все пак като цяло напредъкът в повечето ключови области е значителен.

Таблица 4. Проблемни области в юридическата конвергенция на НСЧ към 2004 г.

	Проблемни области
Чехия	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата; Конфиденциалност
Естония	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Кипър	Правна интеграция в Евросистемата
Латвия	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Литва	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Унгария	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Малта	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Полша	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Словения	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Словакия	Правна интеграция в Евросистемата

Източник: ECB Convergence Report 2004

Таблица 5. Проблемни области в юридическата конвергенция на НСЧ към месец декември 2006

	Проблемни области
Чехия	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Естония	Правна интеграция в Евросистемата
Кипър	Независимост на ЦБ
Латвия	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Унгария	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Малта	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Полша	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Словакия	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата

Източник: ECB Convergence Report December 2006

Таблица 6. Проблемни области в юридическата конвергенция на НСЧ към месец май 2008

	Проблемни области
България	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Чехия	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Естония	Правна интеграция в Евросистемата
Латвия	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Литва	Няма
Унгария	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Полша	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Румъния	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Словакия	Няма

Източник: ECB Convergence Report May 2008

Таблица 7. Проблемни области в юридическата конвергенция на НСЧ към месец май 2010

	Проблемни области
България	Независимост на ЦБ; Забрана за монетарно финансиране; Правна интеграция в Евросистемата
Чехия	Независимост на ЦБ; Конфиденциалност; Забрана за монетарно финансиране; Правна интеграция в Евросистемата
Естония	Забрана за монетарно финансиране; Правна интеграция в Евросистемата
Латвия	Независимост на ЦБ; Правна интеграция в Евросистемата
Литва	Независимост на ЦБ
Унгария	Независимост на ЦБ; Забрана за монетарно финансиране; Правна интеграция в Евросистемата
Полша	Независимост на ЦБ; Забрана за монетарно финансиране; Правна интеграция в Евросистемата
Румъния	Независимост на ЦБ; Забрана за монетарно финансиране; Правна интеграция в Евросистемата

Източник: ECB Convergence Report May 2010

Отвъд тези формални и технически изисквания е важно дали ЦБ на НСЧ притежават други характеристики, които могат да улеснят гладката им интеграция в механизма за осъществяване на паричната политика на Еврозоната. Понякога правните разпоредби могат да се окажат подвеждащи или недостатъчни за пълно разбиране на реалния институционален статус или на фактическата независимост на ЦБ.¹ Да се прозре отвъд правните разпоредби не е лесно. Тъй като поддържането на ценова стабилност в средносрочен план е ключова цел в политиката на ЕЦБ, е важно да се знае дали фактически провежданата от ЦБ на НСЧ парична политика е съвместима с тази цел. Изследването на действителното поведение на централните банки е един начин да се провери дали техните предпочитания относно целите на политиката са сходни. Правилата за вземане на монетарни решения се влияят както от предпочитанията, които централните банки имат относно резултатите от политиката, така и от механизма за трансмисия на паричната политика.

Предпочитанията към основните цели на паричната политика в Унгария, Чехия и Полша са съвместими с ангажмента на ЕЦБ за ценова стабилност.²

Таблицы 4, 5, 6 и 7 проследяват проблемните области в юридическата конвергенция на НСЧ в периода 2004-2010 г. Най-проблемните области са независимостта на централната банка и правната интеграция в Евросистемата. По-малко проблемни области са конфиденциалността и забраната за монетарно финансиране. В останалите области проблеми не се наблюдават.

13. Макроикономическата политика на НСЧ и интеграционният процес в условията на глобална икономическа криза

През 2008 и 2009 г. процесът на наваксване на изоставането на НСЧ от развитите страни в ЕС бе нарушен. Спадът на икономическата активност спря конвергенцията на НСЧ към ЕС-15. Намалването на БВП на повечето НСЧ надвиши свиването на БВП на Еврозоната с повече от 2%, като при Унгария това намаление бе над 6%, а в Балтийските държави то придоби двуци-

¹ De Haan, J., Eijffinger, S. and Waller, S. (2004): The European Central Bank: Credibility, Transparency, and Centralization, MIT Press.

² Economic and Monetary Integration of the New Member States, ECB Occasional Paper Series No. 36/September 2005

френи измерения. Възстановяването през 2010 бе скромно, вероятно то ще бъде умерено и през 2011 г., което означава, че глобалната криза ще забави процеса на реална конвергенция най-малко с три-четири години.

Глобалната икономическа криза затрудни и усложни изпълнението на Маастрихтските критерии от НСЧ. Възниква въпросът дали тези критерии трябва да се запазят непроменени или да бъдат преразгледани в посока на тяхното облекчаване. Облекчаването на конвергентните критерии крие различни рискове. То би могло да подкопае световното доверие в европейската валута, да задълбочи макроикономическите различия в Еврозоната и би противоречало на досега договорените условия за членство в Еврозоната. Решението би трябвало да се търси в ускоряване на приемането на НСЧ във ВКМ 2. Присъединяването към ВКМ 2 води до стабилизиране на валутния курс, до провеждането на прозрачна и предвидима макроикономическа политика. Престоят във ВКМ 2 би следвало да бъде съкратен, тъй като той не премахва валутнокурсовите сътресения и би могъл да се окаже противоположен за макроикономическата стабилност на НСЧ. Намалването на срока на задължителния двугодишен престой във ВКМ 2 би било в полза на НСЧ, без да повлияе на икономическата стабилност на Еврозоната.

Приемането на еврото е изгодно за НСЧ, тъй като елиминира валутния риск и намалява търговските разходи на фирмите, стабилизирайки икономиката. Важно е при какъв валутен курс се осъществява въвеждането на еврото. Ако при въвеждането на еврото валутите на НСЧ бъдат подценени, цените в НСЧ ще нараснат, но не и заплатите. Централните банки вече няма да могат да определят валутния курс и инфлацията ще стане трудна за контролиране.

Засилването на световната финансова криза през есента на 2008 г. постави допълнителни предизвика-

телства пред монетарната политика на повечето страни от ЕС, нечленуващи в Еврозоната. Някои от тях се сблъскаха с ликвидни проблеми на междубанковите пазари и напрежение на валутните пазари. Реакциите на националните централни банки към тези предизвикателства варираха в зависимост от съществуващите в отделните страни икономически условия и възприети рамки на монетарната политика.

Страните с фиксиран валутен курс (Балтийските държави и България) могат при подобряване на световната икономическа конюнктура, при разумна фискална и достатъчно рестриктивна монетарна политика да се надяват на покриване на Маастрихтските критерии и на влизане в Еврозоната.

Страните, използващи таргетиране на инфлацията, би трябвало да провеждат монетарна политика, удовлетворяваща едновременно две условия – улесняване на икономиката да излезе от рецесията и подпомагане на процеса на приемане на еврото. Основна цел на подобна политика трябва да бъде поддържане не само на ценова, но и на финансова стабилност. Забавянето на икономическата активност доведе до бърза дефлация в тези държави въпреки инфлационния натиск на ниските лихвени проценти, поддържани от централните банки.

При изготвянето и прилагането на паричната политика ЦБ на НСЧ трябва да оценят ефектите от забавянето на икономическата активност, причиняващи дефлация и ефектите от по-високата нестабилност на националните валути, които могат да доведат до инфлация. Зависимостта от външната среда, от ситуацията на икономиките в Западна Европа подчертават значението не само на макроикономическите политики на НСЧ, но и на мерките, предприети от техните партньори в Западна Европа за облекчаване на ефектите от глобалната криза. Тези мерки могат да окажат положително или отрицателно въздействие върху икономиките на НСЧ.

Поради огромната зависимост на икономиките на НСЧ от техните партньори в Западна Европа националната монетарна политика на НСЧ не би била достатъчно ефективна, ако не е подкрепена с адекватна фискална политика и политика на доходите.

Пътят към еврото на НСЧ, таргетиращи инфлацията, е много по-сложен от този на НСЧ, таргетиращи валутния курс. Страните, таргетиращи инфлацията, напълно промениха своята монетарна стратегия, преминавайки от свободно плаващ към контролирано плаващ валутен курс. Силната нестабилност на националните валути на НСЧ по време на кризата отново повдигна въпроса за ролята на плаващия валутен курс като абсорбатор или генератор на външни шокове за националната икономика. При независима монетарна политика и плаващ валутен курс ЦБ могат да променят номиналния валутен курс, но това не означава, че те могат да постигнат значителна промяна на реалния валутен курс.

Типът на валутнокурсния режим (фиксиран или плаващ) влияе на процеса на ценова конвергенция. При фиксиран валутен курс ценовата конвергенция се постига чрез по-високо ниво на инфлацията. При плаващ валутен курс ценовата конвергенция става чрез номинална ревалоризация, по-висока инфлация или съчетание от двете.

Необходимостта от значителна дефлация например кара Румъния да избере таргетирането на инфлацията като стратегия за монетарна политика през лятото на 2005 г. Финансовата криза повиши нестабилността на паричните и валутните пазари в страната, което допълнително допринесе за забавяне на икономическата активност. По-ниското външно финансиране и наличието на големи външни дисбаланси предизвикаха обезценяване на румънската лея, което повиши инфлацията и изисква по-високи лихвени проценти. Финансовата система, чувствителна към значителното обезценяване

на леята и по-високите лихвени проценти, се превърна в пречка за икономическия растеж и заплаха за стабилността на целия финансов сектор в страната. При тези условия поддържането на ценовата стабилност би могло да застраши дългосрочната финансова стабилност на страната.

Тъй като ниската и стабилна инфлация стимулира устойчивия икономически растеж, дългосрочната цел на монетарната политика би трябвало да бъде ниската и стабилна инфлация. Ефективността на монетарната политика при постигането на тази цел е лимитирана от финансовата нестабилност, влияеща на икономическия цикъл. Обикновено периодите на висока инфлация предизвикват финансова нестабилност и кризи в банковата система или са последвани от рецесия, ако макроикономическото управление предприеме неподходящи мерки за намаляване на инфлацията. Ниското равнище на инфлацията не е достатъчно да гарантира дългосрочната финансова стабилност.

В дългосрочен план неспособността да се поддържа финансова стабилност води до покачване на инфлацията. Настоящата икономическа и финансова криза поражда необходимост от предефиниране на ролята на централната банка да осигурява едновременно ценова стабилност и финансова стабилност – две цели, които често влизат в конфликт помежду си.

Заклучение

След присъединяването си към ЕС през 2004 и 2007 г. НСЧ-12 се превърнаха в кандидатки за ЕПС и пет от тях вече бяха приети в него – Словения, Кипър, Малта, Словакия и Естония.

Има значителен прогрес в интеграцията на НСЧ, но и още много трябва да бъде направено в тази област. В момента условия за пълна монетарна интеграция на НСЧ като група не съществуват. Нужен е индивидуален подход при приемането на еврото, който

отчита специфичните за всяка страна условия поради различията между отделните страни.

Икономическата интеграция не е просто конвергенция (намаляване на разликите в основни макроикономически показатели) на различни икономики. Интеграцията е много по-сложен и обхванат процес, предполагащ реалното вписване на дадена икономика в едно по-обширно икономическо пространство. При интеграцията отделните стопанства се специализират, кооперират и допълват взаимно, без да се дублират. Интеграцията води до сближаване на икономическите цикли на интегриращите се стопанства, при което ключова роля играят техните сравнителни предимства.

Интеграцията не означава просто включване в Еврозоната, а реално вграждане на отделните отрасли на едно национално стопанство в отрасловата структура на интеграционната общност. За степента на икономическа интегрираност на една страна в ЕС са определящи не приемането на еврото и членството в ИВС, а външнотърговските и отраслови структури и взаимодействия. Една страна не бива да приема единната европейска валута преди да се е вписала структурно (отраслово и търговски) в Единния вътрешен пазар на ЕС. Монетарната интеграция е връх, кулминация на интеграционния процес и до нея следва да се стига едва след като структурите на националното стопанство са вградени в европейското икономическо пространство. Доказателство за това е Гърция, която въпреки членството си в ИВС изпитва сериозни икономически трудности. В същото време страни като Великобритания, Дания, Швеция, макар и нечленуващи в зоната на еврото, в структурно отношение се вписват много по-добре от Гърция в Единния вътрешен пазар на ЕС.

НСЧ са постигнали висока степен на номинално сближаване с Еврозоната. Що се отнася до реалната конвергенция, ситуацията с отделните НСЧ е доста различна. Търговската интеграция на

НСЧ с Еврозоната много висока. Структурната интеграция (например като структура на брутната добавена стойност) напредва по-бавно от търговската, което може да забави процеса на реална конвергенция.

Някои НСЧ са постигнали по-висока степен на синхронизация на икономическите си цикли с Еврозоната от останалите. Трудовите пазари на НСЧ са поне толкова гъвкави, колкото и тези в Еврозоната. НСЧ са далеч от Еврозоната по отношение на достигнатата степен на финансова интеграция.

Някои НСЧ все още използват валутния курс като средство за противодействие срещу външни шокове. Въпреки че тези страни покриват критериите за оптималност на една валутна зона, срещат проблем с покриването на Маастрихтските критерии.

Правната конвергенция на НСЧ с Еврозоната е в доста напреднала фаза. По отношение на юридическата независимост на ЦБ процесът на конвергенция е завършен почти изцяло. В областта на провеждане на паричната политика прогресът е по-малък. НСЧ имат още работа по привеждането на своите ЦБ в оперативно-техническа съвместимост с ЕСЦБ.

Глобалната криза изисква предефиниране на макроикономическата политика на НСЧ за изпълнение на критериите за номинална конвергенция. Тази политика трябва да бъде съобразена с конкретната макроикономическа специфика на всяка НСЧ.

Покриването на номиналните конвергентни критерии от НСЧ изисква дълбоки структурни реформи. Бюджетен дефицит, равен на или по-малък от 3% от БВП, предполага самофинансиране на публичната пенсионна система, а стабилният валутен курс – съблюдаване на корелацията между нарастването на производителността и нарастването на реалната работна заплата. Процесът на изпълнение на критериите за номинална конвергенция трябва да бъде съпроводен от мерки за адаптиране на реал-

ната икономика чрез процес на реална конвергенция.

НСЧ трябва да адаптират макроикономическата си политика към условията на световната финансова криза. Нужда е ясна, последователна и предвидима макроикономическа политика за „мекото“ приспособяване на икономиката и връщане на доверието на чуждестранните инвеститори. Подобна политика би трябвало да бъде насочена към намаляване на вътрешния (бюджетния) дефицит и външния дефицит (по текущата сметка).

Макроикономическата (фискална и монетарна) политика на НСЧ в условията на глобална финансова и икономическа криза се характеризира с разнородност и асиметричност на предприетите мерки. Макроикономическите неравновесия варират по държави под въздействието на различни фактори – величина на свръхтърсенето в началото на кризата, структура на външната търговия, размер на външния дълг, дял на отделните отрасли в брутната добавена стойност и др.

Видът на валутнокурсния режим има специфично проявление върху желаните макроикономически въздействия в НСЧ.

В страните с фиксиран валутен курс фискалните и монетарни мерки са ограничени от нуждата да се поддържа стабилността на националната парична единица. В страни, провеждащи политика на таргетиране на инфлацията, например Румъния и Унгария, спадът в лихвените проценти е лимитиран от ликвидните проблеми на междубанковия пазар и от високото равнище на инфлацията в тези държави в началото на кризата.

През 2010 г. жизнеспособността на еврото бе поставена от въпрос поради дълговата криза и проблемите с държавния дълг и бюджетния дефицит в редица държави членки на Еврозоната – Гърция, Португалия, Испания, Ирландия. Изследване на български учени доказва високата степен на корелация между икономиките в Еврозоната и високата степен на изгода на държавите членки от участието им в ИВС¹. Това прави спасяването на общата валута наложително и жизненоважно за успешното бъдещо развитие на европейската интеграция.

Използвана литература и информационни източници:

1. De Haan, J., Eijffinger, S. and Waller, S. (2004): The European Central Bank: Credibility, Transparency, and Centralization, MIT Press;
2. Damyanov, A., Stefanov, G. „Business Cycle Synchronization between the Bulgarian Economy and the European Union”, South-Eastern Journal of Economics, Vol. 8, No. 2, Fall 2010, pp. 171-186;
3. ECB Convergence Report 2004;
4. ECB Convergence Report December 2006;
5. ECB Convergence Report May 2008;
6. ECB Convergence Report May 2010;
7. Economic and Monetary Integration of the New Member States”. ECB Occasional Paper Series No. 36/September 2005;
8. Europe in figures. Eurostat yearbook 2009.

¹Damyanov, A., Stefanov, G. „Business Cycle Synchronization between the Bulgarian Economy and the European Union”, South-Eastern Journal of Economics, Vol. 8, No. 2, Fall 2010, pp. 171-186

доц. д-р СВОБОДА ТОШЕВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

ВЪТРЕШНИЯТ ОДИТ: ГАРАНЦИЯ ЗА ДОБРО УПРАВЛЕНИЕ

INTERNAL AUDIT: A GUARANTEE FOR A GOOD MANAGEMENT

Associate Prof. Dr. SVOBODA TOSHEVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: In the last several years the managers of numerous countries more and more heavily rely on the internal audit as an independent control function. The reason for this is related to the necessity to identify in time the risk factors in the business of an each company, to create sustainable internal business controls and to guarantee the management of the operational risk.

The increasing role of the internal audit is not accidental. It is imposed also by the capacity of the internal audit to make the risk visible and measure it both in quantitative and qualitative manner and later to manage it successfully.

Key words: internal audit, control functions, risk management

През последните години мениджърите на редица компании все повече разчитат на вътрешния одит като независима контролна функция. Причината за това се свързва основно с необходимостта да се идентифицират своевременно рисковите фактори в бизнеса на всяка компания, да се създават устойчиви вътрешни бизнес контроли и да се гарантира управлението на оперативния риск.

Нарастващата роля на вътрешният одит съвсем не е случайна. Тя се налага и поради възможността чрез вътрешният одит рискът да стане видим, да бъде измерен количествено и качествено, а в последствие да бъде успешно управляван. Глобализацията, навлизането на новите технологии за обработка на данни и комуникация създават много улеснения за бизнеса, но и нови рискове. В практиката на банките и другите финансови институции, както и на фирмите от другите сектори на икономиката се налагат мерки за повишена бдителност по отношение на оперативния риск. Загубите от него могат да бъдат много големи, ако не се изграждат устойчиви вътрешни контроли и системно не се поддържа необходимото ниво на бдителност от страна на

ръководството както в централните офиси, така и в по-малките фирмени подразделения.

Финансово-икономическата криза също поставя нови предизвикателства пред управлението на фирмите и вътрешния одит. Някои фирми са изправени пред риска да преустановят съществуването си поради липса на финансови средства, на парични потоци и дори на намаляване на търсенето на предлаганите от тях продукти и услуги. Ограниченията в кредитирането, намаляването на работните места както и редица други мерки в отговор на финансово-икономическата криза изискват внимателен преглед на всички фирмени процеси и изграждане на съответните устойчиви контролни механизми. Финансово-икономическата криза поставя още една нова задача пред вътрешния одит: внимателно анализиране на досегашната му роля по отношение на бизнес-контролите особено във финансовия сектор и идентифициране на допуснатите слабости на управленско ниво.

Именно тази нова ситуация е в основата на нарастващата роля на вътрешния одит.

Разширяване и усъвършенстване на правна рамка на вътрешния одит

Вътрешният одит е правно-регламентирана дейност. През последните години тя активно се развива, като с по-голяма прецизност се формулират в съответните правни актове целите и задачите на вътрешния одит в различните сектори на икономиката – банковото дело, инвестиционното посредничество, пенсионното осигуряване, застраховането, публичния сектор и др.

С най-дълга история е развитието на правната уредба на вътрешния одит в банковото дело. Много важна е Наредба №10 за вътрешния контрол в банките от 26.11.2003. Наредбата определя изискванията към организацията и дейността на вътрешния контрол в банките и банковите групи. Важна нейна особеност на разграничаването на вътрешния контрол и вътрешния одит. Вътрешният контрол се определя като непрекъснат процес, осъществяван от органите за управление и от лицата, заети с вътрешноконтролни функции с цел:

- постигане на целите и задачите на организацията,
- икономично и ефективно използване на ресурсите,
- адекватен контрол на различните рискове,
- опазване на активите, надеждност и цялостност на финансовата и управленската информация и законосъобразност на дейността, съблюдаване на политиката, плановете, вътрешните правила и процедури.

Вътрешният одит се определя като независима оценъчна дейност на сделките, операциите и системите за контрол, която се осъществява от Специализирана служба за вътрешен контрол. Наредбата с необходимата степен на детайлност определя правата и задълженията на вътрешните одитори (наричани още „верификатори“).

Особеност на Наредба 10 е използването на термина „Специализирана служба за вътрешен контрол“, която визиращ звеното за вътрешен одит. В този смисъл Наредба 10 съдържа известна терминологична неяснота относно наименованието на това звено призвано да извършва одитни дейности.

Тази неяснота е коригирана в друг правен акт, който значително обогатява правната рамка на вътрешния одит в България - **Законът за вътрешния одит в публичния сектор** (Обн., ДВ, бр. 27 от 31.03.2006 г., изм., бр. 64 от 8.08.2006 г., бр. 102 от 19.12.2006 г.). Този закон урежда същността, принципите и обхвата на вътрешния одит в организациите от публичния сектор, статута, функциите на структурите и лицата, които го осъществяват, както и одитните дейности по фондове и програми на Европейския съюз.

Законът съдържа ясна формулировка на вътрешния одит, който се определя като независима и обективна дейност за предоставяне на увереност и консултиране, предназначена да носи полза и да подобрява дейността на организацията. Това може да стане с прилагането на систематичен и дисциплиниран подход за оценяване и подобряване ефективността на процесите за управление на риска, контрол и управление. Принос на Закона за вътрешния одит в публичния сектор е детайлното регламентиране на всички аспекти на вътрешния одит – статута на вътрешните одитори, техните права и задължения, планирането, извършването и докладването на дейността на Звеното за вътрешния одит. Ето защо определено може да се каже, че този правен акт е значителна стъпка напред в развитието на правната рамка на вътрешния одит в България.

В областта на инвестиционното посредничество дейностите по вътрешен одит се регламентират с Наредба № 38 за изискванията към инвестиционните посредници от 2007 г. В тази Наредба се прави разграничаване между дейностите

по вътрешен одит и вътрешен контрол. Тя възлага много по-строги изисквания към вътрешния контрол като междинно звено между посредника и клиента, гарантиращ сигурност и прецизност по отношение на сделките и отчитане на интересите на страните-партньори. Вътрешният контролър проверява рекламни материали и текстове на публични изказвания на мениджърите на Инвестиционния посредник. Той е длъжен да проверява писмения документ отразяващ информация дадена на клиент по телефона както и законосъобразността на договорите с клиентите. Провежда ежегодни инструктажи по изискванията на Наредбата и проверява минимум веднъж месечно всеки индивидуален портфейл, които се управлява без инструкции от клиента. Подписва ежедневно съответните дневници отразяващи основните компоненти на сключените сделки и следи за постъпилите жалби и взетите мерки. Вътрешният одит от своя страна следи за изискванията на наредбата и за изпълнението на дейностите по линия на вътрешния контрол.

Построена по този начин Наредба 38 отговаря напълно на изискванията на Закона за пазарите на финансови инструменти с цел защита на интересите на клиентите и осигуряване на прозрачност и стабилност на пазара на финансови инструменти.

Пенсионно осигурителните фондове и дружества също стъпват на сериозна правна основа по отношение на вътрешния одит в своята структура. Пример в нова отношение е Кодексът за социално осигуряване (Обн., ДВ, бр. 110 от 17.12.1999 г., в сила от 01.01.2000 г.; посл. доп., бр. 42 от 05.06.2009 г.), поставящ изисквания за наличие на вътрешен одит в съответните организации. Съгласно член 123 – е всяко пенсионно-осигурително дружество следва да има Служба за вътрешен контрол, чийто Ръководител се избира и освобождава от Управителния орган, а Правилата за работа на службата се

утвърждават от Общото събрание на акционерите.

Наредба № 3 от 24.09.2003 за реда и начина за промяна на участие и за прехвърляне на натрупаните средства на осигурено лице от един фонд за допълнително пенсионно осигуряване в друг съответен фонд, управляван от друго пенсионноосигурително дружество изисква вътрешен одитор да следи за спазването на изискванията за прехвърляне регламентирани в наредбата. Друг правен акт - Наредба № 9 от 19.11.2003 г. (в сила от 01.07.2004 г.) за начина и реда за оценка на активите и пасивите на фондовете за допълнително пенсионно осигуряване на пенсионно-осигурителните дружества също поставя важни задачи пред вътрешния одит. В съответствие с чл. 18 т.2 ръководителят на специализираната служба за вътрешен контрол определя длъжностно лице от службата, което следи за спазването на изискванията по наредбата свързани с оценката на активите и пасивите. Съгласно чл. 9 на Наредба № 10 от 26.11.2003 за изискванията към състава и структурата на собствения капитал (капиталова база) на ПОД и към минималните ликвидни средства на дружеството и на управляваните от него фондове за допълнително пенсионно осигуряване, Ръководителят на специализираната служба за вътрешен контрол определя длъжностно лице от службата, което следи за размера на собствения капитал както и за това пенсионно осигурителното дружество да разполага постоянно с ликвидни средства в размер не по-малък от текущите задължения на дружеството.

В застраховането също е изградена съответната правна уредба на вътрешния одит. Това е основно Наредба 32 на Комисията за финансов надзор от 13.09.2006 за изискванията, към организацията и дейността на службата за вътрешен контрол на застрахователя и на лицата включени в застрахователната група. Наредбата дефинира Службата за вътрешен

контрол като изпълняваща функцията по вътрешен одит, както и дейността ѝ като независима, обективна и насочена към подобряване на организацията и дейността на застрахователя. За постигане на целите се прилага систематичен и дисциплиниран подход за оценяване и подобряване на ефективността на процесите на управлението на риска, контрола и управлението.

Правната уредба на вътрешния одит осигурява необходимата рамка за изпълнение на дейностите, за идентифицирането и контрола върху възможните рискови фактори и за ефективното управление на бизнеса.

Динамиката в развитието на бизнеса и новите ИТ технологии

Наред с правната рамка на вътрешния одит, преден план излизат въпросите свързани анализа на вътрешните и външни фактори, които стимулират развитието на функцията. Вътрешните фактори или вътрешните предпоставки за развитието на вътрешния одит се създават от самата пазарна среда, от устойчивото развитие на частния сектор, конкуренцията и различните механизми на пазарното стопанство. Друг фактор са новите информационни технологии. Те бързо променят бизнес-процесите и каналите за комуникация както вътре в организацията, така и извън нея. Бизнес-процесите стават по-гъвкави. Данните се обработват и предават с по-голяма лекота. В същото време възникват нови, по-сложни рискове свързани с достъпа и управлението на приложенията, съхраняването на данни или възстановяването им след бедствия и аварии. Активното навлизане на новите технологии не само налага необходимостта от одитни дейности и в тази област, но и тясна специализация на вътрешните одитори, които следва добре да познават бизнес процесите и информационната им инфраструктура.

Външните фактори са тези, които налага бързата адаптация на бизнеса

към световните стандарти и най-вече тези в Европейския съюз. Като пълноправен член на Европейския съюз българските банки, както и другите небанкови финансови институции, а също и всички фирми и предприятия стремящи се към конкурентоспособност постепенно възприемат съответните европейски стандарти и бизнес практики, като вътрешният одит все повече се налага като важна функция във всяка организация.

Оценката на риска и управлението

В повечето изследвания вътрешния одит се разглежда като независима оценителска функция в рамките на една организация, която има за цел проверката на дейностите в рамките на организацията на основата на оценка на риска и подпомагане на мениджмънта и членовете на организацията при ефективното изпълнение на дейностите и задачите им.

Вътрешният контрол е функция, която категорично изисква оценка на риска. Тази оценка е сърцевина на всяка одиторска проверка. Обхващането на риска, измерването и овладяването правят одита ефективен. Така вътрешният одит дава своя огромен принос в подпомагането на мениджмънта и управителното тяло. Отделът за вътрешен контрол е отговорен пред тях с идентифицирането на риска, с информацията за ефективността и адекватността на системата за вътрешен контрол и качеството в изпълнението на задачите.

В процеса на оценка на риска могат да се обхванат такива параметри като материалност, сложност на даден процес, дейност, система, въздействие на външната и външна среда, степен на конфиденциалност и др.

Рисково-ориентиран подход. Рискова матрица

Вътрешният одитор следва добре да познава основните видове риск с които може да се сблъска една организация :

- инвестиционен
- пазарен,
- операционен (фокусиращ върху ефективността на операциите),
- правен (несъобразяване със съответната правна рамка),
- риск от загубване на репутация,
- странови риск.

С бързото навлизане на информационните технологии особено важно е управлението на информационната сигурност. Потенциалните информационни рискове в сферата на ИТ управлението обхващат рискове от инвестиции и потенциални разходи, рискове от непозволен достъп, риск от интеграция или опасност данните да бъдат непотвърдени, непълни или неточни, риск от несъответстваща информация, риск от прекъсване на достъпа до информационни услуги, риск от неефективна инфраструктура и др.

Доброто познаване на рисковите фактори и на степента на даден риск дава възможност за рейтинг на риска – малък, среден, висок или много важен, неутрален или несъществен. Някои специалисти се придържат към изискването за прилагане на най-съвършени методи на градиране, други считат, че е нужно логическо осмисляне и групиране на рисковите фактори.

Оценката на риска може да стане и като функция на сумата от финансови средства, която е обект на риск и оценката на възможността тези средства да бъдат загубени.

Чрез функцията на вътрешния одит рискът се идентифицира и измерва, Установява се устойчивостта на вътрешните бизнес-контроли, които го елиминират или намаляват. С това обаче задачите на вътрешния одит не се приключват, защото контролът е превантивен, текущ и последващ. Това означава, че работата на вътрешния одитор е еднакво важна както в процеса на планиране на одитната задача така и при провеждането ѝ, формулирането на

съответните препоръки и проследяване на изпълнение то им.

Вътрешният одит е интегрална част от организацията. Целите, правомощията и отговорностите му се формулират в Правилата за работа на вътрешния одит и се одобряват от висшия мениджмънт. Вътрешният одит не носи отговорност за дейностите, обект на одиторска проверка.

Работата на вътрешния одит изисква пълна конфиденциалност относно информацията, получена чрез одитната работа и съответните констатации и препоръки.

Други важни елементи на обсега на работа на вътрешния одит са

- Изследването и проверката на качеството на изпълнение на поставените задачи в дадена организация въз основа на утвърдените от ръководството процедури.

- Предоставяне на надеждна информация на ръководството и управителното тяло по отношение на функциониращите бизнес контроли (напр. Прилагането на принципите за разделение на функциите, на първично ниво на контрол и т.н.).

- Проверка на спазването на утвърдените от мениджмънта правила за работа и процедури.

- Проверка на акуратността и верността на финансово-счетоводните трансакции.

- Проверка на надеждността на системите за обработка и съхраняване на информацията.

- Проверка на икономичното и ефективно използване на ресурсите.

- Проверка на спазването на изискванията на съответната правна рамка - закони и наредби, които поставят своите правни изисквания по отношение на дадена организация.

- Сътрудничество с външните одитори.

Вътрешният одит се осъществява при голямо разнообразие от конкретни ситуации, национална и регионална

специфика. В същото време това той се основава на общи принципи, характерни черти и стандарти.

Характерните черти и международни стандарти за професионална практика.

Възможностите на вътрешния одит да допринесе за доброто управление на организацията са заложиени в международните стандарти за професионална практика – присъщи за дейността, стандарти за изпълнение на работата, които се прилагат при всички одитни услуги, уточняващи стандарти за изпълнението на отделни видове ангажменти. Така например Стандарт 1100 „**Независимост и обективност**” гарантира независимия статут на вътрешния одитор. Независимостта дава възможност вътрешният одит да бъде безпристрастен в работата си. Вътрешният одитор не може да се занимава с дейности, извън фирмата, които биха нарушили неговият независим статут и биха създали конфликт на интереси. Във връзка с независимостта на вътрешния одит се налага необходимостта от специално поведение на вътрешния одитор, което да го държи на разумна дистанция както от одитираните, така и от мениджмънта.

В своята работа вътрешният одитор следва обективно да отразява съществуващите рискове, обективно да направи оценка на съществуващите бизнес контроли за тяхното регулиране и да предложи реалистични, изпълними препоръки. Резултатите от одиторските проверки предварително се предоставят на одитираното звено за да се избегнат грешки или недоразумения.

Одиторите не могат да изпълняват оперативни функции.

Стандарт 1110: Организационна независимост изисква Ръководителят на вътрешния одит да докладва на такова ниво в организацията, което да позволява на вътрешния одит да изпълнява своите ангажменти. Ръководителят на вътрешния одит следва да

разчита на подкрепата на мениджмънта и на Борда на директорите за целите на изпълнението на своите задачи. Ръководителят на звеното за вътрешен одит следва да има пряка връзка с мениджмънта, да участва в съвещанията, които разглеждат дейностите по одитиране, финансов контрол, управлението и контрола като цяло.

Стандарт 1200: Професионализъм, компетентността и прецизността са задължителни качества за всеки вътрешен одитор. Той трябва да има много добри познания и умения за бизнеса и неговите елементи, обект на одитиране. Наред с това вътрешният одитор следва да притежава комуникационни умения, както и стремежът непрекъснато да повишава своята квалификация в зависимост от новите моменти в бизнес средата.

Наред с посочените стандарти вътрешният одит се основава и на детайлни стандарти за непрекъснатото повишаване на професионалната квалификация, на стандарти за оценяване на програмата за качество, за докладване, за управление на риска и др. От една страна те гарантират успешното изпълнение на одитните ангажменти, а опосредствувано - чрез резултатите от одитите и успешното управление на организацията.

Практическото осъществяване на одиторската проверка

Практическото осъществяване на одиторската проверка изисква както методологически, така и практически знания и умения. То е своеобразен вид изкуство. Изкуство – защото с внимателно и с прецизност следва да се анализира всяка дейност от даден процес, да се подготви рискова матрица със съответните дейности от страна на одитора, впоследствие да се осмислят качествени предложения за преодоляване на проблемите и рисковете в отделните бизнес-процеси. Изкуство е възможността на вътрешния одитор да добавя стойност (to add value), т.е. да

даде своя принос в подобряване на ефективността на процесите, а от тук и по отношение на приходите и печалбата от бизнеса.

Въпреки, че тази връзка е опосредствувана, устойчивите бизнес контроли, съчетани с ефективна работа от страна на вътрешния одитор, създават нужните условия и предпоставки за намаляване и ограничаване на множеството рискове и в крайна сметка за растеж на приходите, съответно и на чистата печалба.

Одиторската проверка не е самоцелно действие. Тя се предхожда от внимателния анализ на всички аспекти от изпълнението на дадена дейност или процес. Написани ли са достатъчно детайлни и ясни вътрешни правила и процедури, очертани ли са отделните елементи на всяка дейност със съпътстващите ги бизнес-контроли. В банковата дейност например един от основните принципи е принципът на четирите очи или т.нар двоен контрол. Ако един експерт въвежда дадена операция, то друг я проверява и потвърждава. Но и двамата следва да бъдат добре подготвени и обучени, да познават в дълбочина всяка дейност, която изпълняват. Съвсем естествено е това да е добре описано в техните длъжностни характеристики.

Изчерпателните и текущо актуализирани длъжностни характеристики защитават еднакво добре както специалистите, така и техните работодатели и ръководители. Ето защо вътрешният одитор неизменно свързва всяко начало на своята работа с три опорни пункта: вътрешни правила и процедури, обучените с цел познаване на процесите и дейностите, наличие на точни, изчерпателни длъжностни характеристики. Тясно свързани помежду си, те създават необходимата благоприятна среда за коректното изпълнение на процесите и дейностите и намаляване на рисковете свързани с тях. В тези при опорни пункта намира израз корпоративната култура на всяка една организация.

Следващ етап от одиторската проверка е подготовката на плана за нея: Той включва началната среща с ръководителя на звеното или организация, работа на място, подготовка на първоначален одиторски доклад, обсъждане с последващо подготвяне на окончателния одиторски доклад. Стартовата среща има за цел да създаде екипност между двете страни – одитираното звено и одитиращите. На нея одиторът формулира основните цели на одита, процесите и дейностите, които той ще проверява, както и документацията, с която ще работи. Одитираното звено, на свои ред докладва за своята структура, процеси, персонал, както и вътрешните и външни фактори, които оказват или се очаква да окажат влияние върху извършваната дейност. Стартовата среща е делова среща, но това е и срещата, от която зависи как ще работят и взаимодействуват двете страни. Постигането на екипност е изключително важно – от една страна одитираното звено трябва срочно и ритмично да предоставя изискваните документи, а вътрешният одитор да осъществява своята “полева работа” така, че да не възпрепятствува изпълнението на текущите задачи. В хода на самата проверка, след работната среща могат да се прилагат различни одиторски техники:

- Въпросници, с помощта на които могат да се идентифицират критичните области, силните и слабите страни на процеса.
- Одиторска извадка, осигуряваща одиторски доказателства. При работа с одиторска извадка одиторът обаче приема риска, че някои от грешките няма да се идентифицират.
- Подготовка на одиторски тетрадки / формуляри. Те съдържат достатъчно информация за проверявания процес или организационна единица. Следва да са пълни т.е. трябва да съдържат отговор на всички поставени въпроси, стегнати по съдържание, стандартизирани по форма.

Следва да реферират към определена констатация.

- Диаграми и анализи. Следва да съдържат ясна индикация за целта, която се преследва. Методологията, която се използва. Резюме на констатациите и заключенията.

- Документи – фактури, извадки от процедури, документи удостоверяващи транзакции и др. Следва ясно да реферират от източника, от който са получени.

- Интервюта. Бележките по тях следва да съдържат единствено факти, споделени от интервюирания, а не мнение на одитора.

- Наблюдения.

Одиторът не е нито инспектор, нито ревизор. Той може да стигне до важни констатации, да формулира недостатъци като използва определена градация на рисковете. От него се очаква обаче да предлага ефективни решения, адекватни за конкретните дейности и ситуации. Това означава както натрупване на много познания в дадената област, така и иновативно мислене, творчество и интелект. Обсъждането на констатациите е един от най-интересните етапи в одиторската проверка. Тук в много случаи си дават среща рутината и привикването с определена практика или подходи, които вече са неефективни, както и идеите за промяна. Много често напр. организациите подценяват комуникациите със своите клиенти. Един прост примет е т.нар. върната поща, която се счита за нещо досадно и се класира в някаква папка. Но зад върната поща могат да се крият редица промени в статуса на клиентите, които е желателно да се идентифицират, за да може и напред да се разчита на работа с тях.

Одиторската работа не завършва с приемането на констатациите и съответно на окончателния доклад. Това е само документация за извършената работа и мерките, които са одобрени за преодоляване на грешки или рискове. Последващият контрол е не само

необходим. Той е изключително важен защото е не само гаранция за изпълнението на одиторските препоръки, но и практическа проверка на тяхната ефективност.

Одиторският доклад може да бъде категоризиран като “конфиденциален” ако съдържа сериозни констатации за загуби, чувствителна информация, или информация, достъпът до която е ограничен.

Взаимодействието с мениджмънта

Вътрешният одитор следва да е много добре запознат с целите на мениджмънта. Той докладва резултатите от своята работа на Управителя и на неговия ръководен екип, които са отговорни за формулирането на вътрешните правила за функциониране на всяка дейност, наличието на първичен контрол и процедури. Одиторът съветва управителя дали те са адекватни, ефикасни и ефективни и дали те се спазват от служителите на институцията. Одиторът не може да участва в процеса на вземане на решения. Той може да съветва, да препоръчва, като така дава своя принос и “добавя стойност” за установяване на устойчиви контроли и предотвратяване на риска. Поемането на всякакви други функции би нарушило принципа на независимостта на вътрешния одит.

Доброто сътрудничество на вътрешния одит с мениджмънта гарантира добри резултати за управлението на бизнеса, но не са изключени и конфликти. Те могат да възникнат ако например мениджърите споделят идеята за по-ограничен обхват на одиторските проверки, а одиторите се стремят към обратното в желанието си за максимална ефективност на своята работа. Мениджърите могат да ограничават одиторите до областите, свързани със счетоводството, и финансовия контрол, докато вътрешният одит може да се стреми към равнопоставеност на отделните звена, ако оценката на рисковите фактори изисква такъв подход.

Конфликти с одитираните също са възможни. Ако вътрешният одитор не се приема, ако общуването с него е сложно, той не би могъл да бъде достатъчно ефективен. Това е така, ако се счита, че той е човекът който търси грешки, че неговият доклад е някакъв вид наказание пред мениджмънта.

Заключение

Вътрешният одит се нуждае от добър прием и от разбиране както от

страна на мениджмънта, така от страна на одитираните. Необходима е психологическата готовност, както професионалната компетентност по отношение на функциите на вътрешния одит и огромния му потенциал да работи за устойчивото развитие на институцията чрез механизмите на оценка на риска и неговото управление.

гл. ас. д-р НИКОЛАЙ ПОПОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ ПОЛИТИЧЕСКИ ИДЕОЛОГИИ И ПРАВО

INTERRELATIONS BETWEEN POLITICAL IDEOLOGIES AND LAW

Chief Assistant Prof. Dr. NIKOLAY POPOV

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: Political ideologies as systems of ideas, views and beliefs for the condition and future development of public relations have certain claims to the regulation of these relations and thus are directly related to the exercise of public authority. From a historical perspective, there are many examples of how political ideologies determine the legal framework within which to implement public relations.

Keywords: political ideologies, law, international relations, government, society.

Разглеждането и анализирането на понятието идеология и връзката му с развитието на обществото определя и отношението на политическите идеологии с правото, което като система от норми регулира обществените отношения. Политическите идеологии, като системи от възгледи и представи за състоянието и бъдещото развитие на обществените отношения, имат претенции към начина на регулиране на тези отношения и в този смисъл са пряко свързани с осъществяването на публичната власт. Това определя и фундаменталното значение на взаимовръзката между правото и политическите идеологии. В този смисъл Петко Венедиков отбелязва, че „правните норми, които образуват правната система на една държава в един момент от живота ѝ, не трябва да се разглеждат като произведения на личния произвол на законодателя.“, което означава, че правната система е едно естествено произведение на продължителното и постоянно развитие на правните възгледи на народа, на който правната система нормативно регулира правоотношенията.¹

Разширеното разбиране за понятието идеология може да включи в себе си и религиите „като системи от възгледи и представи, основани върху вярата в съществуването на свръхестествени сили, на един или много богове, които или които са сътворили и управляват света“.² В този смисъл хората в първобитните общества не са правили разлика между нормите на правото и нормите на религията, защото според тях правото и религията са едно и също нещо. Това е означавало, че правонарушението е било в същото време и грях, а той е било необходимо да се изкупи от този, който е виновен, за да се избегне стоварването на гнева на боговете върху цялото общество. В римското общество нормите, които са резултат от волята на боговете, се обозначавали с термина *fas* и не е могло да се изменят от хората, а тези които се появили с течение на времето от човешката воля се наричали *ius*. Постепенно правото и религията са отделени.³ Всичко това показва, че през първите векове от римската история, развитието на правната наука в Рим е пряко свързано с жреците и дейността

¹ Венедиков, Петко. Записки по римско право. ИК „Проф Петко Венедиков“, С., 1999, с. 11.

² Български тълковен речник. Издателство Наука и изкуство, С., 1994, с. 837

³ Венедиков, Петко. Записки по римско право. ИК „Проф Петко Венедиков“, С., 1999, с. 14-15.

им, именно защото правото е тясно свързано с религията и те са изпитали необходимостта да го изучават.¹ Тук ясно е изразена връзката между религията като идеология, която първоначално е била в основата на взаимоотношенията в обществото и правото. Безспорно е, че римското право оказва огромно влияние върху развитието и състоянието на съвременното право.

В наши дни правото най-често се определя като „свкупност, система от установените в дадено общество правила и норми, които се поддържат от държавната власт и уреждат отношенията между хората и институциите в обществото, както и науката за тези правила и норми“.² Обикновено идеологиите също се възприемат като системи, но от идеи и представи, като естествено има различни мнения относно смисъла и съдържанието на понятието, което предопределя и сложността и нееднозначното взаимодействие между правото и идеологията.

Според Кристин Сипнович възприемането на правото като система от влезли в сила правила и норми, които регулират обществените отношения, която е законодателно регулирана от политическата система дава основание да се твърди, че правото е свързано с идеологията. Общото възприемане на идеологията като понятие е свързано с разбирането ѝ като система от политически идеи, представи и възгледи, а политиката и правото са преплетени и свързани неразривно по своята същност и проявления. В този смисъл идеологиите, както и правните системи, са разпрострени по целия политически спектър и затова често идеологиите и правната система са определяни като либерални, консервативни, фашистки, комунистически и т.н. Именно затова понякога се приема, че правото е юридически израз на политическата

идеология. Това означава и възможността, и предположението, че правото може да бъде моделирано от политическите убеждения на хората, т.е. правото изглежда е пряко свързано и произлиза от идеологията по ясен и безспорен начин.

Възприемането на връзката между правото и идеологията е сложно и спорно. Една от причините за това е разнообразието на определенията и разбиранията за понятието идеология, а също така и различните начини, чрез които идеологията може да е свързвана с правото. Разбиранията и за идеологиите, и за правото са разнопосочни, а понякога и крайни. Идеологията може да бъде разглеждана в негативен смисъл като манипулация, а правото да се приеме като непрозрачно за субектите му. На това противоречи възприемането на идеологията като положително понятие, а на правото като свкупност от институции, които регулират или ограничават негативните аспекти на властта в обществото съобразно нормите на правосъдие и справедливост. При взаимовръзката между двете системи, тази на правото и идеологията би могло да се съчетаят, например, негативните елементи от отрицателното разбиране за идеология и те да компрометират правото.

Важно значение за анализирането на взаимовръзката между право и идеология имат и основните възгледи за същността на правото. Такива са концепцията за естественото право³, която се свързва с моралните принципи и

¹ Пак там, с. 22.

² Български тълковен речник. Издателство Наука и изкуство, С., 1994, с. 719

³ Естественото право (natural law) е неизменната основа, върху която почива правото. Идеята за естественото право се заражда още в Древна Гърция, където философите са приемали, че съществува свършена справедливост, която е дадена на човек от природата. Именно затова човешките закони трябва да се придържат към нея в максимална степен. Важна част от юриспруденцията в историята на правото винаги са били теориите за естественото право. Виж: Оксфордски енциклопедичен речник по право. Сиела, С., 1998, с. 350.

концепцията за правния позитивизъм¹, който вижда правото като съвкупност от формални правила.²

Най-общо позитивното право се приема като съвкупност от правила, които се прилагат в суверенните държави. За позитивистите съществува само позитивното право, което е изработено или избрано от законодатели. В този смисъл законите не съществуват преди да се е осъществил законодателния акт. Съществуването на закони е пряко свързано със суверенната държава като техен източник. През XX век позитивизмът доминира в правното мислене на Запада и комунистическите държави. В този смисъл има връзка между възприемането за правото от американските позитивисти, според които „законът е това, което съдиите казват, че е“³ и Владимир Илич Ленин, който в произведението си „Държавата и революцията“ (1916) приема правото като израз на волята на господстващата класа, която преди революцията е буржоазията, а след нея пролетариатът. Всичко това показва взаимодействието на правото и идеологията през периода, който най-често е определян като пример за идеологическо противопоставяне в историята на човечеството.

Естественото право, което от своя страна е характерно и доминира през повечето общества и времена, се различава от теоретиците му като по-висше и постоянно право, което не зависи от действията на определени законодатели. Естествените права имат връзка с разума, който може да информира за това каква е необходимата структура на правната система, а също

така и за основното и съдържание. Освен това чрез разума ние разбираме, че трябва да има закони срещу убийството, или пък че всички закони трябва да третират еднакво равенството. Според естественото право има пряка връзка между закона и неговото морално качество, която определя дали законът въобще е закон.⁴ Разбирането за човешките права през XX век има връзка с идеите на либерализма за естествените права. Човешките права в този смисъл са естествени, защото са морална даденост, която хората притежават заради своето естествено качество на човеци. Те ги притежават не заради силата на определени специални правила, в които те участват или система от закони, в чиято юрисдикция попадат, а защото са човешки същества. Декларациите за човешки права през XX век наследяват традицията на тези от XVIII и XIX век. Голямо значение в това отношение има Всеобщата декларация за правата на човека на ООН от 1948 година, а също така и други споразумения и конвенции, свързани с човешките права.⁵

Освен концепциите в правото значение за взаимовръзката между идеологията и правото имат и различните подходи и концепции към идеологията. Въведеният от французина Дестют дьо Траси термин като наука за идеите и произхода им бързо променя своето значение и днес идеологията се разбира чрез самите идеи, които имат политически цели и са от определен вид. В този смисъл съществуването на идеологиите е свързано с определени политически виждания, службата на интересите на определени хора или имат и осъществяват функционална роля по отношение на политически, правни, икономически и социални институции.

¹ Позитивното право (positive law) е различно от естественото право, защото представлява съвкупност от правни норми, които са наложени от държавата. Виж: Оксфордски енциклопедичен речник по право. Сиела, С., 1998, с. 350.

² Synpnowich, Christine. Law and Ideology. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2010
<http://plato.stanford.edu/entries/law-ideology/>

³ McLean, Iain. The Concise Oxford Dictionary of Politics. Oxford University Press, New York, 1996, p. 276.

⁴ Ibid, p. 276-277.

⁵ Енциклопедия на политическата мисъл. Блекуел, съставители: Дейвид Милър и др., ЦИД, С., 1997, с. 636.

Даниел Бел определя идеологията като система от вярвания, която е насочена към действия и като такава има роля и функции, свързани с мотивирането на хората да правят или да не правят определени неща, а не с това да успява да прави реалността прозрачна. Според него не може да се каже, че има определена връзка между статуквото и идеологията, защото едни идеологии може да бъдат в подкрепа на статуквото, а други да имат за цел да го променят или заменят. В този смисъл правото може да бъде оформено от идеологията, но определено трябва да се обърне внимание на съществуването на различни идеологии, които могат да имат претенции за доминация върху правото, което пък означава, че няма конкретна връзка между дадена идеология и право. В крайна сметка Даниел Бел предполага, че съгласието след Втората световна война по отношение на либералната демокрация може да доведе до края на идеологиите.¹

Взаимовръзката между право и идеология се разглежда по критичен начин заради отношението към ролята и функциите на идеологията от радикалната концепция за нея, която се свързва най-вече с Карл Маркс и Фридрих Енгелс. Според тях идеите се оформят в материалния свят на производствените отношения, които преминават през своето историческо развитие и промяна. Идеологията съществува в условията на капитализма и частната собственост, защото те са податливи на критика, а също така и на протести, заради своята конфликтност. По този начин идеологията предпазва и съхранява съществуващото положение и е в полза на капитализма, защото обяснява завоалирано недостатъците на съществуващите условия като неизбежни и естествени. Така тя оправдава приемането им и се използва от елита, за да запази и

упражнява властта си. За марксизма концепцията за правото като идеология има централно място и значение, защото според марксистите, когато комунизмът се развие напълно правото няма да бъде необходимо и постепенно ще изчезне.

По този начин виждането на марксистите за идеологията е изцяло негативно и тя се възприема като инструмент, който е използван от имащите власт, за да си осигурят покорството и подчинението на управляваните, а това предполага и подходящата правна система, която да има подобна роля. Според Карл Манхайм, който доразвива идеята за комплексна връзка между идеология и реалност използвайки нуждата на хората от идеология, идеологиите нито са истина, нито лъжа, а просто са набор от предопределени от обществото идеи, предоставящи истината, която и облагодетелстваните, и необлагодетелстваните в обществото желаят да видят и чуят.

Школата на правния реализъм, която оказва влияние върху правистите теоретици в Америка през 20-те години на XX век също е критична по отношение на правото и идеологията. Представителите ѝ не приемат историческия материализъм на Карл Маркс, но възприемат идеята, че правото се предопределя до голяма степен от социални сили, които са външни за него. През 70-те и 80-те години на XX век се развива и движението на критичното правно изследване, което също приема, че правото е отражение на идеологията. По своята същност то е радикално и е повлияно от различни традиции, каквито са: марксистката, реалистката, философията на „деконструкцията“ и политиките на феминизъм, антирасизъм и др. Представителите му възприемат виждането на Карл Маркс, че интересите на силните оформят правото и т.н.

Изключително интересна е и взаимовръзката между идеологията и разбирането за върховенство на закона, което е характерно за либералния

¹ Synowich, Christine. Law and Ideology. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2010 <http://plato.stanford.edu/entries/law-ideology/>

правов ред. Тук има съгласие между леви и десни мислители по отношение на капиталистическата функция на върховенството на закона¹. Теоретиците с леви убеждения намират идеологически аспекти във върховенството на закона, а тези с десни определят като съществена неговата роля за правилното протичане на обществените отношения. Въпреки това тези отношения не са еднозначни и показват, че може да се говори за взаимодействие между идеология и право и в този смисъл.² Все пак е необходимо да се отбележи, че няма еднаква позиция по отношение на влиянието върху правото от идеологиите, което не трябва да се преувеличава, но не бива и да се подценява. Би могло да се каже, че има взаимодействие между двете системи, което се определя от една страна от влиянието на идеологиите върху развитието на обществените отношения след Просвещението и съответно върху развитието на правото. От друга страна е необходимо да се отбележи и фактът, че идеологиите се развиват, реализират

и проявяват в рамките на правните системи на националните държави и на международното право. Освен това, правото е и едно основно средство, чрез което те могат да постигнат целите си, а също така и цел, която политическите идеологии си поставят.

Идеите и представите, които съставят идеологиите, се реализират чрез правните норми. На национално ниво това става чрез конституциите и законите, а на международно - чрез международните договори, независимо от тяхното наименование. В Устава на ООН се съдържат идеите на либерализма за човешки права и свободи, на национализма за значимостта на нацията, а също така и основната идея на феминизма за равенство между мъже и жени и т.н.³ По-конкретно измерение възгледите и представите, които се съдържат в идеологиите, намират и реализират във Всеобщата декларация за правата на човека, Хартата на основните права на Европейския съюз и много други международни споразумения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Български тълковен речник. Издателство Наука и изкуство, С., 1994
2. Венедиков, Петко. Записки по римско право. ИК „Проф Петко Венедиков“, С., 1999.
3. Енциклопедия на политическата мисъл. Блекуел, съставители: Дейвид Милър и др., ЦИД, С., 1997.
4. Оксфордски енциклопедичен речник по право. Сиела, С., 1998.
5. Попов, Николай. Идеологическите сблъсъци. УИ „Неофит Рилски“, Благоевград, 2011.
6. Устав на Организацията на Обединените нации. ДИ „Наука и изкуство“, С., 1985.
7. McLean, Iain. The Concise Oxford Dictionary of Politics. Oxford University Press, New York, 1996.
8. Synpnowich, Christine. Law and Ideology. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2010
<http://plato.stanford.edu/entries/law-ideology/>

¹ Върховенството на закона (rull of law) е принцип на господството, върховенството на правото. Виж: Оксфордски енциклопедичен речник по право. Ciela, С., 1998, с. 477.

² Synpnowich, Christine. Law and Ideology. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2010
<http://plato.stanford.edu/entries/law-ideology/>

³ Устав на Организацията на Обединените нации. ДИ „Наука и изкуство“, С., 1985, с. 7-11.

зл. ас. ЗЛАТКА ГЕРГИНОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

ОСНОВНИ МОМЕНТИ В БЪЛГАРСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА В ПЕРИОДА 2005 – 2011 Г.

BASIC MOMENTS IN THE BULGARIAN FOREIGN POLICY DURING THE PERIOD 2005 – 2011

Chief Assistant Prof. ZLATKA GERGINOVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: The article presents the basic guidelines of the foreign policy of Bulgaria during the period 2005 – 2011 and its participation in some of the leading international organizations (EU, UN, NATO, Regional Cooperation Council, Organization of the Black Sea Economic Cooperation, Central European Initiative). Special attention has also been paid to the foreign policy of the country, set in the Program of the present government.

Key words: European integration, international relations, foreign policy, cooperation, common policies

Външната политика на Република България в периода между 2005 и 2011 г. условно може да бъде разделена на две фази: 2005 – 01.01.2007 г. (от подписването на Договора за присъединяване към Европейския съюз до фактическото присъединяване) и след 1 януари 2007 г. (когато страната става пълноправен член). Настоящата статия цели да представи основните насоки на външната политика на България и нейното участие в някои от водещите международни организации.

На 13 април 2005 г. Европейският парламент гласува подписването на Договора за присъединяване на България към ЕС на 1 януари 2007 г. Подписването на Договора за присъединяване е подкрепено с 522 гласа “за”, 70 гласа “против” и 69 “въздържали се”. На 25 април 2005 г. на тържествена церемония в Люксембург България и Румъния подписват Договори за присъединяване към Европейския съюз от 1 януари 2007 г. От българска страна Договорът за присъединяване е подписан от президента Георги Първанов, министър-председателя Симеон Сакскобургготски, министъра на външните работи Соломон Паси и министъра по

европейските въпроси Меглена Кунева.¹

Така за малко повече от пет години след началото на преговорите между България и Европейския съюз, които започват през януари 2000 г., е реализиран един от най-големите външнополитически успехи на България – нейната пълноценна европейска интеграция. В преговорния процес основна роля играят главните преговарящи: Александър Божков (от 23.12.1999 г. до 09.06.2000 г.), Владимир Кисьов (от 15 юни 2000 г. до 5 юли 2001 г.) и Меглена Кунева (която от август 2001 г. до май 2002 г. е главен преговарящ, а от май 2002 г. с цел повишаване на нейния статут постъп на главен преговарящ е трансформиран в министър по европейските въпроси). През 2007 г., като признание за натрупания опит и компетентност, Меглена Кунева става първият български комисар с ресор защита на потребителите.

В предприсъединителния период целите пред страната са свързани с координиране на политиката с тази на ЕС, с изпълнение на разпоредбите на Пакта за стабилност и растеж и на

¹

http://ec.europa.eu/bulgaria/abc/pre_accession/history_relations/eu-political-relations_bg.htm

Устава на Европейската система на централните банки, с постигане на критериите за въвеждане на еврото. В Мониторингов доклад за готовността на България за членство в ЕС от 25 октомври 2005 г. се посочва: "По отношение на митническото законодателство България е постигнала висока степен на привеждане в съответствие с достиженията на правото на ЕС. Законът за митниците е приет през м. февруари 1998 г. и е неколкостранно изменен оттогава. С последното изменение, прието през м. май 2005 г., се въвеждат разпоредби относно последващия контрол, което представлява важен напредък към синхронизиране на националното законодателство с достиженията на правото на ЕС. В областта на митническата тарифа съществува Комбинирана номенклатура и са приети правила относно суспендирането на митата и тарифните квоти. България е приела законодателство, насочено към привеждане в съответствие с достиженията на правото на ЕС относно контрола на износа на стоки и технологии с възможна двойна употреба, както и с достиженията на правото на ЕС относно културните стоки."¹

В Заключението към "Глава 26: Външни отношения" от същия Мониторингов доклад се констатира: "Като цяло България спазва ангажиментите и изискванията, които произтичат от преговорите по присъединяване в тази област и се очаква да бъде в състояние да прилага достиженията на правото на ЕС в областта на външните отношения. С оглед завършването на своята подготовка България трябва да продължи процеса на преговаряне или прекратяване на двустранни споразумения с трети страни, за да ги

приведе в съответствие с достиженията на правото на ЕС до момента на присъединяване. Освен това България трябва да създаде политика на развитие и предоставяне на хуманитарни помощи, която е в съответствие с принципите на ЕС, като освен това е необходимо да продължи напредъка при установяване на институционалната рамка за прилагането на достиженията на правото на ЕС в областта на развитие."²

По отношение на Общата външна политика и политика на сигурност Заключението е следното: "Като цяло България спазва ангажиментите и изискванията, които произтичат от преговорите по присъединяване в глава "Обща външна политика и политика на сигурност" и се очаква да бъде в състояние да прилага достиженията на правото на ЕС от момента на присъединяване."³

На 1 януари 2007 г. България става член на Европейския съюз. Това обстоятелство значително променя статута на страната ни, като пълноправното членство качествено променя средата и условията за осъществяване на българската външна политика. Заместник-председателят на Европейската комисия и комисар по правосъдието, свободата и сигурността Франко Фратини представя на 27 юни 2007 г. в Брюксел докладите за напредъка на България и Румъния в областта на правосъдието и вътрешния ред. Еврокомисията не предлага да се наложат предпазни клаузи на България и Румъния, въпреки че отправя критики и към двете страни. Представянето на докладите става от името на председателя на Европейската комисия Жозе Мануел Барозу и от името на комисар Франко Фратини. "За докладите искам да подчертая две неща", заявява пред журналисти комисар Фратини. "Първо, те са изготвени изцяло по линия на механизма за проверки и сътрудничество, приет от Европейската комисия.

¹ Мониторингов доклад за готовността на България за членство в ЕС, 25 октомври 2005 г., с. 82, достъпен на адрес: http://ec.europa.eu/bulgaria/documents/abc/executive-summary_bg.doc

² Пак там, с. 83-84.

³ Пак там, с. 85.

Второ, сътрудничеството ни с България и Румъния по линия на механизма за сътрудничество и контрол е много добро.”¹ В специален анекс към доклада за България се отбелязва, че по отношение на страната ни няма задействана предпазна клауза в шестте проблеми области – на правосъдието и вътрешния ред, на вътрешния пазар, на икономиката, на земеделието, на сигурността на храните. Единствената предпазна клауза, която действа в момента, е по отношение на авиационната сигурност.

Паралелно с подготовката си за членство в ЕС, като част от евроатлантическата ориентация на външната политика на България на 29 март 2004 г. страната ни се присъедини към НАТО. Членството в Алианса се основава и е израз на споделяните от евроатлантическата общност ценности на свободата, демокрацията, правата на човека, върховенството на закона и добросъседските отношения. Присъединяването към НАТО бе възможно след извършването на значителни реформи, показващи волята и способността на България да поеме отговорностите и задълженията, произтичащи от членството в Алианса. Осъществените в хода на евроатлантическата интеграция реформи подпомогнаха и ускориха и процеса на присъединяване на страната ни към ЕС. Участието в ежедневната дейност на Алианса позволи на България да бъде част от обсъжданията и да участва във вземането на решения по всички важни въпроси, отнасящи се до сигурността на евроатлантическата общност.

Страната ни провежда последователна политика на надежден и стабилен съюзник, стремящ се към утвърждаване на единството на Алианса, укрепване на военните му способности и задълбочаване на трансатлантическата връзка. Българският принос към дейността на НАТО е многопосочен: активно участие в политическия диалог, обмен на информация и координация в рамките на

Алианса, в операциите и мисиите на НАТО.² България има значителен принос за ръководените от НАТО Международни сили за поддържане на сигурността в Афганистан с мандат на ООН. България подкрепя поставената от президента Хамид Карзай цел от края на 2014 г. афганистанските сили за сигурност да поемат водеща роля за сигурността в цялата страна, като основният ѝ приоритет е изграждането и обучението на способни армия и полиция.

От началото на операция КФОР България допринася за сигурността и стабилността в Косово, което, заедно със свободата на придвижването и опазването на културно-историческото наследство, запазва централно значение за успеха на мисията. Важно е и взаимодействието на НАТО с всички други ангажирани международни организации, най-вече с ЕС, а местните институции имат ключово значение за изграждането на демократично и мултиетническо Косово, способно да защити и осигури правата на всички свои граждани.

Република България участва в Мисията на НАТО за обучение на иракските сили за сигурност. Мисията е насочена към подготовка и образование на офицерския корпус и полицията като няма боен характер, а допълва другите международни усилия за възстановяването на Ирак.

Страната ни участва периодично в антитерористичната военноморска операция на НАТО в Средиземно море “Active Endeavour” (OAE) – първата операция в историята на Алианса в отговор на терористичните нападения срещу САЩ през септември 2001 г. В резултат на операцията се повишава цялостното равнище на сигурност в Средиземно море, засилен е контролът срещу евентуалния нелегален пренос на оръжия за масово унищожение и е намалена опасността от терористични нападения по море. Операцията

¹ Цитирано по <http://infocenter.bnt.bg/>

² <http://www.mfa.bg/bg/pages/view/31>

подпомага предотвратяването на контрабандата, обезпечаването на сигурността

на морските пътища и оказването на съдействие при спасителни операции.

Към 2011 г. България участва в следните международни операции и мисии (<http://www.mfa.bg/bg/pages/view/5276>):

Мисия	Вид участие	Общо за мисията
UNMIL	Военни наблюдатели	2
ISAF	Военнослужещи	608
KFOR	Военнослужещи	10
ALTHEA	Военнослужещи	120
NTM-I	Военнослужещи	2
EULEX Kosovo	Граждански специалисти	79
EUMM Georgia	Наблюдатели	13
EUPM	Граждански специалисти	2
Atalanta (EU NAVFOR Somalia)	Военнослужещи	1
EUPOL Afghanistan	Граждански специалисти	2
EUPOL COPPS	Граждански специалисти	1

При анализирането на външната политика на България и нейните взаимоотношения с някои от най-важните международни организации е необходимо да се обърне внимание и на членството на Република България в Организацията на обединените нации – ООН. На 14 декември 1955 г. страната става член на ООН. Дипломатическата дейност по участието в ООН и в организациите от нейната система е поета от няколко дирекции в Министерството на външните работи. Основната роля и функции се изпълняват от дирекция “ООН и глобални въпроси”, както и от постоянните представителства на Република България при ООН в Ню Йорк, Женева и Виена. Български дипломати са акредитирани и към специализираните международни организации в Париж, Рим, Лондон и други световни центрове. Важно значение за участието и авторитета на страната в ООН има активното отношение на българската общественост по тази проблематика.

Външната политика на Република България не се характеризира само с пълноправното ѝ членство в евроатлантическите структури. Сътруд-

ничеството в Югоизточна Европа и Черноморския регион се разглежда като една от приоритетните цели на външната политика на страната. Като член на Европейския съюз и НАТО България се стреми да провежда балансирана политика със своите непосредствени съседи и участва в няколко регионални инициативи, спомагащи за укрепването на връзките между отделните страни и за засилване на междурегионалното сътрудничество със страните от Дунавския регион, Централна Азия и Близкия Изток по въпроси като транспорт, енергетика, опазване на околната среда и др.

България е председателстваща на Процеса за сътрудничество в Югоизточна Европа в периода май 2007 - май 2008 г. Българското председателство предлага консолидиране на стабилността и сигурността в региона; успешно завършване на процеса на трансформация на регионалните инициативи, свързан със закриването на Пакта за стабилност за ЮИЕ и създаването на негово място на Съвет за регионално

сътрудничество¹; прилагането на принципа за "регионална принадлежност"; развитие на инфраструктурата, енергетиката, икономиката, в това число и на публично-частните партньорства; задълбочаване на сътрудничеството в областта на правосъдието и вътрешните работи. За допълнително повишаване на ефективността на Съвета за регионално сътрудничество е разработена Стратегия за неговата работата в периода 2011-2013 г. с акцент върху конкретни задачи и срокове за тяхното изпълнение. Съветът за регионално сътрудничество координира дейността на около 40 регионални инициативи.

България развива добросъседски отношения с всички страни в Югоизточна Европа. Поради географското ѝ разположение тя е включена във всички регионални инициативи и организации, а през територията ѝ преминават 5 от общо 10-те инфраструктурни трансевропейски коридора.

Страната подкрепя европейската и евроатлантическата интеграция на страните от Западните Балкани, но не безусловно, а като основен път за установяване на дълготрайна стабилност и сигурност, икономически просперитет и добросъседски отношения в региона. Интегрирането към ЕС и НАТО изисква изграждане на стабилни институции, поддържане на демократичните процеси, развитие на пазарната икономика, върховенство на закона, защита на правата на човека и закрила на малцинствата.

В продължение на анализа на външната политика на България ще бъде пропуск, ако не се разгледа и Организацията за Черноморско икономическо сътрудничество (ЧИС) – международна регионална икономическа организация на страните от Черноморския регион, която подпомага и координира регионалното сътрудничество в широк спектър от области – търговия, банково дело, комуникации, енергетика, транспорт,

земеделие, здравеопазване, опазване на околната среда, борба с организираната престъпност и др. Основната цел на Организацията за черноморско икономическо сътрудничество е: да способства за развитието на икономическото сътрудничество между отделните страни, за осъществяване на свободно движение на стоки, капитали, услуги и работна сила между тях, а така също да помага на процесите на икономическа интеграция на Черноморския регион в световната икономика². За България бъдещото развитие на ЧИС се определя от няколко основни елемента – реформа на самата организация с цел по-голяма ефективност; реализиране на конкретни проекти с регионално значение; засилване на отношенията ЧИС – ЕС; по-активно взаимодействие с други региони – Дунав, Централна Азия и Каспийския басейн.

С оглед на динамичната обстановка в Черноморския регион ЧИС полага усилия за реформиране и адаптиране. Важен елемент е преминаването към програмно-ориентирано бюджетиране и цялостната визия за превръщане на ЧИС в организация, стремяща се към инициране и реализиране на конкретни проекти. Два подобни проекта вече са в начална фаза на реализация – за изграждането на магистрален пръстен около Черно море и за развитието на транспортните връзки между пристанищните градове.

Отношенията между ЧИС и ЕС ще бъдат от решаващо значение в следващите години. В наскоро приетата комуникация на Европейската комисия за инициативата Черноморско взаимодействие, ЧИС е определена като основен партньор.

България установява връзки с Централно-европейската инициатива (ЦЕИ) през 1990 г. През 1992 г. страната ни получава статут на наблюдател, през 1994 г. – статут на асоцииран член, а от 1

¹ <http://www.rcc.int/>

² Белова, Г., "Европейска интеграция", Ciela, С., 2008 г., с. 199.

юни 1996 г. е пълноправен член на ЦЕИ. Приоритетните цели на Централно-европейската инициатива са развитието на сътрудничеството между страните от Централна, Югоизточна и Източна Европа; подпомагането на европейската интеграция и подготовката на страните членки за присъединяване към ЕС. ЦЕИ насърчава и подкрепя преходните процеси в страните членки чрез развитието на регионалното сътрудничество на гъвкава основа по въпроси от взаимен интерес и създава атмосфера на взаимно разбирателство, в която могат да бъдат обсъждани, планирани, изучавани, финансирани и осъществявани национални проекти и многостранни програми, които се приемат с консенсус.

В един от водещите документи, какъвто е Програмата на сегашното правителството (с мандат 2009-2013 г.) е заложена активна външна политика на страната, включваща: утвърждаване на мястото на България в центъра на Европейската политика посредством ускорена подготовка и присъединяване към Шенгенското споразумение, засиlena подготовка и присъединяване на България към Икономическия и валутен съюз, активна и водеща роля във формулирането на европейската политика към Западните Бълкани и Черноморието, отстояване на европейската перспектива за балканските ни съседни, както и тяхната интеграция в ЕС в съответствие с индивидуалните им цели и постижения и с възможностите на ЕС, развитие на отношения на равноправно партньорство с Русия, отчитащо евроатлантическите реалности, което да допринесе за стабилността на региона; развитие на Евроатлантическото партньорство като гаранция за мира и глобалната сигурност; превръщане на България в основен фактор за демократичната стабилност и развитието на Балканите и Черноморието; подпомагане на развитието и интеграцията на българските общности зад граница и утвърждаване на положителния образ на

България; укрепване на националната идентичност и провеждане на политика за адаптиране на българи от българските общности в чужбина при трайното им установяване в страната; провеждане на държавна политика към българите в чужбина чрез законодателни инициативи; интеграция и социализация на българите емигранти, желаещи да се завърнат в Република България; осигуряване и поддържане на професионална и компетентна дипломатическа служба.¹

На 21 юни 2011 г. Министерският съвет реши да бъде създадена постоянна междуетатствена комисия по въпросите на образователната дейност сред българите в чужбина. Неин председател ще бъде министърът на образованието, младежта и науката, а в състава ѝ са включени представители на министерствата на образованието, на финансите, на външните и на вътрешните работи, на Държавната агенция за българите в чужбина и на Съвета на ректорите на висшите училища с цел подобра организация и координиране на работата на държавните ведомства и организации при осъществяването на образователната политика на страната ни по отношение на българските общности и сънародниците ни, живеещи извън пределите на България¹

Анализирането на процеса на осъществяване на външната политика на Република България в периода 2005-2011 година показва пряката взаимовръзка между вътрешнополитическия процес, състоянието на международната среда и основните моменти, външнополитически решения и действия, осъществени от външнополитическия механизъм на Република България. Все по-ярко се очертава тенденцията за развитие на успешна външна политика, която спомага за утвърждаването на

¹ Програма на Правителството на европейското развитие на България 2009-2013 г., 4 ноември 2009, с. 137-142, достъпна на адрес: <http://www.government.bg/fce/001/0226/files/03.11.2009FINAL-ednostranen%20pechat1.pdf>

Република България както в представителството в международни организации, така и при двустранните отношения. Резултатът от тези външнополитически действия е положителен, защото страната успешно се присъедини към ЕС и НАТО и се превърна в основен фактор за сигурност и стабилност на регионално ниво (Балканите). Освен това реали-

зирането на външнополитическите приоритети позволява все по-активно в работата на тези международни организации да се включват и български представители, което безусловно оказва стимулиращо въздействие върху развитието и кадровата подготовка на нашите дипломати.

Използвана литература и литературни източници:

1. Белова, Г., "Европейска интеграция", Ciela, С., 2008 г., с. 199;
2. Мониторингов доклад за готовността на България за членство в ЕС, 25 октомври 2005 г., с. 82, достъпен на адрес: http://ec.europa.eu/bulgaria/documents/abc/executive-summary_bg.doc ;
3. Програма на Правителството на европейското развитие на България 2009-2013 г., 4 ноември 2009, с. 137-142, достъпна на адрес: <http://www.government.bg/fce/001/0226/files/03.11.2009FINAL-ednostranen%20pechat1.pdf> ;
4. http://ec.europa.eu/bulgaria/abc/pre_accession/history_relations/eu-political-relations_bg.htm ;
5. <http://infocenter.bnt.bg/> ;
6. <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0228&n=2484&g=> ;
7. <http://www.mfa.bg/bg/pages/view/31> ;
8. <http://www.mfa.bg/bg/pages/view/5276> ;
9. <http://www.rcc.int/>.

¹<http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0228&n=2484&g=>

гл. ас. МАРИЯ ХАДЖИПЕТРОВА-ЛАЧОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

ОСНОВНИ НАПРАВЛЕНИЯ НА ФРЕНСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА В СРЕДИЗЕМНОМОРСКИЯ РЕГИОН

BASIC TRENDS OF THE FRENCH FOREIGN POLICY IN THE MEDITERRANEAN REGION

Chief Assistant Prof. MARIYA HADZHIPETROVA-LACHOVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: This article, as the title itself shows, reviews the basic trends of the French foreign policy in the Mediterranean region during the presidency of Nicolas Sarkozy. All national and European initiatives that have been undertaken by France aim to preserve its place and role on the international stage as a "power with a world influence".

Key words: foreign policy, international relations, Francophone, Mediterranean region, European initiatives

Стратегическите интереси на Република Франция към арабския свят съществуват от векове. Според френския историк и геополитолог Шарл Сент-Про политиката на Франция по отношение на арабските държави е на повече от 2 200 години¹. Но с избирането на Никола Саркози за президент външно-политическият ѝ курс се измества към Средиземноморието и тази политика се преосмисля.

Средиземноморският регион е пространство, в което се сблъскват геополитическите интереси на велики сили като САЩ, Русия, Европейския съюз, Китай и Турция. Франция, която се включва в категорията на така наречените „сили със световно влияние“, също съсредоточава погледа си към този регион.

От географска гледна точка Франция е държава, разположена близо до арабския свят, който тръгва от Южното Средиземноморие с петте държави от Магреб², Египет, Палестина, Ливан,

Йордания, Израел, Сирия и Турция. Така че за Франция, арабският свят не е отдалечено пространство, а най-близкият Изток. Тази географска близост, която допринася за установяване на търговски отношения и контакти, е причина Франция да е по-чувствителна от другите страни към случващото се в Средиземноморието. Друга, също толкова важна причина, допълваща географската близост, е наличието на многобройни диаспори от граждани на държавите от Средиземноморието, които живеят във Франция от няколко поколения, но изпитват трудности при своето пълноценно адаптиране и в съответствие с традиционните френски ценности.

Още в предизборната си реч, произнесена на 7 февруари 2007 г. в Тулон, сегашният президент Никола Саркози очертава основните направления във външната политика на Франция спрямо Средиземноморския регион. Френският президент призовава средиземноморските държави „да вземат в свои ръце съдбата, която историята и географията им е предопределила. А Франция, която е едновременно европейска и средиземноморска страна, ще

¹ Сент-Про, Шарл, „Арабската политика на Франция“, сп. Обсерватория на геополитиката, бр. 7/2007

² Магреб включва следните държави: Алжир, Тунис, Мароко, Мавритания и Либия.

поеме инициативата заедно с Португалия, Испания, Италия, Гърция и Кипър за създаването на Съюз на средиземноморските държави, както някога е поела инициативата за създаването на Европейския съюз¹. Така Саркози лансира „междущивилизационната“ идея за обединяване на средиземноморските държави и по време на целия си мандат се стреми да я постигне. Инициативата му за създаване на паралелен на ЕС Средиземноморски съюз се осъществява през 2008 г., когато, под френското председателство на Европейския съвет, Евро-средиземноморското партньорство от 1995 г. официално започва да се нарича Барселонски процес: Съюз за Средиземноморието. Главните задачи на Съюза трябва да бъдат изработването на съгласувана имиграционна политика, развитието на икономиката и търговията, прокарването на основополагащите ценности на правовата държава, защитата на околната среда, върховенството на закона и спазването на правата на човека.

По отношение на имиграционната политика през 2008 г., в помощ на съществуващите държавни институции, във Франция, се създава Министерството на имиграцията, интеграцията, националната идентичност и солидарното развитие, което има няколко функции: да управлява миграционните потоци, да спомага интеграцията, да подпомага формирането на френска идентичност и да стимулира развитието в страните на произход.

Един от приоритетите на министерството е борбата с нелегалната имиграция. За тази цел имигрантите, които искат да се установят на територията на Франция, се подбират според капацитета на нуждите на страната, а предоставянето на политическо убежище е припознато като морална отговорност. За да получат карта за постоянно пребиваване за 10 години, тези имигранти

трябва да владеят френски език и да зачитат ценностите на Републиката. От своя страна държавата се задължава да гарантира правото им на достъп до жилище, образование, работа, с което ще се осигури по-добрата им интеграция. Миграционната политика на Франция предвижда също така отпускане на средства на страните от Южното Средиземноморие и на техните жители, за да могат да устроят по-добре живота си в страните си на произход. Що се отнася до въпроса за формирането на френската идентичност, то той се урежда от чл.1 на Конституцията на Франция, който гласи, че „Франция е неразделима, светска, демократична и социална Република. Тя предоставя равенство пред закона на всички граждани без разлика на произход, раса или религия“.

Тук е мястото да се отбележи, че въпреки гарантираните от конституцията права, Франция, която е страната с най-многобройната мюсюлманска общност в Европа², идваща от Южното и Източното Средиземноморие, приема през октомври 2010 г. закон, забраняващ носенето на религиозни символи на обществени места и институции. Това включва носенето на каквото и да е покривало – никаб, хиджаб, бурка или химар, както и на християнски кръстове и еврейски шапки. Въпреки острите реакции сред мюсюлманската общност и многобройните митинги, законът влиза в сила на 11 април 2011 г. При нарушаване на разпоредбите на този закон се предвижда глоба от 150 евро. Позицията на Франция в случая е доказателство за това как при една държава, която държи на културното многообразие, националните интереси и ценности вземат превес.

Средиземноморският регион е един от приоритетите на френската външна политика не само поради географската си близост, но и заради установените

¹ SARKOZY(Nicolas)-**Ensemble**-Paris, XO Editions-2007-p99

² Според американското проучване „Бъдещето на мюсюлманското население“ на института Pew Research Center във Вашингтон.

през годините търговски и икономически връзки. Република Франция сключва редица двустранни и многостранни (в рамките на Европейския съюз) договори със средиземноморските страни. Така например през 2008 г. Франция подписва меморандум за финансово сътрудничество с Алжир, целящ модернизация на финансовия сектор на страната. Друга държава, с която Франция сключва споразумение за икономическо и финансово партньорство, е Тунис. Наред с това се съсредоточава внимание и спрямо Палестина, като се лансира проект за създаване на индустриална зона в границите на Витлеем, който има за цел да допринесе за икономическия подъем и засилване на търговските връзки между френските и палестинските предприятия. Френската агенция за развитие установява партньорство с Агенцията за подкрепа на палестинската търговия – Палтрад, чрез програма за укрепване на търговския потенциал на малките семейни фирми, производители, продавачи и износители на зехтин. През 2010 г. френското правителство оказва финансова помощ чрез отпускане на изгодни заеми за палестинските предприятия. С проведената през 2007 г. Международна конференция, известна под името „Париж III“, Франция оказва финансова подкрепа, възлизаща на 500 млн. евро, за облекчаване на външния дълг на Ливан, натрупан във войната с Израел през 2006 г.¹

Инициативите, предприемани от Франция, са насочени към изграждане на едно многопосочно взаимодействие, проявяващо се в различни сфери като икономика, култура, политика, образование и т.н. Особено внимание във външната политика на страната спрямо Южното Средиземноморие заслужава културния фактор – франкофония – особено далновидно развитие на международните междуправителствени органи-

зации. Раздел XIV от Конституцията на Република Франция разглежда франкофонията и споразуменията за асоцииране. Републиката „участва в развитието на сътрудничеството и солидарността между правителства и народи, за които френският език е общ. Тя може да сключва споразумения с правителства, които желаят да се асоциират към нея с цел развитие на цивилизацията“. Франкофонията, възникнала като идейно течение през 60-те години на XX век, за да бъде запазено френското влияние в бившите колонии, във френскоговорящите страни и региони, днес има и политически характер.

В политически план франкофонията представлява съставна част от външната политика на Франция, целяща да популяризира и разпространи френските ценности, култура и идеология по целия свят. Главният акцент в тази културна експанзия се поставя на изучаването на френски език, като френското правителство финансира гимназии, в които се изучава френски език, и други учебни заведения, културни центрове и организации. В областта на културата и образованието договорите, подписани между Франция и бившите ѝ колонии – Мароко, Тунис и Алжир – са най-многобройни².

Както бе споменато, интересът на Франция към арабския свят съществува от векове. Затова в началото на 2011 г. тя не остава безучастна към събитията, настъпили в арабския свят и в някои от средиземноморските държави. За изключително кратък период в тези държави започва радикална промяна на политическото устройство. Във връзка с това на 16 април 2011 г. френският министър на външните работи Ален Жюпе в заключителната си реч на научно събрание, посветено на „Арабската пролет“ и организирано от Арабския институт в Париж, определя новите насоки в арабската политика на Франция¹. Усилията на френското

¹ Цитираните двустранни договори се намират на сайта на френското Външно министерство http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/pays-zones-geo_833/.

² Ibid

правителство ще се съсредоточат върху гарантиране на успеха на демократичния преход в тези държави чрез спазване на основните човешки права; разширяване на диалога не само с участниците в арабските революции и членовете на гражданското общество, но и с различните ислямистки течения, при условие, че спазват принципите на демокрацията; разрешаване на съществуващите в региона конфликти². За да подпомогне демократичните промени в тези държави, Франция е готова да сподели своя опит в конституционното право, политическата система, свободата на словото.

Не може да се отрече, че Франция наистина разполага с изключителни дипломатически средства, за да постигне

целите си и не само като спазва своите национални интереси, а и като предприема инициативи в рамките на Европейския съюз. Чрез тях тя запазва мястото и ролята си на международната сцена, оказва интелектуално, политическо, икономическо и културно влияние в света. Тези предимства в съвременния свят не са без значение. Разбира се, тя не е суперсила, но не и сила от средна величина. По-скоро спада към една категория страни, които поради политико-икономическото си положение, икономическата си мощ, културното си излъчване или езика си са в състояние да упражняват не могъществото си в класическия смисъл на думата, а по-скоро глобално, световно влияние.

Литература:

1. Александров, Е., „Речник по международни отношения“, Тракия-М, С., 2001 г.
2. Тремо, Марсел, „Външната политика на Франция в новия световен и европейски контекст“, сп. Международни отношения, бр. 2/1999 г.
3. Constitution de la république française: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>
4. Костел, Е., Съвременната геополитика, Кама, 1999 г.

¹ Речта на френския външен министър може да се намери на адрес: http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817

² Става дума за израело-палестинския конфликт и правителствената криза в Ливан.

доц. д-р. инж. ИВАНКА ГЕОРГИЕВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“ БЛАГОЕВГРАД

WEB ТЕХНОЛОГИИТЕ В ИНДУСТРИАЛНИТЕ СИСТЕМИ ЗА АВТОМАТИЗАЦИЯ

WEB TECHNOLOGY IN INDUSTRIAL AUTOMATION SYSTEMS

Associate Prof. Dr. IVANKA GEORGIEVA

SOUTH -WEST UNIVERSITY BLAGOEVGRAD

Abstract: This work analyzes and classifies the structure of web technology for use in industrial control systems and control. Were examined trends and development of modern technical equipment from leading manufacturers of technical devices.

Keywords: web technology, integration, industrial systems, automation, communication

ВЪВЕДЕНИЕ

Приложението на Web технологиите в системите за индустриална автоматизация дава възможност за отдалечен достъп до данни и технически средства за управление в режим на реално време, във всеки момент и от всяка точка на пространството и на тази база се осигурява разпределение на компетенции на различни нива: от определено ниско техническо и технологично до високо интелигентно и специализирано.

Дистанционната диагностика и дистанционното техническо обслужване са вече практика и имат значителен дял в намаляването на разходите за обслужване, повишаване качеството и производителността на продукцията. Ако до преди няколко години се използваха само на управленското ниво в предприятията, то с всеки изминал ден ставаме свидетели на разработки управляващи ниските нива в системите за управление на технологични процеси, включително и програмируемите логически контролери (PLC) и системите HMI/SCADA. Реализацията на подобни системи изискват наличие на мощна система за информационна сигурност и разграничаване правата за достъп на потребителите, която вече е налице в много съвременни програмни пакети SCADA.

Внедряването им в практиката изисква редица предпоставки, като най-значимата е съществуването на интегрирана производствена система на предприятието. Web технологията е значително евтино решение, осигуряващо възможност буквално «да се види» системата за автоматично управление на технологичния процес и в случай на необходимост да се управлява (контролира, параметрира, диагностицира) дистанционно.

СТРУКТУРА НА WEB ТЕХНОЛОГИИТЕ

1. Комуникация при web технологиите.

Комуникацията се възприема като фундамент на web технологията. Базовият протокол, който осигурява правилното адресиране на участниците в мрежата и непрекъснатия обмен на данни е TCP/IP, като представлява най-ниското ниво за уеб комуникация. Над него в йерархията стоят такива услуги, като електронна поща (E-mail), протокол за пренасяне на файлове (FTP – File Transfer Protocol) и www. Всяка от изброените услуги използва свой собствен протокол, който е вложен в TCP/IP.

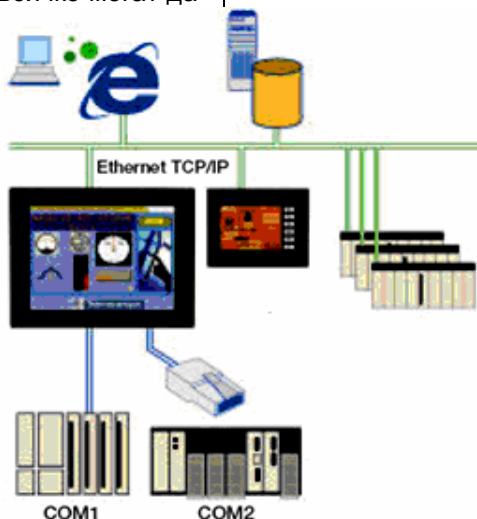
Особено място в Web управлението заема събирането на данни през **Интернет от отдалечени контролери.**

Този метод фактически съответствува на традиционната структура за изграждане на системите за автоматизирано управление на технологичните процеси със SCADA системи, но с тази разлика, че между системата и PLC разстоянието е голямо. За реализацията на такова Web управление е достатъчно SCADA системата и PLC да изпращат и получават информация по освен по Ethernet и чрез протокол TCP/IP (фиг.1). Практически днес всички големи производители на контролери предлагат такива модели (Schneider Electric, Siemens, GE, ABB, Omron).

2. Представяне на данните [13]

Съществува голям брой различни форми за представяне на данните. По тази причина на първо място следва да се посочи HTML (HyperText Markup Language – език за описание на форматираните документи). Съответно, web страниците се създават на езика HTML, а след това браузърите превеждат тези HTML файлове. С помощта на HTML преди всичко могат да

се структурират текстове и документи. В случай че възможностите на HTML не са достатъчни и съществува необходимост от web контрол на макета на страницата, е възможно да се използват таблици CSS (Cascading Style Sheets – език за описание на стилове). Езикът CSS позволява точно да бъдат задавани параметрите за форматиране на отделните HTML елементи, например, шрифтът на параграфите. Важно е да се знае, че CSS не заменя HTML, а разширява възможностите на функциите му. Друга важна характеристика на HTML е способността му да съчетава съвсем различни технологии, освен CSS, например JavaScript и PHP (от Hypertext Preprocessor – скриптов език с отворен код, специално създаден за web приложения, който може да бъде вмъкван в HTML). Благодарение на всичко това, HTML представлява изключително гъвкава и мощна платформа за web развойна дейност и универсално средство за изграждане на софтуер за различни платформи.

Фиг.1. Необходимо условие за реализация на web технологиите е техническите средства за автоматизация да комуникират по протокол TCP/IP

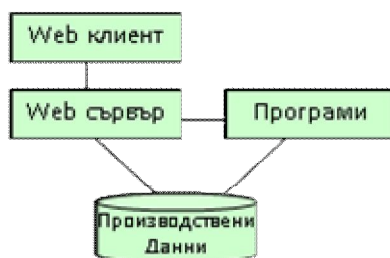
В своята първоначална форма HTML е статичен. По тази причина съществуват HTML страници, които създадени веднъж се предават в неизменен вид от сървъра по заявка. С развитието на Интернет се създава необходимост в един HTML документ да се включва определена актуална информация, например астрономическо време или текуща дата. Общото понятие „динамичен HTML“ обединява няколко технологии, които позволяват върху web страницата да се визуализират динамични данни.

В случай че е необходимо информацията постоянно да се актуализира или приложението да съдържа анимационни елементи се прилага езикът за програмиране JavaScript. Фрагментите, написани на JavaScript, могат да бъдат включени както в самата HTML страница, така и в отделни файлове. Съвременните браузъри разполагат и с HTML и с JavaScript интерпретатори. По този начин JavaScript програмите се изпълняват на компютъра на клиента, от неговия браузър и изцяло удовлетворяват

изискванията за динамика, а също и за анимация. Аналогичен подход се използва и при Java Applets (аплетите са малки програми за точно определени задачи) в затворените и написаните на езика Java приложения, които се предават от сървъра на клиента за изпълнение.

3. Технология клиент-сървър и достъп до данните

Интернет мрежата е структурирана в съответствие с архитектурата клиент-сървър. Достъпът до данните на технологичния процес от всеки компютър на предприятието и от всяка подсистема е изключително актуален днес. Обмяната на информация чрез Internet/Intranet, освен от специализиран технологичен сървър може да бъде задействан и от web сървър (фиг.2.). Производителите на SCADA системи за осигуряване преноса на данни от технологичните подсистеми предлагат специални програмни средства, които могат да бъдат реализирани като разширение на web сървърите. [2].

Фиг.2. Достъп до данни на технологичния процес чрез Web

Например, **WebNavigator** е програма за SCADA системата WinCC на фирмата Siemens, позволяваща извършването на мониторинг и управление на отдалечени технологически процеси [3]. WebNavigator, представя информация за технологичния процес на управленско ниво на фирмите и позволява:

- Преглед на мнемосхеми с текуща информация за технологическия процес;
- Преглед на архивна (база от данни) информация във вид на графики и таблици;
- Преглеждане на текущи аварийни съобщения и работа с архивни съобщения;

- Управление на технологичния процес.

WebNavigator е реализиран в рамките на технологията клиент-сървър. В качество на сървър се използва връзката на следните програмни продукти: WinCC -> Internet Information Server (на фирмата Microsoft) -> сървър WebNavigator, клиентската част - Internet Explorer и клиент WebNavigator. Клиентът WebNavigator е реализиран като ActiveX компонент – това позволява автоматическото му откриване при първото обръщане към сървъра.

Страниците на сървъра могат да съдържат статична и динамична информация, форми за задаване на въпроси към базата данни. Web сървърът може да реши всяка задача получавайки данни от отдалечен потребител и да върне отговора обратно. За обработката на въпроси от Web сървъра, постъпващи от клиентските приложения на SCADA и изискващи получаване на данни от база данни в реално време (БДРВ), или други източници на информация в реално време (РВ), се разработват специални сървърни разширения, които от една страна получават и обработват динамичните въпроси на Web клиентите, а от друга осигуряват взаимодействие с Microsoft Internet-сървъра. Взаимодействието между Web-сървъра и клиентите се извършва на базата на протокола HTTP (HyperText Transfer Protocol.).

Компанията Wonderware предлага Web-сървър FactorySuite, който осигурява динамични данни за Web клиента, реализиран във вид на SCADA приложение - InTouch (FactorySuite Web Server) [5].

Rockwell Automation предлага комплексно решение от интегрирани софтуерни продукти, включващи логическо програмиране с PLC и програмируеми автоматични контролери (PAC), изграждане на интерфейс човек-машина (HMI), управление на процеси, информационно обезпечаване на производството, управление на база данни, архиви, отчети и интернет базирани програмни техно-

логии. Концепцията на Rockwell Software, "ViewAnyWare" предлага възможност за лесно създаване на приложения за дистанционен мониторинг на производствения процес. Той включва визуализация, управление, диагностика, аларми, архив и обработка на базата данни. Резултатите могат да се използват едновременно от различни отдели на предприятието чрез Intranet, а също така и от други организации като доставчици, бизнес партньори и клиенти през Internet [14].

Програмите WebCast (фирма Intellution, пакет iFix), NetLink (AdAstra, Trace Mode) и Scout (WonderWare, InTouch) дават големи възможности за супервайзорно управление чрез Internet. За управлението на технологичния процес през Internet е необходима SCADA-система, поддържаща функцията за управление по мрежа с TCP/IP [6]. При това функциониращата на отдалечен компютър система трябва да разполага с копие от проекта, изпълнявана на главния компютър, включваща описанието на използвани графични обекти, скриптове и описания на математически преобразувания. В този случай изпратените по мрежата Internet данни ще съдържат само текущи стойности на наблюдаваните параметри.

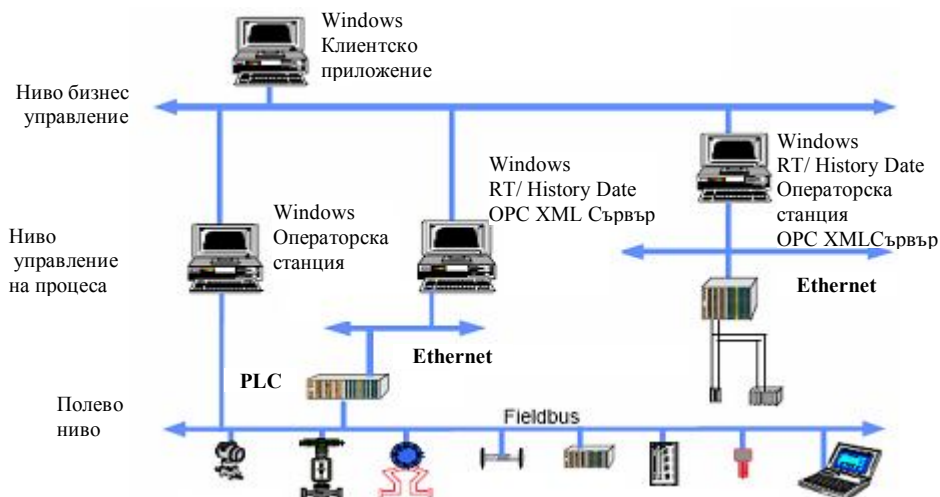
Програмите WebClient (US Data, FactoryLink), WebActivator (AdAstra, TraceMode) [12] позволяват да се реализира метод на свързване на модули към браузер (**Web browser Plug-Ins**). При включване на модул Plug-In и връзка със сървър, SCADA предава данни в локален компютър за обектите в системата. При тези случаи цялата математическа обработка на данните се извършва на отдалечен сървър, а на локалния компютър те само се визуализират.

Перспективна в следващите няколко години се очертава **технологията OPC XML**, която се явява стандарт на интерфейс за обмен на данни с оборудването [1, 14]. Тя е предназначена за подобряване обмена при събиране на

информация през Web от PLC и определя стандарти за предаване на данни от отдалечени контролери към SCADA-системите. Основната цел на технологията OPC е в осигуряването на съвместимост и взаимозаменяемост на промишлените устройства от различни производители. OPC XML е разновидност на стандартния протокол OPC, който е неделима част от всяка SCADA-система. Технологията XML, фактически, разширява границите на приложение на OPC до неограниченост в разстоянията, включвайки и мрежата Интернет [14].

Компонентите на OPC се делят на клиент и сървър. *Клиент* като правило е

приложение за обработка на данните (възможно е да бъде и SCADA система). *Сървърът* е източник на данни, който събира данни от периферните устройства и ги прави достъпни за OPC клиентите. Клиента и сървъра си взаимодействуват на база интерфейсите на OPC. По този начин всеки OPC клиент може да обменя данни с всеки OPC сървър независимо от спецификата на устройствата за които е разработен съответният OPC сървър. Клиентите могат да се свързват един с друг, както и с различни сървъри от различни производители.

Фиг.3. Интегриране на нивата в производствена система чрез OPC

Приложението на OPC технологията в системите за управление дава възможност за пълна интеграция на различните нива - технологично, управление на ТП, управление на ресурсите на предприятието (фиг.3), като всяко от тези нива може да се обслужва от OPC сървър.

4. Технически средства за реализация на web технологиите

В индустриалната автоматизация, както и в компютърния отрасъл понастоящем настъпват глобални промени, свързани с дифузията на хардуерните и софтуерни решения в смесените сек-

тори. Web технологията се реализира чрез стандартни IT устройства, т.е. могат да се използват широко разпространени мрежови компоненти, като маршрутизатори, комутатори или точки за достъп до WLAN. По този начин в реализацията на автоматизационната задача наред с класическите апаратни платформи за управление, могат да се включат и органайзери (PDA) или просто мобилни телефони.

Да се изброят всички решения, които се използват в web технологиите е невъзможно, както и да се структурират в детайли всички разработки до момента.

По тази причина ще бъдат разгледани някои примери, представляващи интерес за целите на автоматизацията и намиращи практическо приложение.

4.1. Разработване на специализирани интерфейсни платформи.

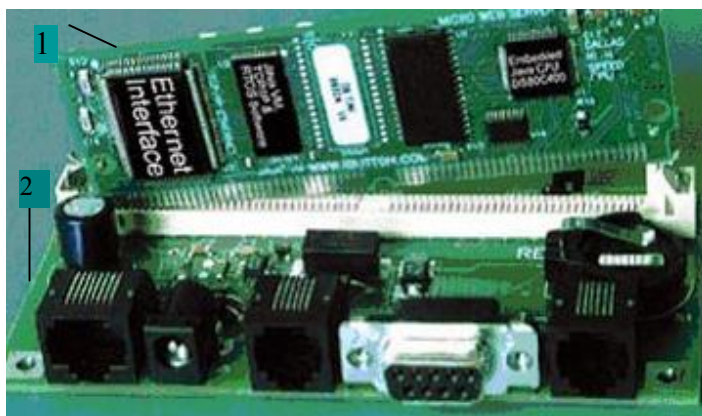
Решаването на някои специфични въпроси при проектиране на системи или устройства, управлявани по Интернет, свързани с проблема за комуникацията между бързодействащите компютърни мрежи и "бавните" мрежи с разпределени параметри, използвани за връзка и събиране на информация от промишленото оборудване се реализира със специални интерфейсни програмно апаратни средства.

Пример за решаването на горния казус е еднопроводната мрежа MicroLAN, разработена от фирмата Dallas Semiconductor [10,11]. В качество на

интерфейс между двата типа мрежи, конструкторите на Dallas Semiconductor разработват платформата TINi (Tiny InterNet Interface). Аналогични решения се предлагат и от други производители като: Atmel, HP, Microchip, Zilog.

TINi е програмно-апаратна платформа, която може да управлява технологичен процес в реално време посредством web страница. Платформата TINi дава възможност не само да се контролират параметри и показания на устройства, сензори, технологично или битово оборудване, но и непосредствено да се взема участие във всички протичащи в тях процеси през Internet.

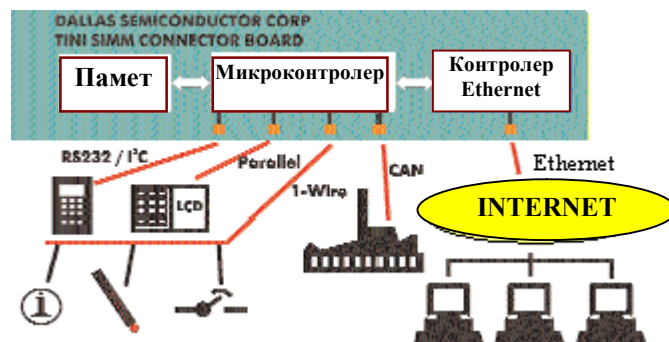
TINi обединява мощен чипсет и оперативни средства Java, разкриващи широките възможности на входно - изходната част на микроконтролерите Dallas.

Фиг.4. Хардуерни особености на TINi

Апаратната част на платформата TINi (фиг.4) представлява евтин микроконтролерен модул-1, който може да се прилага за решаването на широк кръг задачи и интерфейсна интегрална схема-2, осигуряваща свързването на модула с външни устройства. Процесорното ядро с поддръжка на езика Java осигурява обработка на данни, контрол, връзка с други апаратни средства и мрежови ресурси. Пълнофункционалният интер-

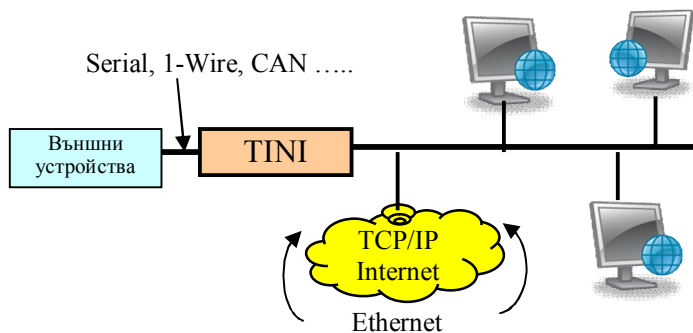
фейс API (Application Programming Interface), на TINi осигурява поддръжка на интерфейсите Ethernet, RS232, SPI, I2C, 1-Wire, CAN (Controller Area Network) и паралелен вход/изход (I/O). Тази възможност осигурява лесна връзка с периферията на ниско ниво и отделя основното време за разработка на ефективни алгоритми за управление и обработка на данни.

Фиг.5.Възможности за достъп до Internet на TINI платформата

TINI отлично се справя с интеграцията на бавни еднопроводни териториално разпределени структури и с производителни мрежи като Industrial Internet. Платформата е изключително удобна при решаване на задачи в областта на промишлената автоматизация за отдалечен контрол и управление, както и при изграждане на териториално разпределени системи за събиране и обработка на данни. Достъпът до Internet може да се реализира по жични и въздушни канали (фиг.5). Наскоро компанията Motorola създаде ново решение за безжичен достъп до индустриалните системи за контрол и управление посредством клетъчни телефони. Програмното осигуряване предлагано от компанията Motorola, осигурява съвместимост между клетъчните телефони и платформата TINI на компанията MAXIM/Dallas Semiconductor. Необходимите условия за безжичното управление е поддръжката от клетъчния телефонен на стандарт iDEN и технологията на Java 2 Platform Micro Edition (J2ME). Устройствата могат да комуникират чрез RS232, CAN, или паралелен интерфейс, а комуникационните задачи за отдалечени обекти TINI изпълнява посредством протокола

TCP/IP. Важно предимство на платформата е възможността и да работи в *режим на конверсия на протоколи* (фиг.6), т.е получаване на данни от включените устройства, превръщането им в IP-пакети и препращане по локална или глобална мрежа на отдалечен компютър. За разлика от режим на web-сървър, предаването става непрекъснато и в произволен формат, който се определя от конструктора, в зависимост от изискванията на системата. Предимствата на такъв метод са голяма гъвкавост и скорост на работа, обработването на данните се пренася на отдалечен компютър, освобождавайки по този начин ресурсите на модула TINI. Горното позволява да се реализират пълнофункционални web интерфейси за управление на системата. Към недостатъците на такъв метод се отнася необходимостта от постоянна връзка по мрежата между TINI и отдалечения компютър. Освен това за осигуряване работата на такава система се изисква специално клиентско приложение на отдалечения компютър, разработката на което е свързано с допълнителни средства

Фиг.6. Конверсия на протоколи

4.2. Разработване на контролери с вграден web сървър

Това е нова стратегия за управление в реално време, интегрираща **Web-сървъри и PLC** в едно. Web-сървърът, намиращ се в самият контролер се включва директно в Internet, поради което за управлението през web вече не е нужна SCADA-система. Съдържащият се в контролера копроцесор формира необходимите HTML-страници и ги свързва са с данните постъпващи от обектите. Обработката на данни се извършва от мощен процесор на контролера, тъй като той извършва първична и вторична обработка на данните. Съществуват възможности за намаляване натоварването на процесора на PLC за сметка на Java-аплети, които осъществяват вторичната обработка на данните върху компютъра на клиента.

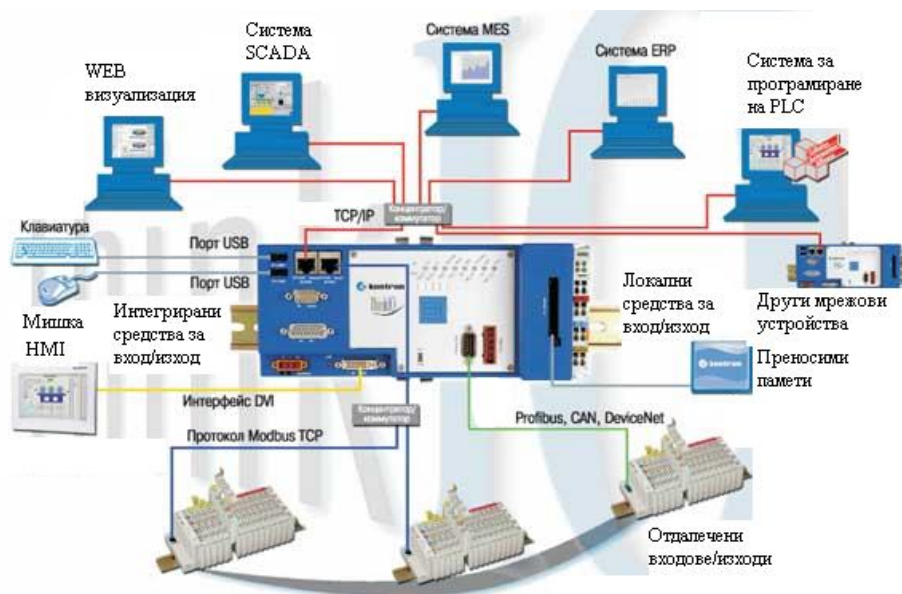
Пример за такова интеграционно решение са контролерите Modicon Micro, Premium и Quantum на Schneider Electric с вградени web сървъри FactoryCast [7].

FactoryCast има web-базирани функции за дистанционна диагностика с обикновен Интернет браузър, защитен достъп до разширена диагностика на системата и приложенията, цифрово и

графично представяне на данните и настройките, отворени хостинг на потребителски Web страници за специфична диагностика и интерфейс HMI (в контролери Modicon Micro, Premium и Quantum).

HMI FactoryCast имат същите функции за дистанционна диагностика като при FactoryCast плюс нови функции HMI в контролера като: събиране на данни от контролер и база данни HMI в реално време (1000 променливи), изчисления за обработка на данните, разширено управление на аларми с изпращане на имейли, регистриране на данни във външни релационни бази данни (SQL, Oracle, MySQL) (в контролери Modicon Premium и Quantum).

Компанията Kontron също предлага такъв революционен продукт, хармонично съчетаващ в себе най-последните технологични новости и класиката в компютър-контролера ThinkIO-P [9]. Този контролер се прилага успешно като интегратор на различни подсистеми във всичките нива на автоматизация и може да решава широк кръг съвременни задачи за производствено управление. (фиг.7).

Фиг.7. Интелигентен контролер- ThinkIO с web пакет SOPH.I.A.като интегратор в системите за автоматизация

Фиг.8. Пакетът SOPH.I.A. позволява изграждане на вертикално-интегрирана система за автоматизация на база WFR.

Контролерът ThinkIO е с многоядрен процесор, многократно увеличаващ скоростта на операциите, има увеличен температурен диапазон от -40°C до

+70°C, наличие на широк спектър от стандартни интерфейси, стандартни протоколи и програмни пакети за разработка на приложни програми.

ThinkIO практически може да взаимодействува с всякакви модули за цифров и аналогов I/O, температурни сензори, специализиран интерфейс и други устройства. Контролерът ThinkIO включва и пакет web-автоматизация, наречен SOPH.I.A. (Sophisticated Industrial Automation), съдържащ инструментална среда за разработка, конфигуриране и включване към web.

Бъдещето на интегрираните решения - SOPH.I.A. съдържа инструментална и изпълнителна среда. Към първата спадат средства за разработване, конфигуриране и включване към web, програмно осигуряване за създаване на потребителски графичен интерфейс на база Интернет-браузер и открити стандартни интерфейси, позволяващи включването на инструменти от различни производители. Функцията "провайдер на данни" в SOPH.I.A. се използва, когато ресурсите и изчислителните възможности са ограничени. "Провайдера" предава локални данни на сървъра за данни, а там към WEB-сървъра (фиг.8). Важно свойство на SOPH.I.A. е неговата пълна платформо-независимост – т.е не е важно какви апаратни средства и каква ОС се използва, поради което се явява универсален и удобен за web-автоматизация.

4.3. Индустриални компютри

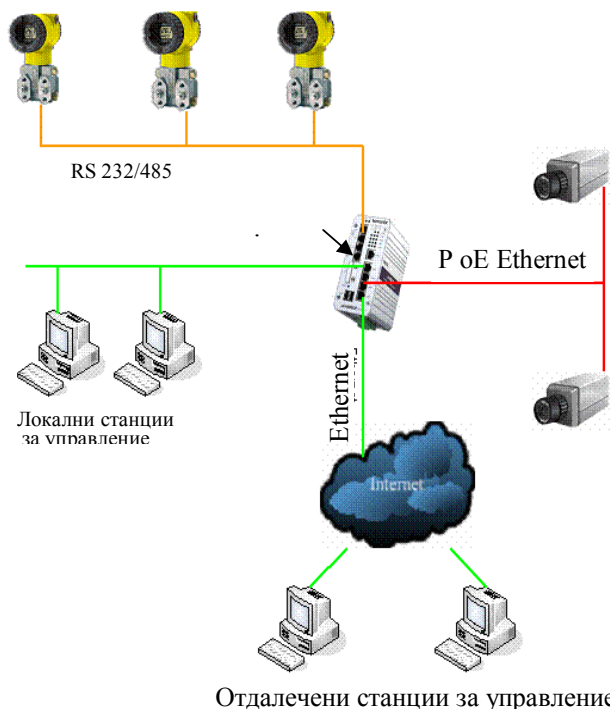
Някой индустриални производства технологичните процеси се извършват в екстремни условия, като високи или ниски температури, силна запрашеност, влажност, силни вибрации и т.н. В такива условия сериозна задача се явява осигуряването на надеждно функциониране на различните сензори, контролери и изпълнителни механизми. Включването на всичките устройства в мрежи, обикновено се осъществява по различни технологии. За решаването на тези проблеми фирмата Korenix е разрабо-

тила ново поколение индустриални компютри JetBox 9310 [8]. На фиг.9 е показано, че JetBox може да замени цяла група устройства, осигуряващи преобразуване на интерфейсите, управление на трафика, решава задачите на видео-сървъра и предаването на информацията на горното ниво в производствената система. JetBox има пълноценна операциона система и може да изпълнява потребителски програми, което съществено разширява кръга от решавани задачи и може да бъде управляващо устройство в мрежа, тъй като поддържа IP routed, static routing, NAT (firewall), DMZ.

4.4. Интегрирани решения на принципа "all in one".

Компанията Schneider Electric предлага интегрирано решение за отдалечен контрол и управление на технологични процеси **FactoryCast HMI Gateway ETG 3000 / 3000**, съдържащо контролер ETG 3000 / 3000 и web портал FactoryCast HMI Gateway (с т.н.функции „всичко в едно“ (*"all in one"*) [7]. Контролерът ETG 3000 / 3000 е изграден на модулен принцип, интегриращ в себе си всички възможности за комуникации: Ethernet, serial link, връзка с модем; GSM или PSTN и RAS функции за отдалечен достъп; карти с 6 дискретни входа, 2 дискретни изхода; флаш карти или USB памети; Web сървър; отдалечени управленски функции. Възможностите на това интегративно предложение позволяват отдалечено техническо обслужване за машини и процеси, диагностика, алармиране през email/SMS и конфигуриране на Web server за профилактични дейности на клиентите.

Голямо предимство на тази платформа е графичното наблюдение през брауъра на технологичните процеси като ниво на процесите, управление на рецепти, доклади, алармиране и т.н.

Фиг.9. JetBox в индустриалната мрежа

Изпълнението на тези дейности не изисква постоянен персонал както е при конвенционалното PC базирано управление на технологични процеси (фиг.10).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

ПРИЛОЖЕНИЕТО НА WEB ТЕХНОЛОГИИТЕ В СИСТЕМИТЕ ЗА АВТОМАТИЗАЦИЯ ДАВА ВЪЗМОЖНОСТ ЗА ОТДАЛЕЧЕН ДОСТЪП ДО ДАННИ И ТЕХНИЧЕСКИ СРЕДСТВА ЗА УПРАВЛЕНИЕ В РЕЖИМ НА РЕАЛНО ВРЕМЕ ВЪВ ВСЕКИ МОМЕНТ И ОТ ВСЯКА ТОЧКА НА ПРОСТРАНСТВОТО.

Отпадат комуникационните ограничения на традиционните технологии при внедряването на web технологиите. Всички участници в мрежата са равноправни и нямат лимитиране по отношение броя на установените връзки. Внедряването им в практиката води до:

- икономия на време;
- възможност за управление и контрол параметрите на важни процеси;
- оптимизиране работата на персонала за техническо обслужване като информирането за необходимостта от обслужване на системата се извършва чрез съобщения по електронната поща, телефон или с SMS съобщения от мобилен телефон и намаляване разходите за техническа поддръжка.
- ефективно управление на териториално разпределени системи от един център;
- възможност за оптимално планиране въз основа на оперативна информация за текущите потребности и състояние в склада, достъпни чрез мрежата Интернет/интранет.

Фиг.10. Възможности на решението “всичко в едно” с FactoryCast HMI

Въз основа на направеният по-горе анализ и заключение може да дефинираме Web технологиите за индустриално приложение като: „Съвкупност от Internet протоколи, програмируеми езици (Java, html, xml, и др.), компоненти със

специфични функции за автоматизирани системи и вградени Web инструменти, които напълно променят пътищата за споделяне на информация”.

ЛИТЕРАТУРА И ИНТЕРНЕТ РЕСУРСИ:

- [1.] Георгиева И, Гебов В, Системи за управление и автоматизация, Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград, 2007 г.
- [2.] Никитин А., Advantech Studio —SCADA с поддръжка Web технологий, <http://www.cta.ru>
- [3.] www.siemens.com
- [4.] www.advantech.ru
- [5.] <http://global.wonderware.com/EN/Pages/default.aspx>
- [6.] <http://www.gefanuc.com/products/family/automation>
- [7.] www.schneider-electric.ru
- [8.] <http://www.korenix.com>
- [9.] <http://de.kontron.com>
- [10.] <http://www.maxim-ic.com/>
- [11.] www.maxim-ic.com/products/microcontrollers/tini/
- [12.] www.tracemode.ua
- [13.] www.tlmedia.bg/engineering-statiieng.aspx?br=49&rub=513&id=1376
- [14.] www.opcfoundation.org/Default.aspx/04_tech/04_spec_xml.asp

доц. д-р СНЕЖИНА КАБАИВАНОВА

ВТУ "СВ.СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ", ВЕЛИКО ТЪРНОВО

доц. д-р РАДИ КАБАИВАНОВ

ЗЕМЕДЕЛСКИ КОЛЕЖ, ПЛОВДИВ

ИНФОРМАТИЗАЦИЯТА – ПРЕХОД КЪМ ПОСТИНДУСТРИАЛНО ОБЩЕСТВО

INFORMATIZATION – TRANSITION TOWARDS POST- INDUSTRIAL SOCIETY

Associate Prof. Dr. SNEJINA KABAIVANOVA

ST.CYRIL AND ST.METHODIUS UNIVERSITY OF VELIKO TURNOVO

Associate Prof. Dr. RADİ KABAIVANOV

COLLEGE OF AGRICULTURE, PLOVDIV

Article: The article is devoted to the discussion of nature of information and information technology. A definition is set about their meaning, place and role in the historical transition from industrial society to the next social-economical formation of the post-industrial society. Initiator for the post-industrial society is the information resources, intellectual knowledge and intellectual ability of the people, their initiative and creativity during the process of determination of global changes in the law, social and international relations.

Key words: information, information resources, informatisation, post-industrial society.

В общонаучен план информатизацията е комплекс от мерки и действия които са насочени за осигуряване и използване на достоверни и изчерпателни съвременни знания във всички общественно значими видове човешка дейност.

Като съвкупност от знания за фактическите данни в протичащите процеси и зависимостите между тях, информатизацията става определящо важен стратегически ресурс на обществото и в значителна степен обуславя неговата способност за успешно развитие.

Информатизацията се утвърждава като всеобщ и неизбежен период в развитието на човешката цивилизация. Тя е периода на усвояването на информационната картина на света, на осъзнаване на обусловеността на законите на възникването и функционирането на информацията в природата и обществото, на тяхното разкриване и използване в създаваната мултиразклонена индустрия за производство, за

предаване и за пораждање и преобразуване на информация.

Чрез многомилиардните актове на отразяване на реалността и битието човечеството формира и поддържа своеобразен модел на света. Този информационен модел е динамичен, намира се в постоянно движение и се реализира в еднократен и неповторим исторически опит.

Натрупаният през последните десетилетия опит позволява да се твърди, че информатизацията по форма и по съдържание е реален преход на човешкото общество към ново качествено състояние, тя е излизане на нови исторически рубежи и изграждане на новото постиндустриално общество. Като стадий в общественото развитие постиндустриалното общество предполага качествено ново и по-високо равнище на производителните сили в сравнение с индустриалното общество. В процеса на прехода от индустриалното към постиндустриално общество се преодоляват ограниченията

в областта на натрупването и използването на информационните ресурси във всички сфери на обществения живот и човешката дейност.

Фундаментът на постиндустриалното общество се формира не от традиционните материални ресурси а от основополагащите го информационни ресурси, интелектуалните знания и интелектуални способности на хората, на тяхната инициатива и творчество, на новия етап на науката и организационните фактори. Постиндустриалното общество предполага и създава качествено нов производствен апарат, който да се основава не на традиционната механизация и автоматизация, а да произтича от принципно нови изчислителни оръдия на труда и информационни технологии. Достиженията на науката и техниката позволяват на обществото да пристъпи към ускорена всеобхватна компютърна автоматизация, която да замени много производствени функции на човека, както физически така и интелектуални. Основа за тази нова по-своя характер и възможности автоматизация на производствените процеси е изграждащата се изчислителна и комуникационна среда от нов тип и качество.

Информатизацията е обективен етап на обществения прогрес във всички области, и преди всичко, в икономиката, в държавното управление, във фирменото управление, в маркетинга, във фундаменталната и приложна наука, в новите технологии.

Като различни понятия информатизацията се отличава от компютризацията. Последната е насищане сферите на стопанската дейност и на обществения живот с компютърно-комуникационна техника и средства за тяхното програмно осигуряване, Информатизацията е по-широкото по обхват понятие. Тя предполага многостранен и по-обхватен подход към компютризацията. Информатизацията включва както създаването на съответстваща материално-техническа база, така и усъвършенстването на организационно-икономи-

ческите, на юридическите и на човешките фактори. Тя е цялостния процес на създаване на нова автоматизирана среда като необходимо условие за ефективното използване на изчислителната техника, на качествено нови комуникационни мрежи, на робототехнически комплекси и т.н.

С динамичната компютризация и с растящото усъвършенстване на изчислителната техника на преден план излизат не техническите, а социалните и хуманитарни елементи на информатизацията. Без това, колкото и мащабна да е компютризацията няма да даде нужния социално-икономически ефект, който да положи и изгради основите на постиндустриалното общество. Следователно, социално-икономическите аспекти са главните аспекти на информатизацията. Те са и най-важните съставлящи на процеса на информатизацията и на прехода към постиндустриално общество.

За съвременния свят информатизацията има особено значение. Тя открива широки възможности за техникотехнологично превъоръжаване на икономиката и повишаване на нейната ефективност, оптимизира публичното управление, създава своеобразна поръчка за нови информационни технологии, стимулира подготовката и преквалификацията на специалистите в съответствие на растящите изисквания. В това се заключава същността на основното звено в сложната верига от задачи на информатизацията на обществото.

Най-важната цел на информатизацията е създаването и внедряването на информационни технологии в различните области на социалната практика. Информационните технологии създават принципно нови модели в управленската дейност, в науката, в проектирането и пронизват всяка сфера на обществото. Те се превръщат в решаващ фактор за икономията на време, в нарастването на дела на творческия труд в жизнената дейност на членовете на обществото.

Освен това, информатизацията е важен фактор за подобряване живота на хората. Съвременната епоха се характеризира с това, че в цивилизованите страни все по-важна роля започват да играят не материалните фактори (блага), а информационно-организационните фактори. Достигнатият етап в развитието на производителните сили и производствените отношения показва ясно, че да може една държава да заеме своето достойно място в съвременния свят и да участва като равна в международното разделение на труда тя трябва да приведе своите производствени, трудови, природни ресурси и националните си интереси към изискванията на индустриалните информационни технологии. Такава държава трябва да разглежда и приема информатизацията като пробив в бъдещето. За това е необходимо на информатизацията да бъдат дадени най-висшите държавни приоритети.

От обект на чисто теоретичен анализ информатизацията се превръща в комплексен критерий за оценяване могъществото на всяка страна и фактор за нейното оцеляване и развитие, утвърждава се като фактор в борбата за икономическо и социално благополучие. Нещо повече, информатизацията става най-важния ориентир за изработване на вътрешната и външната стратегия на държавата.

Основополагащо понятие за информатизацията е информацията. Феноменът информация няма само тясно-теоретични аспекти. Този феномен определя, както никога досега нашата ежедневност, образа на нашите мисли и действия. Този феномен все още трудно се разбира и не се показва в своята пълнота и дълбочина в опитите да бъде достигната и усвоена неговата същност. Интензивно натрупвания опит дава надежда, че предстои човечеството да се справи с тази задача.

Един от най-важните аспекти на феномена информация е комуникационния аспект, Акцентувайки върху едната от неговите прояви следва да се

отбележи, че комуникацията е основния компонент на информационния обмен, който е особено присъщ на биологичните, социалните и изкуствено създадени технически системи. Информационните потоци в комуникационната среда могат да имат най-различни носители, както енергетически, така и материални. Нещо повече. Информацията притежава свойството леко да се присажда от едни носители на други, които да се отличават както по числовите им, така и по качествените им характеристики. При това може да се използва всяко равнище на организацията на материята и енергията. Развиващите се комуникационни системи позволяват да бъдат обхванати както неизчислимо количество източници на информация, така и неизчислим брой приемници на информация. Това предопределя усилващото се значение на факторите на информационната безопасност и надеждност.

Присъщият на високоорганизирани материални и енергийни системи информационен обмен постепенно започва да измества традиционния материално-енергетичен обмен от неговите лидерски позиции. Това се определя от рязко нарастващата значимост на процесите на информационния обмен в управляващите системи със социален, икономически и технико-технологичен характер. Това от своя страна налага глобални изменения в сферата на правните, социалните и международните отношения.

По своята дълбока същност феномена информация е феномен, който лежи в основата на процеса на натрупване и развитие на формите, той е феномен на формообразуване, подреждане и самоорганизация както на действителния, така и на виртуалния свят на информационните системи, светът, който все повече се разширява и превзема от реалния свят негови функции и предназначения.

Човечеството е натоварено с високоотговорната мисия да не допусне

процеса на роботизиране на човека да не излезе извън контрол. Здравият смисъл трябва да подсказва, че прогресът в информатизацията не означава автоматичен прогрес на човечеството, не трябва да се забравя, че прогресът в информатизацията, както и всеки прогрес, се нуждае от изключително внимание и контрол.

Феноменът информация осигурява съществуването на Природата в цялото нейно многообразие като открита система, като съвкупност от такива системи и обекти в тях (чието съществуване не е възможно освен като система), намиращи се в контекстно взаимодействие и не можещи без разрушаване да преминат към съществуване на контекстно-независими езици.

В света на организационното управление все по-осезаемо се чувства необходимостта от адекватен на откритите системи подход, при който моделирането често е противоположано или просто е невъзможно. Това е така защото ние можем само да предполагаме, какво трябва да бъде представено в модела на някаква ситуация (изхождайки от опита на аналогията), но не повече от това и

без надежда, че неотчетеното няма да бъде най-главното. Затова окръжаващия ни свят е построен като множество от вложени контекстно-зависими процеси, чието взаимодействие често не успяваме да възприемем или не можем да отделим тяхните съществени страни.

Процесът на познание в най-висока степен е възможен само за видовете, които съществуват със собствен контекстно-зависим език и контактуват с окръжаващия ги свят "пряко" (без модели) и работещи с натрупване на образ. При такава парадигма е възможно непротиворечиво да се върви напред и в областта на техническите решения, и в организацията на управлението и в аналитичните работи с използване на технически средства с днешна (чисто изчислителна) и утрешна (информодинамична) архитектура.

С увереност може да се твърди, че сигналът, съобщението, конкретният избор, пораждането на информацията и организационното управление са понятия от един порядък, които се пресичат в своите проявления и не съществуват едно без друго.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Шонцова С. "Информационная индустрия как продукт и товар высокого интеллектуального труда", Analele ATIC 2004 Vol. 2, Cishinau, Evrika, 2004.
2. Станков. "Евристичните предизвикателства в съвременния свят", АИ "Марин Дринов", София, 2002.
3. Кабаиванов Р. „Нов поглед към информацията“, Научна конференция с международно участие на тема „Взаимодействието теория - практика ключови проблеми и решения“, Бургаски Свободен Университет, 2011.

РЕЦЕНЗИИ:

REVIEWS:

проф. д.ик.н. ПЕНКА НАЙДЕНОВА

ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЧОВЕКА НА БАН

ТЕОРЕТИЧЕН И ЕМПИРИЧЕН ПРИНОС В СТАТИСТИКАТА И ДЕМОГРАФИЯТА

THEORETICAL AND EMPIRICAL CONTRIBUTION IN STATISTICS AND DEMOGRAPHY

Prof. Dr. of Economics PENKA NAYDENOVA

INSTITUTE FOR POPULATION AND HUMAN STUDIES AT BAS

Разбирана като научна дисциплина, демографията винаги е присъствала у нас в изследователското и образователното пространство независимо, че институционарирането винаги я е отправяло на ръба на оцеляването. Развитието на теоретичните изследвания, на демографските знания и емпиричните наблюдения бавно, но устойчиво са напредвали заедно с усъвършенстване на университетските и научни организации, и държавния статистически орган. Заслугата на последния е огромна, ако се проследи пътят на придобиване и разработване на изчерпателни данни за близо на век и половина. Така се съдейства преходът от емпиричния до теоретичния етап в познанието. Познаването и на изследванията в други също въздейства за развитието на научните знания и на теоретичните постижения у нас. Макар и бавно и от малоброен изследователски кръг нашите демографски изследвания следват своя успешен път.

Тези мисли предизвиква една от най-новите публикации с автор доц. Тодор Калоянов под заглавие „Изследване на динамиката на плодовитостта на жените в България посредством сравнения на разпределения 1961-2008“, Университетско издателство Стопанство, 2011, стр.формат 80/60/84.

Това е защото прочитът на тази книга не се свежда само до научаване на нещо

в повече относно раждаемостта на населението и на възпроизводствения процес, който по биологично естество е характерен за всяка жива популация. Впрочем представянето на този труд не би трябвало да почва от толкова отдалечена перспектива, макар че тя следва от самата съдържателност на тази изискано оформена книга. За съжаление тя остава до известна степен прикрита поради стеснеността на заглавието. То дава представа за развитието на плодовитостта сред жените, в смисъла на възпроизводството на населението у нас за един не малък период от 40 години. Придобива се впечатление за емпирично изследване водещо до оценка на тренда на развитието на раждаемостта по показателя за броя на децата на една жена през фертилния/плодовития ѝ период и на неговите фактори. Така е изтъкнато добре тревожното явление на спадащата раждаемост, предизвикващо промени в цялостния демографски профил на страната.

В същност това не е просто едно обстоятелствено и добре построено емпирично изследване, представящо изводи с голям заряд по отношение на демографското прогнозиране и на дългосрочната политика за населението.

По същество книгата има и теоретично направление, в нея са представени позициите, изводите и инструментариумът за оценките на плодо-

витостта, с който авторът прецизира и разширява характеристиките на плодовитостта. Излизайки от теоретичните виждания и концепциите на изтъкнати изследователи в областта на статистиката, демографията и измерването на риска в управленските процеси, авторът убедително предлага свои решения. Емпиричният материал е не толкова основа за теоретичните изводи, колкото последните са основа за разработване и анализ на емпиричните данни. И ако методологията е теория на самите методи, то именно тази книга е и теоретично изследване. Възприетият подход и път на изследването е оригинален за нашата научна практика. Той съчетава двойствения характер на изследването, съдържащо принос от теоретичен и емпиричен характер. Отнася се до преценка на показателите за плодовитостта чрез разширяване и подобряване на инструментариума на измерването. Това води до по-пълното опознаване на закономерностите на демографското възпроизводство. В контекста на сравнителния анализ се постига по-точна ориентация за различията или общото в тренда на плодовитостта в други страни, постига се по-прецизна оценка на позициите на България в контекста на глобалните.

Заглавието не подсказва истинския научен смисъл и приносния характер на този труд в теоретично отношение. За това пък стройно подреденото съдържание и прецизно изложение разкриват недвусмислено истинската му стойност на емпирично изследване от позициите на съдържателни и иновативни методологични решения. Съответно изложението следва три глави, при обичайното присъствие на увод и заключение, а именно:

Глава първа: Теория и методология на анализа на равнището на плодовитостта и на неговата динамика.

Глава втора: Анализ на плодовитостта на жените в Р България по данни от текущата демографска отчетност общо за страната, градовете и селата.

Глава трета: Сравнителен анализ на равнището на плодовитостта на жените в Австрия, България и Чехия.

Явно е, че става въпрос в глава първа за методи на измерването, чрез усъвършенстването на които се улеснява и подобрява анализът. В следващите две глави авторът успява да приложи своя собствен подход, впрочем проследяването на добре построено изложение и аргументация на автора убедително разкриват постигането на целта на изложението да представи и обоснове методологичен подход за изследване на динамиката и равнищата на плодовитост (по отделни признаци, групи и фактори) и който подход да се приложи за по-прецизно характеризиране на развитие на плодовитостта в България 1961-2008 г.

Постигнатата цел и задачи проличава от добре аргументираното изложение. Това налага твърде внимателен прочит и известна подготовка главно относно глава първа. Проблематиката ѝ се отнася на първо място до преценката на познавателните възможности на известния и най-широко използван показател – общ (тотален) показател за плодовитостта. Той е ориентир за режима и перспективите за развитие на населението. Известно е, че границата 2.1-2.2 деца на една жена на възраст 15-49 години би трябвало да се достига от дадено население ако се очаква то да расте числено. Авторът излага както своите преценки за недостатъците на показатели, така и опитите на редица учени да внесат известни корекции, с които да повишат аналитичните му възможности. На първо място се изясняват корекциите, които се правят във връзка с напречния и надлъжния демографски анализ. Този показател се отнася, както добре изяснява авторът към напречния анализ. Чрез него се определя интензивността на събдването на събитието (раждане) през даден период сред съвкупността, която може да го породии (жените.. надлъжният анализ разграничава съвкупности от лица (кохорти), които са изживели едно и

също събитие през определен период (жените сключили брак през една и съща година; родилите дете също през една и съща година. Така се разграничава поведението на лицата в кохортите, а не през определен период. Кохортата може да предостави пълна информация за поведението си чак когато завърши живота си, т.е. за дълъг период с много промени. Съответно за този анализ е характерен коефициентът за среден брой деца на една жена през целия ѝ живот при допускането за липса на смъртност през родилния период. Както посочва авторът, този анализ предоставя по-точна информация за раждаемостта, но много късно, така че при оценки и прогнозиране повече се използва тоталният коефициент. Оттук авторът проследява формално аналитичните подходи за превеждане на кохортните коефициенти в периодична форма според напречния анализ, а също и обратния път – за превеждане на коефициентите на плодовитостта по периоди – в кохортна форма. Изключително прецизно са проследени предложените решения от редица наши и много външни автори. Заключение на автора е, че проблемът остава нерешен главно поради характера на информацията - на лице са периодни данни (напречно), докато за да се отрази динамиката на плодовитостта са необходими данни и за завършената плодовитост по кохорти. Така в критичен порядък се представят и решенията за подобряване на аналитичните възможности на тоталния коефициент на плодовитост. Посочват се предимствата от въвеждането на корекция за влиянието на промените във времето (възрастта) на ражданията (т.е. т. нар. Темпо ефект). Обръща се внимание, че по този начин разпределението на повъзрастовите коефициенти на плодовитост се приемат за постоянни и че темпо ефектът ограничено се отчита само чрез промените в средната възраст при раждане на дете от даден ранг.

Насочвайки вниманието към изследванията за подобрения на този тотален

коефициент посредством отчитанията на варирането спрямо средната възраст при раждане, авторът постепенно и уверено се приближава до основната си теза – за използване на познавателните възможности на статистическите разпределения. Много точно той отбелязва: „... работата само с един измерител предполага лишаване от голяма част от информацията, която се съдържа в разпределенията (с. 27). Критично аналитичните постановки в първата глава завършват с няколко раздела, посветени на статистическото разпределение – познавателен смисъл, параметри, графично изобразяване на връзката им, методът на моментите и представяне на формата на разпределение – симетричност и върхова източеност. Едва ли е възможно тук да се предаде съдържанието и прецизната последователност, на представяне на решенията на плеядата основополагащи и задълбочени изследователи в световната литература, които авторът цитира. Създава се впечатление за упорити търсения сред изследванията в течение на сто годишен период. Те все още не са достигнали до единно становище за връзката и формалния ѝ израз относно основните параметри на статистическото разпределение – средна аритметична, средно квадратично отклонение (дисперсия), коефициенти на асиметрия и ексцес.

Автора заслуга за нашата литература е разтварянето на страницата в теоретичната статистика, която споменава за коефициентите на асиметрията и ексцеса. Той не само настоява, а и доказва теоретично и емпирично, че ще „... могат да дадат твърде ценна информация за въздействията, на които са подложени единиците на съвкупността и да подпомогнат вземането на решение“ (с. 29).

За да се подсили доказателствеността в това направление в отделен раздел на първата глава се изяснява познавателният смисъл и необходимостта от използване на тези

измерители. За целта се разкрива последователността във възприемането на дисперсията като един от измерителите на варирането в инвестиционните анализи и специално на възвращаемостта на портфолиото и преценката на риска на инвестициите. Стига се до изясняване на функцията на полезността и изходните позиции на Самуелсън за средните и оценките на еднородност на варирането до третия и четвъртия моменти (асиметрия и ексцес), както и на мястото на нормалното разпределение при последователно подобряване измерителите на ексцеса. Важен момент са изразените позиции на автора, а именно, че „изследователите отделят внимание главно на конструкцията на измерителите и на тяхното приложение. Недостатъчно се работи по въпроса за интерпретацията и познавателния смисъл на съответните измерители. В най-голяма степен това е направено в областта на финансите, биологията и техническите науки” (с. 44). Всъщност авторът правилно насочва внимание към формално-аналитичния път на усъвършенстване на измерителите като излиза от един типичен пример на емпиричната му основа. В случая избира областта на финансите. Тук са подведени най-представителни теоретични решения и това обяснява избора на тази област като характерен пример. Проблемът е, че както авторът сам споменава има постижения в приложенията и интерпретацията и в областта на биологията. Тя е много по-близка до изучаване на плодовитостта. Независимо, че така наречените статистически съвкупности носят общите белези на масово проявяващите се явления и процеси и че измерителите им са универсални, всяка тяхна среда има свои специфични страни. Финансите са по-отдалечена област. Заключениета за приложимостта на параметричната характеристика на статистическите разпределения, свързано с плодовитостта и твърдението на автора, че „съдържанието на втора част

на първата глава е обща. Методологична основа за извършените във втора глава изследвания на равнището на плодовитост на жените в нашата страна и нейната динамика... и на сравнителен анализ” (с други страни) – (с. 51), било по-убедителни ако вместиаха по-ограничено финансите. В този аспект, обаче не бива да се подценява огромната заслуга на автора за систематизацията на последователните по време и разширяващите се формално-аналитични характеристики на параметрите от трети и четвърти момент с точна преценка на приложимостта им. По стил на изследването и оценки авторът, според нас, е вторият изследовател в България след проф. З. Сугарев така във вид обстойно, компетентно и съдържателно проучване във формален и емпиричен аспект, имащо място в теорията на статистиката, а от там – отношение към измерването на всяка статистическа съвкупност.

Най-приложната му част, също така задълбочена и с емпирично значение се отнася до интерпретацията на графичното представяне на връзките между параметрите на статистическото разпределение. Учудващо е, че емпириците-изследователи у нас никога не се досетиха за използване на подобен подход и че графичните им представяния се отнасят главно до аритметични средни, индекси (темпове) с много редки случаи на интерпретация на варирането им. В този порядък ще подчертаем, че тази книга е изследване, но и учебник, и то не само за студенти, но и за изследователите. Нека подчертаем, че само част от тях могат да са и изследователите в областта на демографията. И то защото емпиричното изследване на автора се отнасят до плодовитостта, а се предлагат методологични решения от интерес за всички занимаващи се с измервания и последните 2-3 десетилетия няма поне едно изследване, почиващо на кохортния анализ, да не говорим за обвързаност с напречния анализ.

Анализите за плодовитостта се правят главно посредством постоянния коефициент на плодовитост, колебанията в динамиката нямат статистическа оценка, а от графичните представяния се третира повече разликите в темповете или абсолютните равнища без критериална проверка за достоверност. По една или друга причина авторът на настоящия труд също избягва макар че допуска на места въпросите за стохастичното проявление и вероятността на прогнозите.

Втората част от книгата е посветена на емпиричния анализ на данни за плодовитостта на жените и възрастовите разпределения на ражданията общо и по ранг за селата и градовете в динамичните редове от няколко десетилетия. Ще подчертаем отново, че сам по себе си този анализ има приносен характер. Не става само въпрос, че той не се провежда на основата на методологичното решение на автора за обвързване на измерителите от четири момента, а за обхватността на изследването с интерпретация на променящата се социално-икономическа среда и преориентацията на ценностната система в обществен и личностен план. От тази позиция авторът си позволява да внася свои допускания за бъдещата плодовитост. Куриозното е, че ако динамичните му редове са по реални данни до 2008 г., предположенията му за 2010 г. съвпадат с отчетените вече показатели от официалния статистически орган у нас. Правдоподобни са и редица още негови предвиждания в сравнение с разработените от НСИ и ЕВРОСТАТ прогнози за развитие на населението до средата на века.

Забележителното е, че в порядъка на преценката на времевите промени в общата плодовитост се правят сравнения с равнището в началото на XX век – 6,97 деца и на равномерността на спада до 2008 г., когато то е 1,49. Авторът успява да разграничи известни периоди и силата на влияние върху равнището на поредността на раж-

данията, както и на факторите на социално-икономическата среда и промените в личностната нагласа. Този подход се прилага и в анализите на показатели (а не на измерителите, както се споменава в текста (с. 59 и др.) за възрастовата плодовитост започваща с интервал 10-14 години. Използваните измерители за оценка на асиметрията и ексцеса се отнасят за женското население по местоживее, както и за поредните раждания. Отчитат се възрастовите промени и склонността към по-късни раждания, като преценките почиват на разработените показатели, съответстващи на конкретните съвкупности преживели отложени раждания или промени на модела на ресурсовото поведение. Авторът е категоричен, че в първия случай ефектът е в известно, макар и кратко трайно повишаване на плодовитостта, докато при промяна на модела тенденцията е към спад и повишаване на средната възраст. Формирането на групи жени с различна ценностна система и нагласи се свързва с политиката за раждаемост (с.84), която следва да се съобразява с глобалните тенденции и инерционността на процеса, размера на населението и неговата структура по възраст, включително само на фертилния контингент

Авторът поставя въпроса както за пригодността на детайлизираната графична картина и измерителите да отразяват реалността при прогнозиране, така и за необходимостта от политика за въздействие върху възпроизводството на населението съобразена със състоянието, ценностната система и нагласите, диференцирани по групи женско население (с. 110). Сравнителният анализ с равнищата на общата и възрастова плодовитост, както и поредност на ражданията за всеки показател в трета глава, изразява до известна степен равнището на плодовитостта у нас не само спрямо избраните за сравнение страни – Австрия и Чехия, но и по отношение на тенденциите в Европа. Прецизността му произтича от

възприетия подход за измерване на формата на статистическите разпределения и интерпретацията на факторните въздействия, имащи значение за демографската политика. Чрез този подход, както заключава много въздържано, но и точно самият автор, се отделят временните ефекти от трайното и закономерното в изменението плодovitостта на жените. А това не е безразлично както за прогнозирането, така и за управленската ориентация в политиката за населението.

Настоящият обзор не изчерпва всички страни на книгата в техния положителен аспект или критични бележки, а и задачите му не са точно такива. По-скоро

той би имал успех, ако обърне внимание на читателите върху значимостта на процеса, изследването на който е представено според заглавието на труда в протежение на четири, а и повече десетилетия. От друга страна, ако прочитът на тази книга убеди изследователите в ефективността на статистическите разпределения, това ще бъде признание за методологическите постижения на автора. Те са принос в развитието на статистическата и демографската мисъл, който следва да бъде оценен по достойнство в съкровищницата на българската научна литература.

НОВИ КНИГИ

NEW BOOKS:

Туристическа политика, колектив от девет автора, оглавен от проф. д-р Манол Рибов, С., Тракия – М, 2010, 546 с.

Монографията е посветена на актуални и значими проблеми за управлението на туризма на макро- и микро равнище. Обобщени са познанията и опитът на творческия колектив от автори, занимаващи се активно с теоретико-методологическото изследване на туристическата политика, стопанските субекти и структурите на управление в туризма, стратегическото и тактическо осигуряване и управленското консултиране. Изложението е представено в 11 глави, посветени съответно на новата ера в икономиката (гл. 1); туристическата политика (гл. 2); избор и вземане на стратегическо решение (гл. 3); Възможности за диверсификация на стратегическите решение (гл. 4); стратегическо осигуряване (гл. 5); стратегическият избор в устойчивото развитие (гл. 6); тактическо осигуряване (гл. 7); стопански субекти и структура на управление в туризма (гл. 8); държавни структури на управление в туризма (гл. 9); управленско консултиране на проекти (гл. 10); онлайн стратегии и тактики в туризма (гл. 11). Към монографията са дадени в приложение стратегиите на 21 държави, като наред с тези за България, Австралия, Гърция, Полша и Унгария са намерили място и стратегиите на такива държави като Индия, Нигерия, НоваЗеландия, Лаос и др. Посочена е богата литература от 197 заглавия, в т. ч. на кирилица 44 и на латиница 153 (с. 541-546).

Стоян Цветков

Развитие на статистическите изследвания на стопанската система, С., УИ „Стопанство”, 2011, 231 с.

През последните 20 години настъпиха радикални промени при статистическите изследвания на стопанската система, засягащи основно методологическия фундамент, върху който се изграждат.

Авторът прави анализ на постигнатото и набелязва пътища и алтернативи за развитие на статистическите изследвания на стопанската система. Монографичното изследване е опит за обобщено представяне на проблемите и предизвикателствата пред тези изследвания.

Изложението е систематизирано в три части и осем глави. Част I. Статистически изследвания на стопанската система (глави 1 и 2); част II. Методология на статистическите изследвания на стопанската система (глави 3,4, 5) Част III. Методологически проблеми при някои конкретни изследвания (глави 6, 7, 8). В заключението са изведени важни изводи (с. 222-223) за развитието на статистическите изследвания в областта на стопанската система у нас.

Посочена е литература от 106 заглавия – 74 на кирилица и 32 на латиница.

Тодор Калоянов

Приложение на статистическото извадково изучаване в одита, С., УИ „Стопанство”, 2010, 187 с.

Книгата е предназначена да обслужва експерт-счетоводителите при осъществяване на тяхната одиторска дейност. За целта се налага да използват извадковия подход при вземане на решения относно системата на контрол в проверяваните предприятия, при оценката на точността, пълнотата и верността на заверяваните отчети. Изложението е представено в две части – статистика и приложение на статистическото извадково изучаване в одита. В тази част авторът представя опита на водещи одитори от САЩ, чиито методи се използват и от европейските специалисти. Разгледани са методите за извадкови изследвания при категориен и метриран признак. С множество примери са демонстрирани приложенията на методите, тълкуването на резултатите и проблемите при използването на резултатите и проблемите при използването на различните методи. Книгата съдържа и речник на основните понятия и измерители.

Комуникации, информационни технологии и статистика. Актуални проблеми на теорията и практиката, С., УИ „Стопанство”, 2011, 346 с.

Публикацията съдържа 52 доклада по проблеми от теорията и практиката на приложната информатика и статистика. Представени са автори от УНСС, Софийския университет, БАН, СА „Д. Ценов” – Свищов, НСИ, БСУ, ЮЗУ, Русенския университет „Ангел Кънчев”, Statsoft – България, университети от Русия и Украйна. Докладите обхващат обширна проблематика, свързана със съвременните аспекти на комуникационните и информационни технологии и статистиката, и несъмнено представляват интерес за специалистите в посочените области.

Списание “Икономика и управление” е издание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски” – Благоевград. То е с периодичност 4 броя годишно. Неговото разпространение се извършва чрез абонамент на адреса на редакцията. Цената на 1 брой е 6 лв.

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

1. Публикациите да бъдат в обем до 10 страници, включително резюме, илюстративен материал, таблици, фигури и използвана литература.
2. Да се приложат, в превод на английски език заглавието, името/имената на авторите, абстракта и ключовите думи.
3. Фигурите, графиките и таблиците да се представят и като отделни файлове.
4. Списъкът на литературата да съдържа само цитираните в текста източници. В текста да се посочват в скоби името на автора и годината на издаване на цитирания труд, които в литературата да се подреждат по азбучен ред.
5. Да се следва следната примерна структура на статиите: автор (на български и английски език); точно наименование на организацията, в която работи, адрес и телефон; заглавие на български и английски език; абстракт и ключови думи на български и английски език; увод; материал и методи, използвани при разработката; резултати и обсъждане; изводи; литература.
6. Публикациите да се представят хартиен и електронен носител, във формат А 4, шрифт Times New Roman, размер 12 pt, разстояние между редовете 1,5. Да не се прави сричкопренасяне.
7. Качеството на предоставените за публикуване материали е отговорност на авторите.
8. Получените ръкописи не се връщат на авторите.
9. Списанието се издава с финансовата подкрепа на авторите, поради което за публикуването на всяка статия се заплаща сумата от 40 лв.
10. За представяне на актуални публикации и за публикуване на рецензии и отзиви за научни трудове се заплащат 20 лв.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ
научно списание

Изд. Стопански факултет
При ЮЗУ “Неофит Рилски” - Благоевград

Тираж: 150 бр.
Предпечатна подготовка: Лъчезар Гогов

ISSN: 1312-594X

Печат: Документен център “Авангард” - София